

અ

પં

ગ

અ

દી

પ્રા.

વાલ પબ્લીસિટી કોર્પોરેશન, લીમિટેડ,
(જેમ ડીપાર્ટમેન્ટ),
૧૧, કાવસજી પટેલ સીટ, કોલ,
મુંબઈ.

કર્તા
મી૦ મેહુરવાનજી મનજી
(જનામ)
૧૯૨૦

ગુજરાત વિદ્યાર્પીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોમ્પીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૦૩૬ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૨૫૦૨ ૨૧૮૫

વિષય ૨ - ૨

બનામે ખુદા.

અપંગ અદીબા.

પારસી સંસારનો સાચો ચિતાર આપનારો
'ઝોરીજીનલ' નાટક—ત્રણ અંકી.

કર્તા—જીનાબ
તે

મેહરવાનજી મનચેરજી બનાજી
જર્નાલીસ્ટ અને ઓથર.

આ કલમથી લખાએલાં આગલાં પુસ્તકો વગેરે.

- (૧) દુન્યાઈ દોર યાને શું કરમને કુટયે કે કૌટકને હસિયે, (૨) સુધારાનું
શિખર યાને સંસાર સાગરમાં સફર, (૩) પારસી પુત્રી પ્રકાશ યાને
પરજીતાને જી, (૪) સનોબર ત્રણ અંકી પારસી સંસારી
નાટક, (૫) સોસાયટી સ્ટુ અથવા મંડળ મિશ્રણ,
(૬) બુધવારના વાંધા, સ્કીત, (૭) તદ્દન ટાઇમિસર,
સ્કીત, વગેરે.

નોટ—હંલ્લા બે પ્રજા મિત્ર અને પારસીમાં જાપાઈ ગયા છે.

પ્રગટ કરનાર—મીં મેહરવાનજી મનચેરજી બનાજી,
તારાચંદ બીલ્ડીંગ, હુબુઝ રોડ, ચોપાટી.

ધી તાતા પબ્લીસીટી કોરપોરેશન, લીમીટેડ,
(જેબ ડીપાર્ટમેન્ટ),

૧૧, કાવરાજ પટેલ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ મધે તેના જનરલ મેનેજર,
મીં ધનજીભાઈ ડોસાભાઈએ છાપ્યું છે.

મુંબઈ ૧૯૨૦.

કોમ્પત રૂ. ૧-૪-૦.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
નંદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ

ચૈતવણી.

આ ખેલના સમજા હક ધલાકા કર્તાને સ્વાધીન છે.

“અપંગ અદીબા”ને આ ખેલ કાયદાપૂર્વક રેજીસ્ટર થયા ઉપરાંત તે તેના કર્તાની પોતાની મનશક્તિનું ક્ષણ છે અને તે કોઈપણ પારકી મીરાસ ઉપર રચાયેલો નથી. તેટલા માટે મુંબઈ યા દેશાવર મજદૂર ખેલ જાપવાની, જાપાંતર કરવાની, લજવવાની યા તેના કોઈપણ લાગનો કોઈપણ રીતે ઉપયોગ કરવાની ખ્વાહેશ રાખનારે કર્તાની અથવા તેઓના એકઝીક્યુટરો અને વારસોની આગમચથી મંજૂરીયાત મેલવવી જોઈશે.

મેહરવાનજી મનચેરજી ખનાજી.

૬

મુચના.

“અપંગ અદીબા”

વાજંત્ર સાજ.

અમેરીકન ઓરગન

વાયોલીન.

કેફ.

તર્જો :—

મુખ્યત્વે ઈંગ્લેન્ડ, થોડીક રશી.

એસલામ અને એસ્લામીઓ.

પ્રજામીત્ર અને પારસીમાંથી ઉતારો.

ત્રીજી ઓગસ્ટ ૧૯૧૬.

નેહથે છે, 'જનાય' જેવા મેહોમેદન લેખકો.

મને મેહોમેદન 'જનાય' નેહથે છીએ. હું એસ્લામી કોમ માટે આવો લેખક માશું છું અને આવા સ્વતંત્ર લેખકોની એસ્લામી કોમમાં મોટી જરૂર છે. પ્રજા-મીત્ર અને પારસીના 'જનાય'માં હું જે મુખ્ય ખુખી નેહું છું તે તેમની સ્વતંત્ર કલમ છે, જેવી કલમ ખુદ પારસી કોમમાં પણ ભાગ્યેજ નજરે પડે છે. મેહોમેદન કોમનો ધારમીક તથા સંસારી તાજો એટલો ખીગડી ગયો છે. આ ખીગડતો ન્યય છે કે તે ઉપર હીમતથી સ્વતંત્રપણે, કોઈની શરમ કે ખુશામત વગર કે કોઈની મેહરબાની ગુમાવી દેવાની ધાસ્તી વગર નીડર નુકતેચીની કરવા માટે એકાદ એ મેહોમેદન 'જનાય' નેહુંએ છે. આવા લેખકોજ પોતાનાં અંતઃકરણ અને પોતાની કલમને તથા પોતાના માતપીતાના કુળને શોભાવે છે. 'જનાય'ની ધારદાર પણ સ્વતંત્ર કલમથી ઘણાકોનાં કલેજમાં ભાલા બોકાયા હશે. આ બોકાતા હશે, પણ આ 'ઘણાકો' પોતાની શુધ્ધ શાન આવતાં 'જનાય' ના તડ અને ફડ બોલવાને ભાલા નહીં પણ ગોલાખનો માર સમજે તો હું અજબ ચમંદા નહીં. તમારા ક્રેટલાક ભાઈબંધો જુદાં જુદાં નામે 'જનાય' ને ઉતારી પાડવાનાં અનેક મોતનાં ફાંદાં મારી એ સ્વતંત્ર કલમકશ ઉપર ઘુળ ઊંટવાની કોશિશ કરતા રહ્યા છે, પણ સમજી વાંચક આલમ તો તમારા તે ભાઈબંધોને નાસીપાસી, હાર અને ખીજવાટની ઘુળમાં રગડાયલા જોય છે. તમારા ભાઈબંધોએ તો આવા સ્વતંત્ર અને સાચાબોલુ લેખકથી ઓરખી મગરૂરી માની લેવી નેહુંએ છે. આ લેખકની કાંઈક કંગાળ મશકેરી ખેતાખના સંબંધમાં તમારા એક ભાઈબંધ કીધેલી મેં નેહું છે, જેને રમુજનું નામ આપવું તે એક મુજીને રમુજનું નામ આપવા બરાબર હું સમજું છું.

A Special word of gratitude is due also to one gentleman, who has willingly and always disinterestedly helped the Praja Mitra with his racy and independent observations and articles. We mean Mr. M. M. Banaji.—Special Pateti Issue dated 9th September 1916.

DEAR MR. BANAJI,

I am much obliged to you for your kindness in presenting me two of your most interesting works. Lady Mehta and myself promise ourselves great pleasure in perusing them, as we have no doubt, that coming from the pen of an author of your high reputation they cannot fail to be most interesting.

Yours sincerely,

PHEROZESHAH M. MEHTA.

મારા તરફની થોડીક લીટીઓ.

નાટક નીતીની નીશાળ છે ; તેનું ખેતર બહુ વીશાળ છે ; વળી તે એક ગાંઠવર દુન્યવી આરસો છે જેમાં શું ખુબસુરત કે બદસુરત; શું કાળો યા ગોરો; શું પાક યા નાપાક; શું ખુની કે ફાંસીગર; શું માતબર યા મોહતાજ; શું નાહનો યા મોહતો; શું રંક યા રાય પોતાનો નકશો આબહુ જોઈ લે છે, એમ આપણે બચપણથી સાંભળતા, વાંચતા અને ગોખતા આવ્યા છીએ. વળી નાટક આપણી સંસારી આર્થિક અને નઈતીક જીવનમાં પણ આપણને રાસ્તીની રાહ દોરે છે અને આપણા ગાઈડીંગ સ્ટાર જેવો થઈ પડે છે. નાટક વિષે આખી દુન્યામાં એટલું તો જોલાયું લખાયું અને વંચાયું છે, જુદા જુદા દેશોમાં તેની ચહુડતી અને પડતી એટલી તો આશકારા છે કે તે ઉપર વધુ વીવેચન કરવાની પણ આ નાનકડી ચોપડીમાં જરૂર નથી. જેમ જુદા જુદા દેશોમાં અને જુદી જુદી ભાષામાં નાટક ચહુડતી પડતી જોઈ ચુક્યો છે તેમ આપણા પારસીઓમાં પણ તે અનેક સ્વરૂપોમાંથી પસાર થઈ કાંઈક હાદેસા ખમી કાળો કદરૂપો બની તે આપણી સનમુખ તેની કંગાળમાં કંગાળ હાલતમાં આવ જીભો છે. જેમ પારસી નવલકથામાં તેમ પારસી નાટકમાં Plagiarism ઘણું મોહુટો ભાગ ભજવે છે. અલફાતુ નાટક લખનારાઓ અને નાટક નુકતેચીનો તેમજ અલફાતુ નાટક લખનારાઓ પારસીઓમાં હાલ કયાં નથી ઉભાઈ જતા ? જ્યારે જોઈએ ત્યારે જોદા બરકતથી જેમ થરડ કલાસ ઈંગ્રિજી નોવેલો તેમ ઈંગ્રિજી પેની પેમફ્લેટો કહેવાતા પારસી લેખકોને કયાં નથી જડતા ? વળી તેઓને ઉચકી આપવાને અને સાતમે આસમાને ચહુડાવાને Gallery Gods અને છાપાનો દેવ

તેઓને ક્યાં સોધવા જવા પડે છે. Do me, do you. એ ક્રીસમની mutual admiration societies આજ કાલ પારસીઓમાં ક્યાં ઉભાઈ જતી નથી ! ઈંગ્લેન્ડ પગો પર ગુજરાતી 'ખોખુ' એ મસાલો ખુટે નહીં એટલો પારસી લેખકોમાં પીરસી રાખવામાં આવે છે. નાટક અને નવલકથાના Plagiarists એટલે દાણ ચોરી કરનારાઓએ અને લઈ દોડેલા લખનારાઓએ આજે પારસી નવલકથા અને નાટકને કેવી પંકતીએ આણુયા છે તે જગ જાણીતું છે.

આ માહરૂં નાનકડું નાટક માહરી પોતાની મનશક્તી અને કલ્પના શક્તીનું પરીણામ હોવાથી તે માહરી પોતાની મીરાસ છે. જર્મન જગ યુધ્ધ શરૂ થતાં મેં આ નાટક માહરા મરહુમ વાહલા દીકરા ફરામરજને મોંહડેથી લખાવ્યો હતો જે તેઓએ પોતાની હમેશની ચાલાકી અને ચપળતાથી પાણીના રેળા મીસાલ ચપોચપ લખી લીધો હતો. કાગજ અને છપાઈના અણુહત ચહડી ગયેલા ભાવોએ અત્યાર સુધી છાપાનાં ચંત્રમાં જતાં તેને અટકાવ્યો હતો. મોંઘવારીની આ દીશામાં કંઈક રહ્યાત મલવે હાલમાં આ નાટક છાપી બાહાર પાડવાની મેં હીંમત કરી છે. એક પારસી સંસારી નાટક ખરેખર કેવું હોવું જોઈએ તેનો ખેશક આ નાનકડું નાટક સારા નાટકોની હાલની તંગીમાં વાંચક આલમના મન ઉપર ઉત્તમ અસર કરશે એમ માનવાને મહને દરેક કારણ છે. જેમ પારસી સંસારી નાટકો તેમ પારસી નાટક તખતો કાંઈ મુદતનાં કખરવાસ થયાં છે અને અક્સોસની ખીના તો એ છે કે તેઓને સજીવણ કરવા પારસી કેળવાયલો વર્ગ અને પારસી માતખર વર્ગ કાંઈપણ તુંભા કરતો નથી. નીતીમાન નાટક અને નવલકથા એક પ્રજા યા કોમના ખરડાની

કરોડ સમાન છે એ તો પારસી કોમ અને તેના કેહેવાતા મુખીઓ તેમજ પારસી છાપો સદંતર ભુલી ગયા છે.

આ નાટક માહુરી હાજરીમાં માહુરા બેઠાએ એક નાટકકાર આગળ વાંચ્યો હતો જે ઘણી માહુરી વિરૂધ પારટીનો એક સલાસદ હતો. આ નાટક મેં લખ્યું છે એ ખીના વિરૂધ પારટીને કાને જતાં તેનો એક સલાસદ માહુરી કને આવ્યો અને જો આ નાટક હું વિરૂધ પારટીને માહુરા તરફની કાંઈ પણ શરત વગર સોંપી દેઉં તો રૂપીઆ ૫૦૦ ની રકમ તેઓ મહને તુરત પગાર કરશે એમ મહને જણાવવામાં આવ્યું. તેઓની પોતાની શરતો નીચે મુજબ હતી:—

- (૧) આ નાટક માહુરી કલમથી લખાયેલો છે એમ માહુરે કોઈને પણ જાણવા દેવું નહીં.
- (૨) વીરૂધ પારટી અથવા ખરીદનાર તેમાં પોતાને મનપસંદ ફેરફારો કરી શકે અને પોતાને ગમતી રીતે તે ભજી બતાવે.
- (૩) વીરૂધ પારટીના પ્રમુખે તે લખ્યો છે એમ જાહેર કરવામાં માહુરે કંઈ વાંધો લેવો નહીં.

કહેવાની શું જરૂર છે કે આ માંગણી તેમજ આ નાટક વાંચી જોવાની સુચણા મેં તુરંતજ સાથ ના પાડી. એક પત્રનાં અધીપતીને મેં સુચવ્યું કે તેઓએ આ નાટક પોતાના પત્રમાં પ્રગટ કરવો. શું ધારો છો, મહને શું જવાબ મળ્યો ! અધીપતીસજ હસ્યા “હેહેહે” તેઓ બોલ્યા “નાટક તે કાંઈ ન્યુસપેપરમાં પ્રગટ કરવાનો હોય !” સેવકનો જવાબ એ હતો કે નાટક નવલકથા કરતાં વધુ આલ્પ દરજ્જાનો ભોગવે છે. માત્ર

જે ત્રણ વરસની વાત ઉપર તમે સાહેબ અને તમારા મુતવલીઓ તમારા પત્રમાં ચાલુ અને ટુંકી વારતાઓ દાખલ કરવાની સખત વિરૂધ્ધ હતા અને જ્યારે વારતાઓ દાખલ કરવા માંડી ત્યારે It never rains but it pours ના સીધાંત ઉપર અઠવાડીયામાં પાંચ વાર વારતાઓ તમારા પત્રમાં પ્રગટ થવા લાગી છે. હવે જે સારી વારતાઓ છાપામાં પ્રગટ થાયે તો સારા નાટકો કાં નહીં પ્રગટ થાયે ! જે એકજ મુશકેલી નડે તે આ છે કે જેમ સારી વારતા લખનારાઓ તેમ સારા નાટક લખનારાઓની પારસી કોમમાં એકાદ જે માનપુર્વક અપવાદ સીવાયે ખીલકુલ કોતા છે.

કલમડી એવી ચીજ છે કે જેને જે એક કુશળ કલમકશ તેની પીઠ ઉપર સવાર થઇ સુદૈદ કાગજની સપાટી ઉપર ડપટાવવા માંડે તો પોતાના સવાર સાથે તે એવી જીવ લઇ નાંહસે કે સવારની ગમે એવી આબુજી છતાં તે કેમે કરી તેની ઠાબાવેલી ઠાબે નહીં. કેટલાક સાહેબોને હું બોલતાં સાંભલું છું કે આ મીઠા બનાજી વલી ક્યાંથી પુટી નીકળ્યા. હમો તો સમજ્યા કે તેઓ લખાણબાજીની સપાટી ઉપરથી સદાના ગુમ થઇ ગયા છે અને હમારા ધુજતાં હાડ અને હાડકાં થડ પડી હવે પારસી હમબગડમનો તખ્તો બેઘડક હમો ધુજતીશું. ના, ભાઈ ના, એએએ આ હું ચાલ્યો. તમારે ગમે તેમ છબરડા કરતા રહો અને તે સાથે પોતાની અછલ અને હુશીયારીનું માપ ખીજાઓ પાસે કરાવતા રહો.

કેટલાક કેળવાયલા પારસીઓ જેઓ છાપાદવારે બહાર જઈને અને ખાનગી જઈને, રાજદવારી અને સંસારી ફરજો, બહાર હીંમત,

આદી બાબદો ઉપર ચાલુ વાચેજ કરતા રહે છે તેઓ પોતાની તેવીજ ફરજો કેવી રીતે અદા કરતા રહે છે અને પોતાની જોખમદારી કેવી સમજે છે તે આજ મુંબઈમાં કોઈથી અજાણ્યું નથી.

એક જાહેર લેખકની જીંદગીમાં કોઈક વાર એવો પ્રસંગ આવે છે કે જ્યારે તે પોતાની કલમડોને બાબુએ મેલી પોતાની આસપાસ ઉભાઈ જતાં અનેક કોમી હમબગો, કાળાં ઘોલાં અને ઉધાંચતાં, ખાનગી અને જાહેર, સંસારી અને છાપાદવારી, દુરથી તપાસતો બેસી તેનું બારીક અવલોકન કરી તેમાંથી પોતાનો સાર ખેંચતો અને કોમનાં ભવિષ્ય માટે તરેહવાર વમાનન કરતો ઉંડા વીચારમાં બેસે છે. તેવોજ પ્રસંગ હાલમાં ચોક્કસ સંજોગો વચ્ચે મારા પોતાના બાબમાં ઉભો થયો છે. Town talk અને table talk જેમ પાદશાહની પીઠ પછવાડે તેમ માહુરી પોતાની પીઠ પછવાડે તમને ગમે તે કહે પણ ખાતરી રાખશો સાહેબો કે માહુરી પોતાની અદના બુદ્ધિ અને મનશક્તીમાં જોદા બરકતથી તલ તણુ જેટલો ફરક પડ્યો નથી. અને કોઈ પણ વેળા તમો સાહેબો સાથે લખાણ બાજીની કસરતમાં અને મુક્કાબાજીમાં જો જરૂર પડે તો ઉતરવા સેવક તૈયાર છે.

આપઅખત્યાર લેખકોનો ફેજ સદા એવોજ હોય છે. ગજના ગજ કોમને અને પ્રજાને આડે મારગે દોરનારાં લખાણો કરવામાં અને જીકું બોલવામાં જેટલી હીંમત જોઈતી નથી તેના કરતાં ચાર આશણી વધુ હીંમત એક તણુ જેટલું સાચું વીચારવામાં સાચું

બોલવામાં અને સાચુ લખવામાં જોઇયે છે. આવો એક સાચો લેખક જ્યારે શુશૈનશીન થાય છે ત્યારે તેના દોસ્તો તેના દુશમન બની તેને તજી જાય છે અને તેના દુશમનોનાં મોહકાં હસ્તાં થાય છે. સેવકના બાબમાં પણ તેવુંજ કાંઈ બન્યું છે.

માહુરી આપઅખત્યારી અને રોકડે રોકડું પરખાવાની રૂઢી જેમ માહુરા દુશમનોને તેમ મારા દોસ્તોને પણ રૂચી નથી. Ridicule કરવાની એટલે કોઈને પણ મશકેરી રૂપે તેના ખરાં રંગરૂપમાં ઊંઘાડો પાડવાની શક્તી કરી પોપના જણાવ્યા મુજબ બેધારી તલવાર કરતાં પણ વધુ કાતીલ છે. જેઓ બાહરથી માહુરાં આપઅખત્યાર લખાણોને ધીકકારવાનું ડોળ ઘાલે છે તેઓ ખાતેનમાં અચ્ચીત તેની વખાણ ગાતા હશે તેમ છતાં જ્યારે માહુરી કટાક્ષો અને ટીકાઓ ઉપર તેઓ અમલ કરશે ત્યારે તેઓ તો એમજ કેહશે કે હમો કાંઈ જીનાબની સુચનાઓ ઉપર અમલ કરતા નથી. હમો તો ફલાણું કરવાનાજ હતા અને ધીકાણું બજાવાના હતા.

મીઠા બોલ મધુર ખરા, પણ માહે રાજે વિષ,

કડવા બોલ કઠણ ખરા, પણ આપે છે આશિષ.

આજ્ઞાકીત આપનો,

મેહરવાનજી મનચેરજી બનાજી, કર્તા.

મી૦ ફીરોજશાહ જહાંગીર બેરામજી મરઝખાનના નાટક નામે “બડો છું” ના ગાયણ પુસ્તકમાં છપાએલા દીબાચાનો બોલે બોલ ઉતારે તેઓની સહી સાથે માહરા તરફની કાંઈ પણ ટીકા વગર રજુ કરું છું અને તે ઉપરથીજ શું સાર ખેંચવો તે વાંચક આલમની મુનસફી ઉપર હું સોંપુ છું.

ફકત એક મીનીટ.

મને ભાઈ મેહરવાન ઇરાની કહે છે કે આ “સ્કીટનાં” આઠ ગાયનોની ચોપડી સાડ કાંઈ “દીબાચો” લખી આપવો. શું “દીબાચો લખુ” દીબાચામાં લખવાનું એટલુંજ કે આ આઠ ગાયનો મારા જોડેલાં યા મારાં પસંદ કરેલાં નથી. એ ખીરાદર મેહરવાન ઇરાનીનો પોતાનોજ મસાલો છે.

આજ વર્ષો થયાં એ મારા ઉમંગી ઇરાની રફીકને હું પીછાણતો આવ્યો છું. બડો છું જરથોસ્તીઆન છે એમાં ફેર નહીં ! મારા “અફલાતુન” નાટક પછી મારી પુઠે ખાઈ પીને લાગ્યો કે મારે એ ભાઈની એમેચ્યુઅર કુાં સાડ કાંઈ ઘડીચપકો ચાલે એવું “હસ્વાનું” લખી કાહડયું ! તો પછી મેંખી જરા “હસ્વામાંજ” આ કાંઈ ફારસીકલ ઓમટું ગોમટું ચીત્રીને એ મારા મીત્રને મારી સલામ સાથે બક્ષીશ આપ્યું છે.

હવે એ ફારસીકલ ‘સ્કીટ’ ને કાંઈ ઉલટથી સારા આકારમાં કહાડવો યા જેમ ગમે તેમ લપેટી કાહડીને તેનો ખુરદો કરી નાખવો તે તો ભાઈ મેહરવાનનું પોતાનું કામ છે. હું તો આ નાનકડો “સ્કીટ” એને આપીને ખસી ગયો છું. એના રીહસલો વટીક મેં

જેયાં નથી. બધી જોખમદારી મીં મેહુરવાન ઇરાની અને તેમની પરશીયન ડ્રામાટીક કુપનીના ચંચલ જવાન ભાઈઓને માથે છે.

મેહુરખાની કરી કાંઈ કોઈએ આ નાનકડા “સ્ક્રીટ” બાબે સીરીયાંઉસ ડાચાં કરીને આ તરફ કે પેલી તરફ મતો આપવા પડી જવું નહીં. એમાં ‘સીરીયસ’ જેવી કોઈ ચીઝ છેજ નહીં. એ “સ્ક્રીટ” માત્ર એ ઘડીની રમુજ યા ધુંધમાં ખસેડી કાઢડવા ઉપરાંત એના સંબંધમાં હું પોતેળી ‘સીરીયસ’ નથી.

લાં પીળમ.

તાં ૧ લી માર્ચ ૧૯૧૯.

ઘડી ચપકો નામનું પોતાનું એક પુસ્તક જેમાં ઈંગ્રેજી જરનલોમાં છપાઈ ગયેલા ટાહુકા દુચકાઓના ગુજરાતી ઉતારાઓ સમાવેલા છે તે પુસ્તકમાં મીં ફીરોજશા મરઝખાને પોતાની અને પોતાના બે ભુલકાંની તસદીર આપી છે અને તેજ વેળા નીચલી અતી રમુજી અને એકમેકથી ઉલતા સુલતી વાક્ય રચનાઓ કરી છે જે વાંચતાંજ તેઓ કેવી કીસમના કોમીક લેખક છે તે સેહેલાઈથી જણાઈ આવે છે.

- (૧) મારા લુ લુ અને મારા અદી! તમો મોટા થાઓ ત્યારે વીસરતા ના કે એક ફરફુનજી મરઝખાન, એક બેહરામજી મરઝખાન, એક જહાંગીર મરઝખાનની કલમના તમો સીંખ્યા વારેસો છો.

તેઓના જેવા લખનાર તમે નીવડજો! ન્યુસપેપર લેખક થજો, રમુજ લેખક થજો, ત્રાજક લેખક થજો, કવી લેખક થજો, નાટકી લેખક થજો, તવારીખ લેખક થજો, ધાર્મિક લેખક થજો, ગમે તે થજો! પણ મારી તમને અંતરણી દુવા છે કે એક “ઓરીજનલ લેખક” (!) તો કદીખી થતા ના!

- (૨) ઓરીજનલ લેખક! આહ “પીગમ” એક ઓરીજનલ લખનાર!! હજી કોઈએ મને કહ્યું હતે કે પીગમ એક મસાન્યો અને જુદીન્યો છે તો તે હું વધારે માનતે!!
- (૩) રે ભણા ભાઈ, એવો કોણ મુંજ ખેવકુંક, કમખખત, ભેળાંને ખીસેલો હશે કે જે ખરેખરાં ઉત્તમ ઓરીજનલ લખાણ કરવાની ખુદાઈ અદ્ભુત શક્તીને તુચ્છકારી કાઢડતો હશે!

અર્પણ પત્રીકા.

“ May I but meet thee on that peaceful shore.
The parting words shall pass thy lips no more.”

આ પુસ્તક મારા એક પુરા વહાલા ચાલાક અને ઉમંગી બેટા મી० ફરામરજની લલી યાદને લાગણીપુર્વક અર્પણ કરૂં છું. લખાણ-બાજના બાબમાં અને મારા ધંધામાં તેઓ પોતાના પાછલા દીવસોમાં મારા ઘણા કીંમતી મદદગાર થઈ પડ્યા હતા. મારી ધંધાની જંબલી-ચતથી મારી મંદ પડતી ઉલટને બાજ વખતે તેઓ સજીવન કરી મને આગળ ને આગળ વધવાને ઉલટ આપતા હતા. તેઓ પોતાના પીતાના લખાણો અને પુસ્તકો તરફ સદા માન અને વખાણની નજરથી જોતા હતા અને તે લખાણો તથા પુસ્તકો ફરી ને ફરી વાંચતા હતા છતાં થાકતા ન હતા. તેઓ પોતાના પીતાની કલમથી લખાએલાં એકાદ રસદાર અંગ્રેજી પુસ્તક વાંચવા મોટી ઉલટ ધરાવતા હતા અને પોતે એક કુશળ શોર્ટહેન્ડ રાઈટર હોવાથી તે ટપકાવી લેવા બહુ આતુર હતા. તેઓની હૈયાતીમાં એક અંગ્રેજી પુસ્તક લખવાનો મેં આરંભ કીધો હતો, પણ અફસોસ તે સંપૂર્ણ થયેલું જોવાને તેઓ હૈયાત રહ્યા નહિ. ઇંગ્રેજી અને ગુજરાતી ઉપર તો તેઓ બહુ સારો કાળુ ધરાવતા હતા. તેઓના મરણ બાદ અને મારી જાહેર કલમડીને બાબુએ મુકતાં આ અંગ્રેજી પુસ્તક મેં લખ્યું છે અને સંપૂર્ણ કર્યું છે. અને જો ખોદાનું ચાહવું હશે તો તેની બરકતથી હું તે પુસ્તક જાહેર આલમના મત માટે પુર વીધાસથી છાપી પ્રગટ કરીશ. માત્ર મોંઘવારીના સબબથી હું અત્યાર સુધી તેમ કરતાં અટક્યો છું.

મી૦ ફરામરઝ માત્ર ૩૦) વરસની ભર જીવાન વયે તારીખ ૪ થી માર્ચ ૧૯૧૮ ના રોજે આ ફાની જાહનમાંથી કુચ કરી ગયા છે અને પોતાના માબાપને સદાની ગમગીનીમાં ગીરફતાર કરી ગયા છે.

મી૦ ફરામરઝને વિલાયતની ઈનકોરપોરેટેડ ફાનેટીક સોસાયટીના પહેલવહેલા ફેલો નેમાવાનું આ દેશમાં માન મળ્યું હતું. તેઓ તે સોસાયટીના ફર્સ્ટ ક્લાસ સર્ટીફિકેટેડ ટીચર હતા. તે ઉપરાંત તેઓ એક કુશળ ટાઇપીસ્ટ હતા. અને ટાઇપરાઇટર કી ઓર્ડમાં ટાઇપીસ્ટ વર્ડમાં ઉચ્ચપાથલ કરી નાંખે એવા ફેરફારો કરવાની શોધ માટે તેઓએ બે પેટન્ટો વિલાયતમાં, એક ફ્રાન્સમાં, એક હિંદુસ્તાનમાં અને એક અમેરિકામાં મેલવ્યાં છે. બે સંજોગો મળાય થશે તો તેઓની આ કીમતી શોધોનું શુભ પરિણામ ટુંક સુદતમાં શોર્ટહેન્ડ વરલ્ડ જાણીતી અને ખીજાનતી થશે. વિલાયતમાં પ્રગટ થતાં જુન ૧૯૧૮ ના પીટમેન્સ ફાનેટીક જર્નલ જેનો પ્રસાર પુર્વ અને પશ્ચિમના મુલકોમાં એકસરખો બાહુબળ છે તેમાં મરહુમના મરણની નીચલી આસ નોંધ લેવામાં આવી છે.

The Society is fortunate in possessing a number of able members in India. Nothing is more remarkable than the zeal and the thoroughness with which the art of shorthand is cultivated in our great Oriental Dependency. Among the clever exponents of the Pitman system in Bombay was Mr. Framarz M. M. Banaji, of whose death news came to hand recently.

Mr. Banaji was a fellow of the society and author of a particularly useful book, Shorthand Outlines Discriminated, intended Primarily for the benefit of native students, to large numbers of whom its author taught the subject.

પોતાને લેખકમાં જાણવાતાં કેટલાંક કબુધ્યાં મરદ અને ઓરતોએ જેમ મહુને તેમ મારા બેટાને પોતાની નીચ મતલબો સાંધવા ખાતર ઘણા સતાવ્યા હતા તેઓએ એક બહુ નીચ હલકામાં હલકું ગુલખાન ચોક્કસ મંડલમાં ફેલાવવાને કોશીશ કરી હતી. તે ગુલખાન આ હતું કે મારા લખાણોમાં મારી મંજૂરીયાત વગર મારા બેટા પોતા તરફની વધઘટ કરતા હતા. મારા બેટાના કમનસીબ મરણ પછી મારી પોતાની કલમથી પ્રગટ થયેલાં ઘણાંક લખાણો આ કબુધ્યાં સી પુરૂષોને એક લપડાક અને થપડાક સમાન થઈ પડેલાં હોવાં જોઈએ. બોદા તેઓને તેઓની આ કબુધિ માફ કરે.

જેઓને પોતાના એકપુરાં બાલકના સંબંધમાં મારા જેવો અનુભવ મળ્યો હશે તેઓજ માત્ર મારી દુખી હાલતનો ખ્યાલ કરી શકશે. બાકી આવાં કબુધ્યાં સી પુરૂષો તો અચ્ચીતજ નહિં.

ઈશ્વર મરનારનાં રૂહને શાંતી જાજશે.

કર્તા.

નાટક પાત્રો.

અદીબા—(અરદેશર ફરામજી ગાંધી) મધ્યમ ઉમરના અને મધ્યમ વર્ગના એક સુધ્ધા પારસી ગૃહસ્થ.

બેહુરામ—તેઓનો જવાન બેટો; પાંચલથી સોલીસીટર દીનશાહનો જમાઈ.

પેરીન—તેઓની જવાન બેટી; પાંચલથી જહાંગીરની મ્હોરદાર.

ડાક્ટર લાલકાકા—એક અતિ આબરુદાર ઉમરે પુગેલા ગૃહસ્થ; અદીબાના કુટુંબના ખ્યારખ્ત્રાહ.

અસ્પંદ—(અસ્પંદીયાર ફરહુનજી ગાંધી) એક આજકાલના ઝેરીસ્ટર; અદીબાના કાકાના દીકરા તથા દીનશાહની માસીના દીકરા.

કુમ્મી કોલસા મડમ—અસ્પંદની કમસમજ ઇત્તર પરણેતર.

દીનશાહ ડગલાસ—એક સોલીસીટર; પૈસાના પુંગરી; અસ્પંદના મસીયાઈ.

દીનખાઈ—તેઓની સાલેસ, સમજી, ધરરાખુ ધણીઆણી; અદીબાની મસીયાઈ.

જહાંગીર—તેઓનો જવાન બેટો; પાંચલથી અદીબાનો જમાઈ.

ખુરશેદજી—અદીબાના અને અસ્પંદના કાકા તથા દીનશાહના માસા; એક જાંઝવાલા વૃધ વયના પરવારતા ગૃહસ્થ.

ધનાકાકી—તેઓનાં વૃધ વયનાં પરવારતાં વહેમી પરણેતર.

કેકી—કુમ્મીનો આગલો આશક.

ઉપરાંત :—રામલો, બાપ, જાળખપીજાનવાલાંઓ, ઇત્યાદી.

સ્થળ :—મુંબઈ.

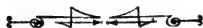
મી૦ મેહેરવાનજી મનચેરજી બનાજી કૃત :

અપંગ અદીબા

પારસી સંસારનો સાચો ચિતાર આપનારો

ઝોરીજીનલ નાટક

(ત્રણ અંકી)

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

અદીબાનો સાધારણ ઝોરડો.

[વખત રાતના ૮)નો, પેરીન અદેશામાં બેઠેલી દેખાય છે.
ધીમુ મ્યુઝીક. ઉઠીને હાથ જોડી બંદગીરૂપે દુવા ગુજરે છે.]

બંદગી

[આજેક થઈ બેરી નય છે.]

યા જોદા ! હવે અમારું શું થશે ? બીચારાં મમાનાં કવખતના ગુજરવા પછી, જો ધર્તી ને આસમાન !—તમોએ ગોયા અમારી સામે રૂકવાનો એકસંધ કીયોછ ! પપા, પપા, કેવા આફતકારક એતેકાકનો તમો ભોગ થઈ પરયાછ ! આંખના નુર વગર હવે તમે શું કરશો ? જીવતાં દોઝખ સમાન

લેખાતી આવી છાંદગીનો ડાંખ તમે કેમ સહન કરશો? દુન્યાનાં તમામ સુખચેતને સુહનુ-સાહન ખનાવનારા આય ગજબમાંથી-ઓ કીરતાર!-તું દોરત કે દુસ્મન, બધાંને બચાવ! (થોળીને વધુ અફસોસથી) મોત જેવી કહાણી પારતા ઓ ગજબ! તું મારા નિર્દોષ પપાનાં રસ્તામાં કાંઈ નડવા આયો! ઓ પપા, પપા, આય ગજબ અમને આવો જલુન દીસેછ જતાં કેવી શાંતીથી તમે તે ખમોછ! “આંખ વિનાનું જીવતર બલ્યુ” એ કહેતીને તમે કેવી દલેરીથી, તમારી આગલથી દુર રાખોછ! (અર્જ ગુન્નરતાં) ખોદા તમને એવી દિંમત સદા બક્ષ, ને આય દેખતી દુન્યામાં તમારા ફરતી અંધકાર વચ્ચે

[૬૦ લાલકાકા અણદીઠ દાખલ થાય છે.]

તમારાં કામથી તમારાં નામને અમર કરો એવી આય કમતરીન ખેરીની દુવા તમને આમીન, આમીન, હજ્જરવાર આમીન થાઓ. (થોળીને) ખોદા! તારોળી કેટલો ગેરઠનસાફ! રહી રહીને આય આફતનું વાદલ મારી ને બહાલા લઈ ખેલરામની અંકઝામીનેશનને વખતેજ તેં અમારી પર તોડી પારયું! બહાલા ખેલરામ-તારો મેડીકલ કોર્સ તું પુરો કરી રહ્યો હોતે તો હમણાં પાંચ પૈસાની રોજ મેલવી શકતે; માફ પોતાનું અંકલુકેશન પુરું થયું હોતે તો હું બી મારી મદદને કાળો આપી શકતે. ઓ પરવર! એક વરસ તું થોબતે તો તારું શું વહી જતે? અમે તારો શું ગુનાહ કીધો કે આંવા ગેરઠનસાફ.

[૬૦ લાલકાકા તેણીનાં ખભાંપર હાથ મેલે છે ;
તેણી ચોંકે છે.]

ડાકટર—“હેન પેરીન.....

પેરીન—કાણુ!-ડાકટર? અરે તાલરે તમે મારો લવારો સાંભળ્યો કે? (કલવાઈને રડતાં) ડાકટર, મને સાફ કરજો: હું ખોદાતાલાને ઠપકા આપતીંતી તેટલાં મને સાવચેત કરવા તમારા જેવા દીલસોઝ દોસ્તનાં કદમ ખોદાએજ અહીં દોરવ્યાંછ. બધાં તો આય દુન્યામાં અમને વિસરી ગીયાં; સગાં બહાલાં વડીક અલગાં થઈ ગીયાં; ને અમે તો સમજ્યાં, ડાકટર, કે તમે બી અમને વા ખાતાં નાંખ્યાં.

ડાકટર—પેરીન-હું ન ધારેલો કરાંચીમાં રોકાઈ ગીયા ને રોકાણુને સજાએ તમારા લોકપર કાગલ લખાયો નહી. મુંબઈ પાછો ફરતાં આજે સહવારેજ તમારા મુરખી પર ગુજરેલી આફતની ખબર મને મલી ને તેવાજ હું અહીં દોડતો આવ્યો. પેરીન, પેરીન,—શું ખરેખર એમજ બન્યું? કોઈએ મને ક્યો તો નથી? આજે તો એવી ખોટી ખબરો આપી નિર્દોષાને નાહિકમાં સતાવવામાં કેટલા કારગાઓ ખડાદુરી સમજે! છતાં, હું પોતે આવ્ય ખીનામાં ઠગાયોજ એમ તમારે મહોરેથી સાંભળવાને હું કેવો ખુશી થવરા.

પેરીન—અફસોસ!—ડાકટર, તમે ક્યાયા નથી. એ મહીનાની વાત પર પપા ખીયારા વરલીના બાણપર, ચાંદણી હોવાથી રાતના ૯ વાગે ફરવા ગીયાંતા તાંલ કોઈ મુજ બહુચીએ એઓને જુટવાની મકસદથી, એઓની આંખમાં અચબુચ સલફ્યુરીક એસીડ છાંટી. (ગળગળતે સાદે) તે મુજને તો પપાની પાકાટમાંના પાંચ રૂપ્યા ને એઓનું ખખડી વખડી ગયલું ઘડીયાલ મર્યું તેથી તે પોતાને નસીબદાર સમજ્યો હોશે, પણ ખીયારા મારા પપા તો સદાના આવ્ય દુન્યાની જાહેજલાલીથી એનસીબ બન્યા. (થોખીને) પપા ખીયારા એક ભયભીત ચીચીયારી પારીને ખેશુદ્ધ થઈ ગીયા; થોડ વારે તાંલથી પસાર થતા એ પારસીઓ એઓને ઈસ્પીટાલમાં લઈ ગીયા. એક મહીના બાદ એઓ ઘેર આયા, ડાકટરો કહેજ...ડાકટરો કહેજ.....મારાથી એ બોલો બોલાતાખી નહીં-મારી જગ્યાં કપઈ જાયજ મારો દમ રૂંઢઈ જાયજ! (પોતાની આંખો પર હાથ ઢાંકી દઈ સર નીચું કરી નાંખે છે.)

ડાકટર—પેરીન, પેરીન, ગમ ના કરો, (સ્વગત) અફસોસ! તાહરે આવ્ય ખીના ખરીજ છે કે ખીયારા અદાબાએ પોતાની આંખોનું કીમતી નુર સદાનું ગુમાવ્યું. કેવા કમનસીબ! નોકરીની ફેર બદલીના પરિણામે કલકતા છોડી ફક્ત ચારજ મહીનાપર એઓ મુંબઈ આયા. (પેરીનને) પેરીન જાહેન, તમે હારી ખાઓ ના. જેમ સારાં પછવારે માફું, તેમ માથાં પછવારે સાફું સદા ચાલતું આવેજ. પરવરદેગાર એમાંથી કંઈ સાફુંજ કરવાનો હોશે. પણ, જાહેન, હું પછવાની હિમત કઈ કે પપા ખીયારા એ આફત કેમ સોસે?

પેરીન—જી, એઓ પહેલાં તો એકદમ ‘નરસ’ થઈ ગીયા : પણ ખોદાયજીએ અમારાં ગરીબ કુટુંબ તરફ જોઈ એઓને કંઈ અજબ હિંમત બધી. પપાએ સોગંદ લીધાજ કે રૂ. ૧,૦૦૦ ની રકમનો ઉચ્ચકો, જે એઓની ઓશીસ તરફથી એઓને મળ્યોજ, તેની દરેકે દરેક પૈ ભાઈ બહેરામના અંડ્યુકેશન પાછલ એઓ ખર્ચશે ડાક્ટર—બીબુ કંઈ તમને ફેહું કે ? પપા પોતાની પાસે જે પાંચસો સાતસો રૂપરડી બચેલી છે તેમાંથી કંઈ ઉદ્યોગ કરવા માગેજ : આહા, એ શું દેહા મસ્કેરી જેવું લાગતું નથી ? પપા બીચારા ધંધો કરે !

ડાક્ટર—નહી, જલેન પેરીન, તમે ભૂલોજ. પહેલાં તમે ખોદાતાલાને ગેરઠનસાફ કરવા જતાંતા, પછી મારા જેવા કમીનાને ગેરઠનસાફ કરાવ્યા ને તે પછી તમે તમારા પપાને ગેરઠનસાફ કરોજ ! પેરીન જલેન, ઘણાક અપંગોએ પોતાના મનની ને તનની દેલાવરીથી આય મતલબી દુન્યાને જે કંઈ કરી દેખાડ્યુંજ તે દેખતાંઓએ, ચશમેના નુર છતાં, કોઈ કાલે બળવ્યું નથી. મારી તો ખાતરી છે કે તમારા પપા અચ્ચીત કંઈ નવુંજુનું કરી દેખાડશે.

અદીબા—(અંદરથી) પેરીન, પેરીન—દીકરી તું કાંઈ છે ! કોશુ સાથ વાત કરેજ ?

પેરીન—જી જી, આવીજ. એ તો ડાઁ લાલકારા છે. [અંદર દોડી જઈ અદીબાનો હાથ પકડી લાવેછે. ડાઁ લાલકારા સામા જઈ તેઓનો હાથ ઝાલી ઇર્જિયેરમાં તેઓને બેસાડે છે. એક મીનીટ ચુપકાદી જે અદીબા પોતે તોડે છે.]

અદીબા—ડાક્ટર—મારી પેરીન ને મારો બેદરામ તો સમજતાંતાં કે નમે બી “સુબે સોની ને દુબે રામ” ની કહેતીને ખરી પાડી આપી, અમારે તાંઢ આવવાના અપ્પારા કરતા હોશો : પણ હું તો તેમ માનવાને આંચકા ખાતો’તો. જુવાન્યાઓ લંમેશાં એવી વખતે પોતાના મનનું સમતોલપણું ખાહી દેજ ! મેં મારી આંખાનું નુર ગુમાવ્યુંજ તેથી મને જેમ ઘણાક ગેરફાયદા તેમ થાગ્રક ફાયદા પણ લાંસલ થશે. સૌથી કીમતી ફાયદો શું થશે તે તમે જાણવા માંગોજ, ડાક્ટર ? તે ફાયદો ખરાં ને ખોટાની પીછાન કરવાની બેમુલ શક્તિ છે. એક નાખીના પોતાની આંગલીના ટચકાથી જે

ચીજ પારખી લેજ તે બાજે વખત દેખતાંઓને તાબુપ કરેજ. મારા ખરા દોસ્તો કોણ છે ને ખોટા કોણ છે, દુન્યામાં સાચવટથી ચાલનારાં ગળે ગરીબ પણ દીવગુરે તવંગર કોણ છે ને જુદાણામાં જાંદગી ગાલનારાં ગળે ગળખર પણ જીગરે પથ્થર કોણ છે, તેઓને હું ડાકટર, હવે સહેલથી પીછાની શકુંજ, ને વધુ પીછાની શકીશ.

ડાકટર—અદીયા, તમારી આય લીમત વાસ્તે સેવક તમને દીલોબ્જનથી મુગારકયાદી આપેજ. તમારા બદલ કોઈ નાહિંમત નાખીના હમણા હોતે તો હજાર કીસમના રોદરા રડી પોતાને ને પોતાની આસપાસનાઓને રંજીત કરતે. (તેઓની આંખ તરફ નજર કરતાં) અદીયા, એક મીનીટ તમારી આંખ તપાસવાની મને રગ છે ?

અદીયા—એક મુકાને દસ. પેરીન દીકરી જરા મીનખતી લાવ.

[પ્રલ લાઈટ બંધ. પેરીન મીનખતી લાવે છે. અદીયા પોતાના ગોગલ્સ કાઢી નાંખે છે ડાઁ આંખ તપાસે છે. એક મીનીટ ચૂપકીદી. અદીયા ગોગલ્સ પાછા પહેરે છે]

અદીયા—ગુચવાંવા ના, ડાકટર : ચૂપ રહેવાની કંઈ જરૂર નથી. તમે માનોજ કે મેં મારી ચશમોનુ નુર સઠાનું ગુમાવ્યુંજ. જે ચીજનો આપણે ઠંલાજ કરી શકતાં ન હોઈએ તે સહનશીળતાથી સહન કરવામાંજ ઉમદા સમજ આપરે વાપરેલી કહેવાયજ. મારી પેરીન ધંધાધાપામાં હું દર પડું તાંહસુધી મારી આગલ વાંચશ : મ્યુઝીકની એની કુશળતાતો તમે જાણોજ ડાકટર. એ જ્યારે ગાયજ ત્યારે હું મારું અંધું દુખ વિસરી જઈજ. દીકરી—અચકા ના ; હમણા, હું “ મુઝ ” માં છેલ્લું-કંઈ ગા.

ગાયન.

અદીયા—આબાદ મારી બહેસ્તનનો હલક ! આહા સુના, સુના ! હમણાં તું હૈયાત હોતે તો મારી મુશ્કેલી કેવી આસાન કરતે (ગોગલ્સ કાઢી આંખ નુછેજ.)

ડાકટર—અદીયા, મારા મેહરબાન દોસ્ત, હાલને સમયે આંસુની ધારા તમારી ચશમોને વધુ હાની પુગાડશે.

અદીબા—(ઘાડા અવાજે) ડાક્ટર, હવે બધું રંધઈ તો ગીયું !
 વેલાત જવા જોટલા મારી પાસે પૈસા હોતે, અથવા મારાં અતલગનાં મને
 ધીરતે તો મારી આંખો સહાંતર નહીં ખોવાના ધણા ઓછા ચાન્સીસ હતા.
 હવે વધુ હાની શું પુગવાની છે તે હું સમજી શકતો નથી ! મને હવે એ
 શુભાયકું નુર પાછું મેલવવાની સહેજ પણ આસા નથી.

ડાક્ટર—ભલા દોસ્ત, જ્યાં લગ આસ ત્યાં તક આસ. દીલગીર
 છું કે મને ઉતાવલે રૂખસદ લેવી પડેછ. મને એક એપોઇન્ટમેન્ટ છે તે મારે
 રાખવું જોઈએ. સાહેબજી.

અદીબા—તનદરોસ્તી, સાહેબજી.

ડાક્ટર—સાહેબજી, સાહેબજી : સુખી રહો. હું કાલે આવીશ.

[ગત્ય છે.]

પ્રવેશ ૨ જો.

‘ હગલાસ હાઉસ.’

શુંગારેલો વરંડા.

[દીનઆઇ કાનમાં ઇઅરરીંગ પહેરતાં અને પોતાનો
 ડ્રેસ સરખા કરતાં નજરે પડે છે. નોકર ગાડી તૈયાર
 થવાની ખબર કરે છે તેટલાં સોલીસીટર દીનશાહ ધસી
 આવે છે : તેઓને જોઈ દીનઆઇ લગાર ગભરાયલાં દીસે છે.]

દીનશાહ—હસો ! કાંઈ બનયજ દીના ?

દીનઆઇ—(ઉડાવીને, નરમીયાં) દીનશાહ ડીપર શું તે તમને કહેવાને
 હું બંધાયલી છું ?

દીનશાહ—“ બંધાયલી છું ” ? Of course you are.

દીનખાઝ—સોલ્લીસીટર સાહેબ, એ તમારો law શ્રીદીશ લો છે, શેમન લો છે, કે ગ્રોક લો છે ?

દીનશાહ—જે તું ધારે તે, દીના.

દીનખાઝ—હું તો એને મારશીયલ લો ધારું છું.

દીનશાહ—કારણ-આઈ સાહેબ ?

દીનખાઝ—કારણ એજ સોલ્લીસીટર સાહેબ, કે ગઈ કાલેજ તમે ખતીહનીને બહાર જતાના તાહરે મેં તમને મીનતભરીથી પૂછ્યું કે “દીનશાહ ડીયર એટલા મોઝા કાંહ જાઓછ ?” તો દીનશાહ ડીયર તો હુખરઈ ગીયા ને હુખરાતમાં ચાલતા થયા ; પણ હું તો તમને હશીખુશીથી જણાવું છું કે, હું હમણા મારા દુઃખી કઝીન અદીને મલવા જાઉં છું.

દીનશાહ—દુઃખી કઝીન અદા!! વરી તે કોણ કુટી નીકળ્યોછ ? (જરા થોખીને) એ આઈ સી, પેલો તારો અપંગ અદીયા! પણ, આઈ સાહેબ, એવા રીજરડાં પીજરડાંઓને મલવા જવાનું તમને કંઈ કારણ ? આનુઓનો ફેસ ને “યુટી Admire કરવા જેવી હાલતમાં એ હવે છેજ કાંહ ? (હસે છે) દીકરા દરનારીના ને નામ દારાશાહ! મારા ફ્રેન્ડ અસ્પંદ સાથે બેલઈ જવાની તાલતલાવતથી એ સ્ટુપીડખી પોતાના કાર્ડપર A. F. Ghandhi છપાવેછ! એવા ધ્રાંચીના બેલોએ કાર્ડો તે કેવા રાખવાના, ને વરલીના બાણુપર ચાંદરણી તે કેવી ધોરવાની !

દીનખાઝ—દીનશાહ, દીનશાહ, તમે એવા કસઈ કે’દહારના થયા ! તે દહારે આપરો ટોખી મોટર તમે દબઈ ગીયો તો તમે બે દહારા ખાધું નહીં ને આય ખીચારો મારો અદી અપંગ થયો તો તમે તેની મ્હોલાવતી ફૂકરી કરોછ, જે કે સલુકઈમાં ને પોતાના કુટુંબ તરફની વર્તણૂકમાં તમારો અસ્પંદીયાર મારા અદીયાની જીતીએખી નહીં આવે. ખીચારા ગરીબનાં નશીબજ ગરીબ ! એક વરસપર ગુલે ગુલાબ જેવી ઘેરી બોહી, ને હમણું અંધાપો ! ધાઓ ધાઓ ને કર્મમાં હોય તે ખાઓ !

દીનશાહ—જેની દીના હું કંઈ તુંને ગુસ્સે કરવા માગતો નથી ; પણ હવે એ અદીવાલાંઓનું બધું સાતરેસાત થઈ ગીયું હોશે ! એ લોકને તું કોહું આપવાનું ચાલુ રાખશે તો એ પીડા તુંને સદાની પગે વળગશે. આઈ-ધ-આઈ, દીના, ગમે તે હોય પણ આજે તો તારેથી એ અદીને જેવા જવાશેજ નહીં. હું પોતે અસ્પદ સાથે કંઈ કામસર એને મલવા જવાનો છેલ્લું ; (દીનઆઈને બોલતી અટકાવી) no, no, એ વીઝીટનું કારણ તું મને હમણા પૂછતીજ ના ; એતો કંઈ પ્રાઇવેટ મેંટર છે, ડાહી થશે તો કોઈ દહારો જાણશે. ચાલ ટટા. Keep to your promise.

દીનઆઈ—પણ મેં પ્રોમીસ આપીયજ કાંઈ ?

[દીનશાહ તેણીના બોલો સમજ્યો ન હોય તેમ ચાલતો થાય છે.]

આહા ! કહેજે બધી અહંકાર, તહેકરકર ને તુંદઈ, બધો મરડાટ ને બધો અકરાટ, બધી કસરેવજ ને બધાં કારસ્તાન ઘેરાંઓમાંજ છે ને.....
...ને.....માટીડાઓ તો બધા ઓખા ચંડાળ!! (તુચ્છકારથી) જે લોકો એમ કહેવા નીકળેજ તે લોકોને હું મારા આય સોલીસીટર સાહેબનો દાખલો ધણા માન સાથે અર્પણ કરુંજ. અરે—શું અમારામાંથી કોઈ સફરેજેટા નહીં નીકળી આવે ? આવાઓને ટેકાણે લાવવાનો એજ રસ્તો છે. કોઈ બીજી જેવી ઘેરી હોતે તો દીનશાહની બહોંસપર અદીને મલવા જતે. આહા હું ઈચ્છુંજ કે હું તેમ કરું, પણ નહીં—ઘેરાં તે આખર ઘેરાં ; માટીડાની ઉપરવારાં થવામાં શોભા નહીં. આજે હું એમ કરશ તો કાલ ઉઠીને મારી દીકરી પોતાના વર સાથે તેવી નળડેતર ચાલ ચલાવશે.

[ન્યુસપેપર ઉઠાવી તેમા ચિત લગાડે છે.]

પ્રવેશ ૩ એ.

—:૦:—

અદીબાનો સાધારણ ઓરડો.

—:૦:—

[રામલો, અસ્પંદ ને દીનશાહ સાથે વાત કરતો
દાખલ થાય છે.]

રામલો—છે, પેરીનબધને બોલાવું કે ?

દીનશાહ—નહીં નહીં, તેનું કંઈ કામ નથી. તારા પેલા આંધરાને...
અરે, શેઠનેજ અહીં લઈ આવ.

[રામલો જાય છે.]

અસ્પંદ—દોસ્ત દીનશાહ, કામ જરા ચપલધથી લેવું પરશે;
ઝપ્પાનદરાઝીનું જંગ મચાવવું પરશે. થોડાં તીખખાં સાથે થોડું મીઠું, મીઠાં
સાથે ખાઈ, ખારાં સાથે ખાડું—અહેલેહેલે-જમાવવું પરશે ! અહેલેહેલે, એ
તો આપરો વકીલ ઝેરીસ્ટરોનો ધધોજ છે,—કેમ ?

દીનશાહ—બાજી તો જખ્ખર છે ! જીત્યા તો પાર, નહીં તો
તરીપાર ! બધો રંગ નરો નરો જાણે “પર પાસા પોખાર” જેવો છે.
You follow me ? આપરે તો એવું કરવું જોઈએ કે કાકા ભત્રીજા
કોઈબી દહારો ગલેગલાં કરે નહીં. એવું જો થયું તો એમજ જાણજે, દોસ્ત
અસ્પંદ, કે ખુરશેદજીનાં વીલમાંથી આપરું નામ નાણુદ ! ! એ ધાંખરો બી
જખ્ખરો ધટીચક્કર છે ! અદી આંધરો થયો,—ને હું ઇચ્છું છું કે એ ખરશેદજી
ધાંખરો સદાનો મુગોમંતર થાય !

અસ્પંદ—કારણ ?

દીનશાહ—કારણ એજ કે એને એનું હૈયું હંમેશાં ડંખે છે ને એ
ધાંખરો કોઈ વખતે આદાની સુંક કરી નાંખશે ! તું જાણેજીની, ખીરાદર,
પેલી બીના ?—(હજવેથી, કાને લાગી) અદીના બાપનું વીલ ?

[રામલાને અદીઆને લઈ આવતાં જોઈ બંને જણાં આગલ ધસી જાય છે. અસ્પંદ તેઓનો હાથ ધરવા જાય છે. અદીઆ તેને અટકાવે છે.]

રામલા—અરે રાખોરે, એમ છું કરો, -છેડ પરી જાશે.

દીનશાહ—કેમ છેઓ અદીઆ ? એ તો અમે લોક છઈએ. આઈ મીન હું સોલીસીટર દીનશાહ ને ઍરીસ્ટર અસ્પંદીયાર. અમે તમારી સાથે કંઈ અગત્યની વાત કરવા આયાઈ. Excuse us, we have only ten minutes at our disposal. તમારી આંખ વિશે તો અમે સાંભળ્યુંઈ. Very sorry, ખચ્ચીત, પણ can't be helped.

અસ્પંદ—Yes, yes, hope for better times.

અદીઆ—સાહેબો, તમે એવાં તે શું અગત્યના કામસર આયાઈ તે જણાવવાની મેહરબાની કરશો ?

દીનશાહ—(અસ્પંદના કાનમાં) તું રૂં કરેઈ કે હું ?

અસ્પંદ—(દીનશાહના કાનમાં) તું કર...અરે, હું કરે.....નહીં, તું કર.....

દીનશાહ—(અસ્પંદના કાનમાં) તું કર...અરે, તમે કરો.....અરે, હું કરેઈ (અદીઆને) જુઓની, અદીઆ.....અરે, મીં અરદેશર, તમે આંધરા થયા અને અમારી sympathy અચાનક તમારી સાથે દોરવી ગીયા. બધા આંધરાઓ કંઈ એવા lucky હોતા નથી.

અદીઆ—ખરું કે ? ત્યારે હું ધારેઈ કે એવીજ sympathy મેલવવા તમારા બેમાંનો એક ખોદા ન કરે અપંગ થાય ખરો.

અસ્પંદ—ઓ નૉનસંસ ! rot ! અદી તું તો એવોજ ખાઉ કરું રહી ગીયો ! (દીનશાહને) ખીરાદર, આગલ ચલાવ.

દીનશાહ—જેની અદી, હું કહેવા જતોંતો કે પેલી old story, આઈ મીન જુની જોઈ ગુજરી તો તું ને યાદ છેની ? તારા બાવા ને તારા કાકાની-ધંધાદારી partnership ? તારા બાવા માવે

મરીય : તારા કાકા હાથનું મુકેલું પગે વારી જાય તેવા સાહુ : આસમાની ચક્કર બાવાની વિરૂધ! કાકાની તરફેણ! બાવાએ જોઈએ તે કરતાં જલદી ટાકો ધરી કરવો : કાકાજીએ તેનો લાભ લેવો : ને તારે વાસ્તે તૈયાર કરેલા તરનવાલા ગુપચુપ હજમ કરવા : A will there was certainly.....

અસ્પંદ—Witnesses there were assuredly: myself and my learned friend here.

દીનશાહ—But,—but—no signature ! સાંભલ્યું કેની અદી ? સહી માપીસ!! કારણ, સહી કરે તે અગાઉ તારા ધાંખરાએ ટાકો ધરી કાઢ્યા.

અસ્પંદ—પરિણામ ?

દીનશાહ—પરિણામ ? એક પુરા બેટા અદીબાની બદબખ્તી ! બેટો તુઢો !—તું જાણેજ કેની અસ્પંદ ? તેને મેં timely ઓફર કીધી કે કાકા સામે હાથ કાટે ચઢવું, પણ નહીં,—મીઠા અદીબા, ઉર્ફે અરદેશરજી ફરામજી ગાંધીને દેખતી આંખે તે વાત ધ્યાનમાં ઉતરી નહીં.

અસ્પંદ—Yes, yes, times were different દેખતી આંખે નહીં ઉતરી તો હવે આંધરી આંખે તો જરૂર ઉતરશે. કેમ, અદીબા, ટોફી દેઓ : જુલ્યા તો અધું તમારું ને અધું અમારું : કેમ, છે કમ્બલ ? (ખીસામાંથી એક કાગલ કાઢી) Here's the agreement—Come on, અદી. sign it. Time is short, and time is money. અમારો વિચાર ફરે તે અગાઉ અમારી કીંમતી સલાહનો લાભ તાહરે લઈ લેવો જોઈએ.

અદીબા—(ખુબ વિચાર કરી બોલતા હોય તેવી અદાથી) જુલ્યે તો અધું તમારું ને અધું મારું ! પણ.....પણ...હાર્યે તો, અલબત્ત, તમે ખીચારા એવા ગાય એસ્પંદ જેવા મારા ખીરાદરો છેઓ, કે બધો ખર્ચનો બોજો તમે બેઉ જણા તમારે માથે ઉપાડી લેશો !

દીનશાહ—O what rot ! We to bear expenses ! અમે ખર્ચ ઉપાડ્યે ? એ તો લાઘ દે, લઘામણુ દે જેવું થયું ! ખર્ચ થઈ થઈને કેટલો થવાનો છે ? હું સોલીસીટર પરચો ને અસ્પંદ બેરીસ્ટર પરચો : હું અસ્પંદને instruct કરશો....

અસ્પંદ—ને અસ્પંદ તમને construct કરશે !

દીનશાહ—જે એ ત્રણ હજારનો ખર્ચ થશે તે તો અલખતું તું આપી શકશે અહીં. અરે, ખોડું ધી કંઈ દીવેલમાંથી જાય ? તારી બહેસ્તનનાં કંઈ કપરાં લતાં, ઘણુનાં ગાંઠાં હોશેની ? હવે તેને રાખી મુકીને તું શું કાલ્સો જીતવાનો છે ? વળી કહેજે ઇનસ્યુરંસવાલાઓએ તુંને gratuity ના રૂ. ૧,૦૦૦ આપેલા છે ?.....

અહીંયા—ને એ બધું આપી દેવા છતાં આપરે હાયાં તો ! મારા શું હાલ થાય ? તમે લોક કંઈ મને મદદ કરો ખરા કે ?

અસ્પંદ—ઓ, મદદ ? એ તો સૌ વખત વેળાએ થઈ રહેશે, “એમ થશે તો ?” ને “તેમ થાય તો ?” તું બી જગડું મેલું છે અહીં ! ચાલ હવે, બોલી દે, તુંને આય દરખાસ્ત કયુલ છે કે ?

અહીંયા—“કયુલ છે” પૂછો છ ? હજાર બાર ના કયુલ.

દીનશાહ—The man is mad ! Raving mad !!

અસ્પંદ—completely insane !

અહીંયા—જુઓ અસ્પંદીયાર, જુઓ દીનશાહ...તમારા મનની હાલતની હાલત જોતાં તમારા અપમાનો હું દરગુજર કરું છ. મારો બેહરામ જે અત્રે હાજર હોતે તો તમને કંઈ બીજી જ જાતનું treatment આપતે.

પેરીન—(દાખલ થતાં) લાત મારીને બહાર કહારતે. પપા, પપા તમે ઉસ્કેરાવો ના. મીં અસ્પંદીયાર, મીં દીનશાહ તમારી વાતચીત મને આરડામાંથી સમજઈ જ કારણુ તે નહીં સમજવાની મને કોઈએ તાકીદ કાઢી 'તી નહીં. કાકાજી ગમે તેવા હોશે, પણ મારા પપા કદી બૂલ્યા નથી કે એઓને પહેલાં કલકતામાં નોકરીએ લગાડનાર એજ કાકાજી હતા, ખોદા અમારો નીગેહબાન છે. સૌનું કાધું સૌ બોગવશે.

અસ્પંદ—Come along દીનશાહ : એ તો દોરડી બજે પણ કંઈ વળ જોડે ?

દીનશાહ—એ તો કુતરાની પુછડી વાંકી તે વાંકીજ ! અદી,—અમે જઈએજ તો ખરા પણ યાદ રાખજે કે Pride goeth before destruction. યાદ રાખજે કે અમે તારા થવા માંગતાંતા ; તેં અમને તારા કીધા નથી, પણ તારા કાકાજી અમને પોતાના તો જરૂર કરશે. જે જરૂરી સલાહને તેં આજે ઠોકરે મારીજ, તેથી ઉલટીજ સલાહ આવતી કાલે તારા કાકા જરૂર માથે ચલડાવશે.

[તુચ્છકારથી જાય છે, પેરીન આપને દીલાસો દઈ ગાય છે.]

ગાયન.

પ્રવેશ ૪ થી.

—:૦:—

ખુરશેદજી કાકાનું મકાન.

આરાસ્તા દીવાનખાનુ.

ખુરશેદજી—અરે જોદાયજી ! તારા સમ : અમે ધનિસાન ચાહીએજ શું ને તું જોદા કરેજી શું ! મારા સમ : અમારી મરજી પ્રમાણે તું નહીં ચાલે ? અમે તારા કહયાગરા નથી, તો તું અમારો કહયાગરો કાંય નહીં થાય ? જોતી બા—કહેજે દુન્યા એક મોટા જેવો થોંટાલો પીંડાલો છે ! ધનિસાન તારા કહયાસરતું નથી, તો તું અમારા કહયાસરનો થા, ને પછી જો કે બાજી કેવી રસપર ચલેજી ! અજી જાઓજી—તમારા સમ : અરે કુલે આલમના સમ : એમાં શું જોટું છે ? કહેજે પહાડ મહમદ આગલ નહીં ગીયો તો મહમદ પહાડ આગલ આયો. મેં ચાહ્યું એક, ને જોદાયજીએ કીધું બીજું ! અદીની કાસર પટાવવા મેં એને સદાનો કલકતે કહારયો, તાહરે જોદાયજીએ, મારો કાંટો કહારવા, એને પાછો અહીં ધકેલી આપ્યો ; એના શેઠાનેબી કાંઈ બીજી જગા મલીજ નહીં તે ચાર મહીના પર મુંબઈમાંજ એની બહલી કીધી ! (વિચારીને) અરે પણ, એનાથી બીહવાનું મને કારણજી શું છે ?

એ કાંઈ મારી પર વહેમ લઈ જાયછ? એ કાંઈ મારી માફક પૈસાનો પુનરી છે? એ ખોદાપરસ્ત છે: હું સહેતાન પરસ્ત છઉં. આહ! બાઈ ગોડ!.....નહીં નહીં,—બાઈ સેતન!

[દીનશાહ અને અસ્પંદ દેખાવ દઈ છુપાઈ સાંભળે છે.]

કોઈ કોઈ વખતે તો મને એવું થાયછ કે ડૉ. વૉલ્લેસ પાસે ઓપરેશન કરાવી આપ માફ ડૉખતું હૈયું બહાર કહરાવી નાંખુ. એમ તો ઘણા કોહયલા સડેલા ભાગો ડાકટરો કાંઈ કહારી નથી નાંખતા? (અચકીને) ઓ નૉનસન્સ! I am going mad! શું કરતુકીઓ બધા એવા હીંચકારા હોશે? શું અસ્પંદ ને દીનશાહ ખી એવો હીંચકારો બકારો કરતા હોશે? આંતરે આંતરે સુખડ લઈ આતશખેલરામ અગ્યારી પુલુંછ; કલાક કલાકે નાક ઘસણી કડંછ; મહીને મહીને મુવાં-જીવતાં કડંછ; દરરોજ ઘેરમાં અફરગાન્યા આગલ-માથે બરફ જેવો તુવાલ નાંખીને-પટેટ ભાલુંછ; હમકારે હમકારે માચી ચહરાવુંછ; તો ખોદાયછ! (ઉપર જોઈ) શું તમારી ફરજ નથી કે એ બધાનાં બદલામાં માફ હૈયું શાંત કરો? આહ! આપ વખતે હું કેવું ઈચ્છુંછ કે કોઈ મારો સારો સલાહકાર હોય.

[દીનશાહ અસ્પંદ જાહેર થાય છે.]

દીનશાહ—Here we are: ખુરશેદજી ડીયર,—અમે તમારા સલાહકાર છઈએ, શુભચિંતક છઈએ, હિતચ્છુ છઈએ.....

અસ્પંદ—તમારા ભાવિક સેવક છઈએ, દાસ છઈએ, ગુલામ છઈએ, અને જરૂર પડે તો.....yes, why not? તમારા પાંડિની બાક ચુમવાનેખી તૈયાર છઈએ.

દીનશાહ—Right! એઓ ખીચારા કાંઈ આપરો પાર બૂલવાના છે: ખુરશેદજી ડીયર, તમે ખોદાયછને તમારા દુસ્મન ગણોછ પણ તેઓ તો તમારા દોસ્ત છે: તેઓએ અદીને આંધળો કાઢ્યાછ ને.....

ખુરશેદજી—ને, તમારા સમ, મારા ને.....ને.....તમારા જેવા હયાંકુટાઓને દેખતા રાખ્યાછ. દુન્યાની બાજુ દેખી, ના થતો રાજ!! આજે

કોઈની તો કાલે આપરી ! પણ, દીનશાહ : પણ, અરુપંદ : તમારા સમ, તમે મારો બકારો સાંભળ્યો કે ?

અરુપંદ—અરે, હવે એ સાંભળ્યો, ને નહીં સાંભળ્યો ! સાંભળ્યો તે કંઈ નહીં સાંભળ્યો થવાનો છે ?

દીનશાહ—Yes, yes, આજે એક માચી વધારે ચહરાવળે, કે ખોદાયજીએ તમારું પાપ ચેતી લઈ.....અરે ! તમારી મુરદ પામી જઈ.....

ખુરશેદજી—તમારા જેવા મુરદોને મારા જેવા શાગીદોને તાંહ મોકલી આપ્યા ! તમારા સમ : કેવો મજેહનો sentence લાગેજી : રખે ખોદાયજી એ સાંભળી આપણને બધાને sentence મારે !

અરુપંદ—Come, come, કાકાજી,—you are an errant coward.

દીનશાહ—Yes, હીચકારી અમ્મા છે ! જુઓની : ગેઈ કાલે અમે અદી પાસે ગીયા'તા...કેમ ? છાતીએ હાથ શાનો દેવોજી ? શું છે ? પેન થાયજી ? અરે એતો શાંતી અગાઉ તુફાન ! એજ કારણને લીધે અમે તમને ભક્ષામણુ કરતા આયાજી કે—બાવા, મુરખી, જરા ચેતો : બીજાના દાખલાઓ પરથી ચોકા ને વખતસર 'વીલ' કરો ; પણ બાવા તો જાણે સુહના બેહરા !

અરુપંદ—તમને કાંઈ પૈસા પરવાના છે ? એક ખેરી સોલીસીટર ને બીજો બેરીસ્ટર ; અમે કંઈ ચોરાજ તમને શી આજ્ઞ કરવાના છઈએ ?

દીનશાહ—હું કહેતો'તો ખુરશેદજી ડીયર, કે ગેઈ કાલે અદી પાસે અમે ગીયા'તા. Of course એના દુખથી કંઈ અમે દર્દમંદ થવા તો નહીંજ ગીયા પણ દેખાવને ખાતર હમદર્દી કરવા ગીયા.

અરુપંદ—ને જરૂર પડતે તો તાંહને તાંહજ હમબંદગીથી કરતે ! શું કેહું, ખુરશેદજી બા, દેખતાઓ જે દેખી લેતા નથી તે આંધળાઓ તુરત પીછાની લેજ. દેખતી આંખે અદી તમને suspect નહીં કરતો'તો પણ આંધળી આંખે એ તેમ કરેજ, “કારણ ?” કારણ : “કાનભડ્યો” ! દેવાળના કાન ! ભલા આદમી તમે આજે બકારો કરતા'તા તેમ તમે કલ્પમાં એક

દહારો ઉંઘમાંથી કાઢ્યો. તે વાગ્યે સાંભળ્યો, ને તે વા અદીના કાનમાં વાયો, ને અદીને વાહ્યો !! ખુરશીદણ ડીયર, સત યકીનથી માનજો કે એ અદી હવે તમારો મિત્ર નહીં પણ મુદ્દા છે.

ખુરશીદણ—પણ મારા સમ, એ મુજબ એ તમારી આગલ ખોલ્યો કે ?

દીનશાહ—ખોલ્યો ! અરે ખોલ્યો તો ખોલ્યો, પણ એટલું ખોલ્યો, કે એનું બધું ખોલેલું હું હમણા ખોલવા ખેસું, તો તમે સદાના ખોલતાજ બંધ થઇ જાઓ.

ખુરશીદણ—એટલે : મારી જાતી ખેસી જાય ને હું ગોરીગામ જઈને તમને જકકાં પડે, -એમજ કેની ? (ખીજવધને) કાઇ કાઇ વખતે તો એનું મન થાયજ કે આખા ગામના વકીલ ઍરીસ્ટરોને, મારું ચાલતું હોય તો, ગરદન મારું.

અરુપદ—એ રાસ્કલ ખોલ્યો કે કાકાજીનાં કોહરાં વેગણાં ને કાસ્તાન બધાં એને કાને આવ્યાંજ. કહેજો એ પોતે મુદ્દાઓ સાથે બધું સાખીત કરવા તૈયાર છે. માઇ ગુડનસ ! એ સ્ટુપીડ એટલો તો શોખ છે કે તેમ કરવામાં અમારી, હા ! અમારી મદદ આહી.

ખુરશીદણ—નહીં, નહીં, મારા સમ ! ને પછી ?

દીનશાહ—ને પછી શું ? અમે વરી કંઈ કાચ્યા ? અમે એની માગણી wholesale તીરસ્કાર સાથે તુચ્છકારી કહારી. જુઓ ! ખુરશીદણ બા, એ કમબખ્તને પગ ટળે દાખેલો રાખવો સજ્જવાર છે. અમે લાઇબ્રેરીના લો બધો ઉઠાવી જોયોજ, એને ખુલ્લે ખુલ્લું તમારું લાઇબ્રેરી અમારી, એટલે સાક્ષીઓની હાજરીમાં કીધુંજ ; અમે તે ઘટતે ટેકાણે પુરવાર કર્યું. અમને તમારા પૈસા હરામ છે ; માત્ર ખીસાં ખર્ચ આપજો ; ખોટી માત્ર criminal કે civil proceedings લેવાં તેની, ને તમારી બહાલીની છે. અચકાવો ના, અચકાવો ના-એ બહાલી અમને આપો.

ખુરશીદણ—બદનક્ષીની ફરીયાદી માંડું ? એને મારી બદનક્ષી કાઢી ? ઘરડે ઘડપણ કોર્ટમાં જઈ કે કોર્ટ ને સોરટ ! હું જીતવાને બદલે એ જીત્યો તો ? એની નાલેશી ઉઘાડી થવાને બદલે મારી બધી કલેજાંફરોસી ફરાગાત

થઈ જાય તો ? દુન્યા થુ થુ કરે તે તો જુદી : “હૈયાં પુટાએ” આંધળા ભત્રીજાને કોટમાં ઘસડ્યો” ઈત્યાદી, તમારા સમ, આપુ જાઓ, મારા બાવા કઈં. મને જરા એ બાબતપર વિચાર કરવા દેઓ. નહીં તો કાલનો દુકાળ આજે પરશે.

અસ્પૃહ—(દીનશાહને બાબુએ) આય તો બાજુ દાઢથી જાયજી ! દીનશાહ કંઈ ઉપાય ?

દીનશાહ—ખુરશીદજી બા, હું ધાઈજી કે તમે મગજથી બેમગજ થયાજી, તમે પોતેજ તમારા દુશ્મન છેઓ, તમે અમારી સલાહ નહીં માનશો.....

ખુરશીદજી—તો—તમે અદીની તરફદારી કરશો ? તમારા સમ ? એવા બી ઘણા દાખલા બન્યાજી હો કે ! એવા વેચના કન્યા ઘણા વાધમાર વફાલો લેજી.

અસ્પૃહ } પણ અમે નહીં. વફાલાતીનો અમારો સ્ટેન્ડર્ડ સત્તાણુંનાં
દીનશાહ } સોના જેવો છે.

અસ્પૃહ—ખુરશીદજી બા, જે વાત તમે આજે કબુલ નથી કરતા, તે શાંત મગજે વિચાર કરતાં આવતી કાલે કરશો. હવે સેવકોને રજા આપો. એક બે દિવસમાં પાંચ મલશુ; તેટલાં તો કંઈક જણા તમારી પાસે એ અદી તમારે વાસ્તે શું શું, ને કેવું કેવું, બોલેજી તેની વાતો લાવશે.

[બન્ને જાય છે.]

પ્રવેશ ૫ માં.

અદીઆનું મકાન.

[અદીઆ ઈસીચેરમાં અર્ધા ઉંઘતા, અર્ધા જાગૃત પડેલા છે. પેરીન ને રામલો હળવેથી વાત કરતાં દાખલ થાય છે.]

પેરીન—રામલા, તું જાણે ! અહીંથી ખીસ્તો ના. શેઠ જાગતા થાય કે મને તરત તેરવા આવજે ને તે દહારાની કાની એએ કંઈ ઉંઘમાં બડખડે તો ગોપ્પાઈ કરી મુકતો ના. આય તુવાલના છેરા ગુંથી રાખજે, નહીં તો વરી કોપરાં જોખતો ના.

રામલો—આઈ, એ છું બોલો ? છેરા ગુંથું તો પછી છેલ્લે પર નજર કેમ કરી રાખા ? ને છેલ્લે પર નજર રાખા તો છેરા કેમ ગુંથા ? ને એએ કંઈ બોલે તે કેમ કરી જાંભરા ? ને જાંભરા તો તમુને કહેવા કેમ કરી આવા ? મારા કંઈ ચાર હાથ નીંહ, ને મહોઈ તો એકજ ; એક કામ છોંપો તો તે જરખું થાય. આકી ઈમ ચાવલની જાથે ખીચરી રાંધ, ને દારની જાથે કારી રાંધ તે કંઈ આપરાથી થાય નહીં.

પેરીન—રામલા, તું ને એ છેરા ગુંથવાજ પરશે. તું તો હંમેશાં એમ મતલબધેલો થાયજ !

રામલો—લો તાહરે તમારો તુવાલ, મારે એવી ચાકરી નીંહ જોઈએ !

પેરીન—કેમ બેહરામને તેઈ કે ? મુવા લાકરાંના દેવને ખાસરાંનીજ પુજા ! એ આવીને એકુ બાપટ કગાવશે તાહરે તાહરે કેકાળું આવશે.

રામલો—(વાત ઉઘાવી) રાખો રે, આઈ : મેં કાંયે દહારે ના પારેલી ? એકને બદલે એ તુવાલ આપોની.

[પેરીન જાય છે. રામલો એક બાબુએ બેસે છે. એક બે છેડા ગુંથે છે. પછી શેઠના મ્હોંપર ટીકયા કરે છે ને પાછો ગુંથતાં ગુંથતાં જુંકે છે. અદીઆ જાગૃત થાય છે.]

અદીબા—આહા !—હું ખાખમાં છેલ્લું કે ખીલાર ? આય શુભો છે કે શામ ? કહેતી છે કે : “અધાપો તે સદાનો રંગપો છે !” (થોખીને) તેમ હોય તો, મધ્યમ ઉમરે, હું બે વખત રંગપો : પહેલાં મારી વહાલી સુનાને ખોહીને, ને પછી ચશમોનું તુર ખોહીને. તાહરે હવે, આય બે રંગપામાંથી વધુ સખ્ત કયો ? મારી વહાલી સુના જે હાલ મારી બાબુએ ખડી હોતે તો અધાપાનું દુખ હું બીલકુલ ભુલી જતે ; તાહરે, મારી સુનાની ખોટ તેજ વધુ સખ્ત રંગપો છે. (થોખીને) આજ ત્રણ મહીનાપર હું અપંગ થયો, પણ હજી તેમ માનવાને હું અચકાવું છું. ખવાખમાં મારી આસપાસ બનતા બનાવોને, અને મારી વહાલી સુનાને, દેખતાં આદમી મીસાલ હું દેખું છું. મારા જેવા નાખીના વાસ્તે આવા ખવાખ, (હાથ ઉઠાવી)—ઓ કીરતાર ! શું તારી એક કરમ બક્ષેશ નથી ? (થોબે છે ; એક મીનીટ મ્યુઝીક વાગે છે, ગાય છે.)

ગાયન.

[રાહ—હાય ગમ, યા તું કમ]

અદીબા—

આહ મારી ! ચશમ પ્યારી, થઈ ગુમ તું ન્યારી !
જીવતો હું દેખન થયો : તારીકીએ તારાજ કીધો !
હાય મુરાદ, થઈ બરપાદ : મેશનીની નહીં કંઈ આસ !
વિના આંખે વિખુટો, દુન્યા મુજની નહીં દેખતો !

(એકદમ ઉભો થઈ બેસમાં)—

હાય અદી ! તું હીમત ધર : હીમતે તું મહાં કર ;
લગાઈ તારી તું જોમથી લડ. અધ છતાં તું દેખતો કર.

[રામલો જરા નગૃત થઈ ગભરાતથી અદીબાનું મ્હો ટીકે છે અને તુવાલ ગુંથવા મંડી બધ છે.]

અદીબા—લોક કહેછ કે : આગલાં પાછલાં કરતુકા મને નડતાં હોશે. ઘણુકોના બાબમાં તેમ બનતું હોશે, પણ મારા બાબમાં તો ખરચીત તેમ નથીજ. ઓ ખોદાવંદ ! મારા જેવા નાખીના પાસેથી તું શું મહેનત

મંજુરી કરાવશે ? તેમ હોય તો તારા તરફની મારી ફર્જે હું હવે કેમ અદા કરશ ? (થોખીને) એક ગેખી અવાજ મારા કાનમાં કહેછ કે : “હે જાહેરમાં અધ પણુ બાતેનમાં દેખતા બંદા ! મારી પાસબાની હેઠળ તારી ફર્જે, તું ચાહે તો, પહેલાં કરતાં વધુ ઓસ્તવારી ને યકીનદારીથી અદા કરી શકે ; જે નાખીના મારી નીમી આપેલી દુન્યવી ઝુસરીનેા બોજ શાંતીથી સહન કરશે, ને પોતાની રોટી હલાલ મેહનતથી મેલવશે, તે નાખીનાની ફરમાવરદારી કરવાને, દેખતી ચશમવાલાઓ જલ ને જમીન પર—મારી ગેખી બસારતથી સદા ઓસ્તવાર, તાબેદાર રહેશે. જે ઝરદાર અપંગોને દુન્યવી જંગલ ઉઠાવવી પડતી નથી તેઓ મહેલમાં બેસીને પણુ ખુદાપસંદ કામ બજાવી શકશે.” (વિચારે અખેરી નાંખતાં) અરે ! પણુ એકવાર ફરી હું નાસીપાસ થાઉં છું ! શીહા ! શીહા ! શીહા ! (અપીલ કરતાં) ઓ રોશન આફતાય ! તારા તેજસ્વી ઝલકાતમાં પણુ મારે વાસ્તે, હરરોજ ને હરપલ, અંધારૂં જ છે ! રોશનીની આસા, હવે, મારે વાસ્તે સદાની શુભ થયું છું ! અરે, ઓ, આય શીહા ! ધત્તીને સરતાજ કરનાર આપખુદ આફતાય ! તું ને પેદા કરતી વખતના તે મહાન બાપના શુકનો આદમગતથી કદી પણુ ભૂલાય એમ નથી : “રોશની ! તું પેદા થા !”—કારતારે ફરમાવ્યું : ને તેજ પળે આય પાપી ધત્તીપર પવિત્ર રોશની, રોશની, ને રોશનીજ ફેલાઈ રહી. (થોખીને) અય રોશની ! તેં કુલે આદમગતના દીલમાં બેઠક કાઢીછ : જીંદગીનો આધાર તારા ઉપરજ છે : રાસ્ત કહું તો, રોશની ને જીંદગી એકજ છે. એમ ન્યારે છે, ત્યારે, ઓ પરવર !—ઇન્સાનનાં બદનનાં દરેક ખુરાકને દેખતું કરવાને બદલે, ચશમ જેવા એક નાના ગોલાકારમાં, આય બેમુલ ઝવેરને તેં કાં છુપાવી રાખ્યું ? (થોખીને) યા ખુદા ! મારી હાલની હાલતમાં માફ બદન તેજ મારી કબર છે : પણુ ન્યારે એક કબરવાસીને તું આય દુન્યાઈ દૌરના સપાટામાંથી સદાનેા છુટો કરેછ, તાહરે હું તો તેના સપાટામાં ઔર ન્યાદા (નીસાસાથી)ને ન્યાદા ખેંચાતો જાઉં છું.

[નીસોસ થઈ ખુરશીમાં અંદેલાઈ પડેછ.]

રામલો—(બાજુમાં) બાપ મારા, હવે તો પેરીનખાઈને મારે ખબર કરવીજ જોઈએ.

[જાય છે. પેરીન દાખલ થાય છે.]

પેરીન—પપા, પપા, શું છે ?

અદીયા—કંઈ નહીં દીકરી, એ તો જરા મારી લાગણીને રસ્તો આપતો'તો.

પેરીન—જાણ, તમે જો એમ ક્યાં કરશો તો આપ સ્કુલ મીસ્ટ્રેસનું કામ ખી મને છોરી દેવું પરશે. (સ્વગત) આહા—કેવો એતેશક ! જે સ્કુલમાં માત્ર એક અથવાડ્યા પર હું શીખ્ય ત્યાં હાલ શીક્ષક ! (સામે નજર પડતાં) લેઓ સામેથી ખરશેદજી કાકા આવેજી : આવો કાકાજી, આવો ; કંઈ થયે હહારે ગરીબોને ઘેર તકલીફ લીધી ?

ખુરશેદજી—કેમ દીકરા અદી—મારા સમ : તખ્ત તો દીક છેની ? તારો પેલો હંમેશનો સાથી—ચોપરી—કાંઈ છે ?

પેરીન—કાકાજી, કાકાજી, એ શું બકાજી ?

ખુરશેદજી—અરે હા ; દીકરી, તારા સમ : હું બધ્યા : એ ખીચારાએ તો કહેજે હવે ચોપરીને છેલ્લી સલામ કાઢીજી. દીકરા અદી, તારા સમ, તારી આપ આફતનો ભેદ હું હજી સમજી શકતો નથી. એ બહુચીપર તેં પહેલાં હલ્લો કાઢ્યો કે તેણે તારી પર કાઢ્યો ? જોઉં, ખરું કહેની, મારા સમ ! એની કંઈ તેં ઠોકરી તો નહીં કાઢી'તી ? લોક તો કહેજી કે તેં ઠોકરી કાઢી તેથી તે છેરાયો ?

[અદીયા કંઈ બોલવા જાય છે તેમને અટકાવી પેરીન:—]

પેરીન—કાકાજી,—લોક કાણુ થાયજી ? લોકને તો તમે ટોપલા ટોળે ઢાંકીજી રાખો. હમણા હમણા તો કુવાનેખી ઢાંકણું થાયજી ને તેનાં મ્હોંડાને તાળું પરેજી, પણ લોકની ઝેરી જાનને તો કાઈ દહારો તાળું પરનાર નથી ! લોક તો મુઘાં એમખી છડેચોક બોલેજી—જો વરી ગુસ્સો ના કરતા—કે...કે...તમે...તમે...મારા બપાવાજીના પૈસા હ...હ...હાઉ કરી ગીયા, ને મારા ખીચારા પપાનો હલાલ હક લ...લ...લુટ્યો.

ખુરશેદજી—(સ્વગત) હા, નાહરે વાત મલી ખરી ! અસ્પંદ ને દીનશાહ કહેતા'તા તેમજ છે.

અદીઆ—અસ્પંદ ને દીનશાહ શું કહેતાંતા ?

ખુરશેદજી—એ લોક કહેતાંતા અદી, કે પેરીન કહેજ તેમ, લોક બહોળ કરેજ. પણ હું એમ પૂછું કે ત...ત...તમે લોક એ વાત માનોજ કે ? તારા સમ, દીકરા, તું પોતે તો એ વાત ફેલાવતો નથી ?

અદીઆ—કાકાજી, પેરીન તો નાદાન છે, જો હું એવી વાતને વળુદ આપતો હોતે તો તમે મેલવી આપેલી નોકરી હું કદીપણ કબુલ રાખતે કે ? નહીં—હજાર બાર નહીં, એવી તો સો નોકરીને બી ઠોકરે મારતે.

ખુરશેદજી—પણ દીકરા અદી, એવું કરમ મેં કીધું હોય ને તારી પાસે પુરાવા હોય તો તું.....તું મને કચડી નાંખે ખરો કે ?

અદીઆ—ખચ્ચીત નહીં, કાકાજી, કારણ, જે બપાવાએ મારા આપને તેજ બપાવાએ તમને બી જન્મ આપ્યોજ.

ખુરશેદજી—પણ તાહરે અદી, તારા સમ, લોક કહેજ તેમ એવું જો મેં કીધું હોય તો તું મને મારી બંદ ખરો કે ? (સ્વગત) આય બધી ઉલટપાલટ તપાસ કોઈ દહારો વણી કામની છે.

અદીઆ—ખચ્ચીત—ખરાં દીલથી ; જો તે મારી ખરાં દીલથી ચાહવામાં આવી હોય તો.

પેરીન—કાકાજી અમે જો તમને બેચુનાહ માનતાં નહીં હોતે તો મબાદ એમજ વિચારતે કે તમારું હૈયું તમને ડ...ડ...ડંખેજ. અરે પણ, stop—સામેથી પેલાં આવેજ.

[અસ્પંદ ને કુમી કોલસામડમ દાખલ થઈ અદીઆને પેરીનની કાંઈપણ નોટીસ લીધા વગર કાકાજીને જોઈ એક અવાજે.]

અસ્પંદ } —હલ્લો—કાકાજી, કેવું લકી ! ને સાથે સાથે વરી કેવું
કુમી } નહીં ધારેલું !

અસ્પંદ—છેલ્લા આપરે યુન્યન કલબમાં મલ્યા તાહરના તમારાં રોશન દીદારના દર્શન કરવાની અમો ગરીબ પરવરોને આજેજ તક મળી !

ધનાકાકી કેમ છે? હોસુબા વેલાતમાં શું કરે છે? એની ને સીસીલ્યાની રાસ આવેજ કે? કહેજો સીસીલ્યા હવે સહેજ વખતમાં એક બુચાની નવાજેશ કરનાર છે?

કુમ્મી—તમને શું ગમેજ? બાબો કે બેબી?

અસ્પંદ—(એકાએક યાદ આવી હોય તેવી અદાથી) અરે પણ હા બે, how do you do અદી? તું અમને જોઈ શકેછની?

ખુરશેદજી—તારા સમ, કાઈ ચીજ નહીં! (અસ્પંદનો હાથ દાબી લગાર ધીમેથી) જોતો હોય તાહરે જોઈએજ શું?

અસ્પંદ—(તુચ્છકારથી) એટલુંબી નહીં જોઈ શકતો?

કુમ્મી—(તુચ્છકારભરી અજાયબીથી) ઓવાય!—પણ તેનું કંઈ કારણ?

અદીબા—(કચવાઈને) કારણ? કારણ એજ કે હું પુરેપુરો અપંગ થયોજ.

પેરીન—(ગળગળતે સાદે) માસીજ, માસીજ, કંઈ મુદતે તમે આયાં તો આયાં પણ હું તો ધારતીંતી કે તમે લોક બીચારા મારા પપાને કેવોક દીલાસો દેશો, પણ તેને બદલે તેઓનું દીલ દુખવોજ—એ તે કંઈ જાતનું સગઈનું નાતું?

કુમ્મી—(બેપરવાઈથી) ઓ વાય—પેરીન,—તાઈં તો હંમેશનું એવું ટીચકું રહી ગીયું! તું કેઈ એવી મોટે ઘેરની પરી કે એમ ટીચકાં ચહરાવેજ? પૂછપરજ કરીએ નહીં તો અમોને શું માલમ પરે, કે, શું થયુંજ ને શું નહીં?

અસ્પંદ—(ખુરશેદજીને) પણ હું એમ પૂછું, કાકાજી, કે એની આંખ useless થઈ જોઈ તો, એમબી ને એમબી હવે એ તેને કહરાવીજ કાંચ નહીં નાખતો? (અદીબાને) માફ કરજે, અદી, આય તારા ગૌગેલ્સને લીધે હું જોઈ શકતો નથી.

કુમ્મી—અપ્પારા કરો, અસ્પંદ, નહીં તો વરી પેરીનબાઈની દાર દાઝી જશે!

અરુપદં—(લાગણી રહીત) અરે પણ એમાં શું છે : મેં સાંભળ્યું'છ કે એવી રહી આંખો માથાને ને બેઝાંને ધણું નુકસાન કરે'છ, સમજ પરીની? ને તે કહારાવી નાખવામાં વધુ ફાયદો છે. (ખુરશેદળ તરફ ફરી) કાકાજી, તમને યાદ છે કે,—પેલા આપરા ફ્રેન્ડ નસલુ નાલીયેરવાલાની એક આંખો કહારી નાંખી તે રાસ્કલ એવી સરસ લખોટા જેવી કાચની આંખો પહેરીને ફરે હરે, કે આપરે એ ધરી જ્ઞેયાજ કરીએ! તમે જે જાણતા નહીં હો તો—by Jove—તમે કદીખી પારખો નહીં કે એ આંધરો છે. (ખાનુમાં ખુરશેદળને) કેમ કંઈ ગર કહારી લીધો કે?

ખુરશેદળ—(ખાનુમાં તેને હા.....નહીં..... એકલા મલથું તાહરે વાત કરશું.

કુમ્મી—અદીખા, તમે જાણો'છ કે—મારો અરુપદં આવતે મહીને વેલાત જાય'છ. (નકકરાઈથી) તમારી જે મરજી હોય તો તમારે વાસ્તે એ તાંહથી એ સોજળ કાચના ડોરા લેતો આવે, જે નકકરી ખર્ચ થશે તેજ એ લેશે.

અદીખા—થેંક યુ, કુંવરખાઈ, મને હમણા તેની કંઈ જરૂર નથી.

અરુપદં—કંઈ નહીં, કંઈ નહીં અદી—તારી પાસે એ પૈસાની સગવડ થાય તાહરે મને એ યોગ લખજે, ને તારી આંખના ગોખલાઓનું માપ મોકલજે, હું મજેહતા કાચના આઈ-ગ્લેસ લેતો આવશ. (સામે નજર પડતો) હલ્લો! here's ધના કાકી—the grand old lady! luck on luck!! (દેખીતી ખુશાલીથી) આવો—માસીકાકી, આવો—તમ દીઠે આનંદ અપાર.

કુમ્મી—(દેખીતી ખુશાલીથી) કેમ છેઓ? ખુશ તો ખરાં? (તેણીને આંખીને બેટ છે.)

અદીખા—આવો ધનાકાકી.

પેરીન—આવોજી.

કુખી—(તોરમાં) ઓવાય ! પેરીન—તું બી શું એ હમખગ કરેછ માય-તોલનાં મુરખીને “આવોજી”માંજ પટાવેજ કે? જરા ગળે તો વળગ.

પેરીન—(ઇનકારથી) પણ તમેજ મારી વડીનુંબી ગળે વળગ્યાં કેની? માયતોલનાં કાકીજી થયાં તેથીજ ખીચારા પલાડ જેવા માટીકાની આંખ ગેઈ ને દુશ્મન જીંદગીથી રદ થયા, તેને જીટીને છેરે જેવા આંચાં!

ધનાકાકી—(તુચ્છકારથી) ઓ લેરે—રોગ જાણે! મુઠ હું આવતી ને જતી! કહેજે આગમાંથી નીકરીને વનમાં ગીયાં તાંહબી મુઠ આગની આગ! ખેસતાં વરસને દહારેજ મારો જીવ કુહરવવા તું કાંલ ભરઈ ખેડીતી? જોતી દુકતી—મારો જીવ ધણો સુગાતરો છે (માથાપર હાથ ફેરવી) ઓવારી નાંખ્યું મારી પરથી! એમ તારી આઈબાઈના ડારા બારવાની હોય તો લે, આય હું ચાલી.

ખુરશેદજી—(તેણીને પકડીને ખેસાડી દેતાં) મારા સમ, ધનઈ, ખેસી જા.

પેરીન—(રડતાં) કાકીજી, કાકીજી, મરતી વખતે તમે તેઓની જગા રાખશો કરી ખીચારાં માયજીએ માઈ પાંખઈ તમારાં હાથમાં આપ્યુંતું કે તમે મારાં માય થઈ રહેશો, પણ તેમાંનું કંઈ મલે નહીં. બરીયુ માઈ જીવતર!

અદીબા—પેરીન દીકરી, તું ગમ ના કર. (સ્વગત) અફસોસ, શું બધાં ગરીબો એમ ધીણાતાં હોશે?

ધનાકાકી—પણ દુકતી, તું કહેવા શું માંગેજ? કચુલાત આપી તે શું ગુનેહગારી કાઢી કે? મને ખાનારાં કડનારાં કાંલ ગીયાં? જો વરી—ખોલતાં નહીં તાંલ સુધી છેક ફાસ જાયજી તે! (નાકે સપાટ ધસડી) ઓ માય!—માય!!—માય!! તોખાહ ખોદાયની! કંઈ આય દુકતીને મ્હોને તવેઈ છે—કંઈ તવેઈ છે! મારાબી કાંલ ભોગ લાગા કે સારે સપરમે, મારી સાલગેરીને દહારેજ અહીં આવી. હું મકુજે ખુરશેદજી આજેબી કલખમે જઈને દોસ્તદારો સાથે જાકટા થશે તે ઘેર સાથે લેતી જાઉં તેથી ખાસ આવવું પર્યું.

અસ્પંદ } By God! અમે તો બૂલીજ ગયાં! મારીજ, એસતું
કુમી } સાલ મુઆરક—હઝાર સાલ ઝેંદગાની, ઉમરદરાઝી. કાકાજ
તમેખી કંઈ અમને જણાવ્યુંજ નહીં? હવે તો આજે અમે ત્રણે જણાં
તમારે માથે પરથું (ખુશાલીમાં તાલી મારી ગાય છે. કુમી “કારસ” ઉચકી
આપે છે.)

ગાયન.

ખુરશેદજી—(ખસીયાણા પડી) મારા સમ. પેરીન, તું ખી આવશે
કેની? તુંને લેવાતો હું બા ખસુસ આવ્યોજ. જો તાહરની મને કહેતાં
એસક લાગી; તુંને મારી ધનઇના સમ છે: જરૂર આવજો.

ધનાકાકી—(સુગાઇ ઉઠી) એવારી નાંખ્યુંરે મારી પરથી! ખરીયા
બધા સમ. આય પારસીના મ્હોનામાંજ કાંઈથી ભરઇ ગયા! સપરમે દહારે
સમ તે કેવા ખાવાના?

પેરીન—થેંક યુ કાકાજ; નહીં બનશે.

ધનાકાકી—અહી, આય પેરીનતું તું હવે શું કરવા માંગેજ? વછેરા
જેવી બધી ગેઇને હજુ કાંલ સુધી સાઈ માફું જોયા કરશે? તારી આંખ છે
તેટલાં કાઇતું પાંખઈં પકરાવી દેની?

અદીબા—કાકીજ તમે બુલોજ; મારી આંખ તો કેંદહારની શુમ
થઇગેઇ. પેરીનને હમણા પરણાવી દેવું તો મને કાણુ જોય? ને મારી પાસે
હમણા છે ખી શું કે હું એને પરણાવું?

ધનાકાકી—પણ તાહરે કાઇની ભરલલામણની ચીઢી લઇને કેંઈથી
થોરા ઘણા કહરાવ.

અસ્પંદ—જટ નૌનસન્સ! એ બધી તીખખસ શું કરવા જોઇએ?
(પેરીનને) એમખી ને એમખી તું સ્કુલ મીસ્ટ્રેસ, કમ્પેનીયન, નહી તો નર્સ
થા. જે પાંચ પંદર કુટી કહારયા તેમાંથી તાઈં ટુંડુ ચાલશે; હવે અદીને
ધરી રહીને તું શું કરવાની છે? એને કંઈ નહીં મલશે, તો, આંધરાં લુલાંની
ધર્મશાળા તો છેની? તાંહખી માણસોજ જાયજ કે હેવાન? તમે લોક કંઈ

અમારી આસપર એસશે તો સુજમાં રોજ બોલશે ! (દોંગી અદાથી) અમારી પાસ, બા, બરીયું શું કે તમે લોકને પૂછ્યે ? (ખુરશેદજીને) કેમ બોલ્યા નહીં, કાકાજી ?

ખુરશેદજી—મારા સમ, મેં એ બાજતપર બીજકુલ વિચાર કીધા નથી.

અદીબા—કાકાજી, મીં અસ્પંદીયાર,—તમારી નાદર સલાહ વાસ્તે તમારો ઉપકાર માનુજી. તમે જે એમ ધારતા હો કે આવી હાલતમાં હું તમારી પાસે હાથ ઝોરવા આવશ યા મારાં સર્ગાંજહાલાંને માથે પરશ તો તેમ ધારવામાં તમે મોટું જોતું ખાઓજી ! જ્યાં સુધી મારા હાથ પગ સલામત છે, ને મારે માથે તે પરવરતી પનાહ છે ત્યાં સુધી કોઇનેબી બારજી હું બીખ માગવા જવશ નહીં. બલેને તેમ કરતાં મને ગરીબીના ગારમાં હુબી જવું પડે. (સ્વાગત) યા ખુદા ! આય દયાહીજીના દેમાગમાં જરાબી મેહર મુક કે મારા જેવા નાખીનાનું દીલ દુખવતાં અટકે.

ખુરશેદજી—પણ તાહરે અદી, તુને એબી વાત નહીં ગમતી તો એમ બી ને એમબી પેલા તાહરા બેહરામને કેડે જોાહવી દેતી ? બેટીબાપ એની કાલેજનો બોબો કાંહથઃ બરયા કરશે ?

પેરીન—એના પગારના આપતાને “જી”. શું કરવા કાલેજ છોરાવી દે ? તમારી પાસે તો કોઇ નથી માગતું ? એજ ડાકટર થશે ને.....

ખુરશેદજી—(ખુંખારી) અહોંહું—ને ધનાતી ને મારી સારવાર કરશે : એમજ કેતી, પેરીન, મારા સમ ?

ધનાકાકી—(માથાપરથી હાથ ફેરવી) બુસી નાંખી રે, સાત વખત, મારી પરથી સારવારને ! તમારાં સહુક સાંતો હવે ખરશેદજી !

ખુરશેદજી—ધનઇ, તુંને કંઇ ખખર કે—આય અદીબા તો કંઇ છેક પુકનો છેરા માથેજ મુકવા બેઠાજી ! એનાન તો હવે અહીંથી પરાવ ઉઠાવીને તારદેવ પેલી ગરીબ જરથોસ્તીઓની ચાલીમાં ધામો નાંખવાના છે !

ધનાકાકી—(તકાબરીથી) ઓ, વહીરે, માય ! ! ગરીબોની ચાલી ! અદી-અદી-તું આંધરો તો થયો પણ સાથે સાથે દેવાનોબી થયોજ કે શું ?

એ ચાલીમાં રહેવાનું કંઈ આપુને સોભે? કંઈ સરસગાંતી આપરૂનેાળી વીચાર કીધાં?

અદીબા—(સ્વગત) અફસોસ! કહેજે “કુતરૂં કરડે ને ખાસડાંને માર” તેવો હાલ હમણા મારો છે! (ધનાકાકીને) કાકીજી, કોઈનું ગળું ફાંસ્યે તેમાં એય! કોઈનું છુરું કરવામાં એય! ઉધાં ચટાં કરી, લાચાર બેચારોને રડાવી, દીવાળું પુક્યે તેમાં એય! બાકી, આપરૂદાર પ્રમાણીક ગરીબોની ચાલીમાં જઈ રહેવામાં હું તો કંઈ એય જોતો નથી.

પેરીન—એઓને ગમે તો તાંહ નહીં પગ મુકે.

ધનાકાકી—(તેંહકરધથી) ઓ લેરે, તું કહેસે તાહરેજ કે? અહીંયા કીયું ખાસરૂં આવવા બેસી રહ્યું! એ મુઠ નસાળંદી ચેહલીની ઓસરી પર હું તો મરી જઈં તો નહીં ચહરવાની. (પુરશેહજી તરફ જોઈ) આય એનાન તો લેહપટા છે, તે જોઈએ તો જાય.

કુમ્મી—(અસ્પંદને) લે ચાલો અસ્પંદ, હવે ઉંઠા. અહીં તો વાત છેકજ બેહકી, ગરીબ ગુરખાંતી ચેહલી વેદર નજર પહોંચી.

અસ્પંદ—હા, ચાલો, ચાલો, (અદીબાને તુમાખથી) અરે, પણ, અદી, what the hell did you mean (ગજવામાંથી કાડી કાઢી અદીબાપર ફેંકતાં) આય તારા કાડી પર A. F. Gandhi જપાવવાનો તુંને શું હક ઉતો? Adi નહીં તો Adiba Framji Gandhi જપાવીએ કેની? તું શું એટલુંબી ભૂલી ગીયો કે માઈ નામ અસ્પંદ ફરફુનજી ગાંધી છે તે હું હંમેશાં પોતાને A. F. Gandhi કરીને ઓળખાઉંજ? તારી એ હેમકધથી તુંને ઇસ્પીતાલમાં ધસરી જતી વખતે, તારા ગજવામાંનો કાડી લઈને, કન્સ્ટેબલ મારે ઘેર દોરી પુજો, ને મારી poor કુમ્મીને ગઝારાવી મારી! (વધુ ક્રોધથી) Confound it! the sooner you change your cards, the better for us both.

પેરીન—(અનુનથી) મીં અસ્પંદીયાર, આટલો વખત તો હું લોહીનો શોટ ગરીને મુગી રહી, પણ હવે હું તમને પૂછુંજ કે મારા અસીલ દુખી પપાને આવી રીને પજવવાનો તમને શું હક છે? કહેજે સગાંબાલાંઓ

કરતાં પારકાંઓ તરફથીજ આય કલજીગમાં વધારે માયા મેહરબાની ભોગવાયજ-તે ખરુંજ છે.

અદીબા—ખરું છે, દીકરી પેરીન ; તું કહેજી તે અફસોસ—બોલેબોલ ખરું છે. “અમીરી ચાર દીન—ઔર, ફકીરી સદા ગીન.”

પેરીન—કાકાજી, કાકીજી,—તમે પૈસાવાલાંઓ ગરીબને ધીકારોજી, ગરીબની ચાલીના નામથી સુંગાઓજી, એમ જતાં તમારી માલેદાનાં મકાનોમાં તમારાં ગરીબ સગાંઓને તમે આશરો આપતાં પાછી પાણી કરોજી. મોટાંઓની એવી સગઈના સખમે બીચારાં ખરા શરમાલ હાજતમંદ ગરીબોનો મરો થાયજી. “તમારાં મોટાં સગાં છે” કરી મદદગારો મદદનો દસ્ત લંબાવતાં અટકેજી. આય તે કેવો ઇન્સાફ ! કાકાજી, કાકીજી, તમે અમારાં સગાં થયાં તો ભલે : તમારા પૈસાને લીધે તમે ઉચે ઉપારેના ગણાવા માંગતાં હો તો ભલે : તમને અમારા ગરીબ ઘેરમાં આવવાની લાજ લાગતી હોય તો બેલાશક સીધારો—(આંગલી ટાંકા) આય સામે દરવાજો. (અસ્પંદ ને કુમી તરફ ફરી) મીઠ અસ્પંદીયાર, કુવરબંધ—તમોને નહીં પરવડતું હોય તો બેલાશક જાઓ—(આંગલી ટાંકા) આય સીધો રસ્તો. પણ ઘેર બેઠાં હું ને મારા વ્હાલા પપા તમારું અપમાન વધુવાર તામોશ કરશું નહીં. ગરીબજી જતાં અમારો ટેક કેમ જળવવો તે કેટલાંક પૈસાવાલાંઓ કરતાં અમને વધુ ખબર છે. (વધુ ઝનુનથી) યાદ રાખજો—કે ખોદાતાલાની લાકડીને અવાજ નથી—ઓ !—ઓ !—મને કોઈ પકરો !—મારી જાતીમાં કંઈ થાયજી !—મારો જીવ સુંગળાયજી.

[બેહોશ થઈ જાય છે. અદીબા તેણીને પકડવા જતાં બોંય પર પછડાઈ પડે છે. ડાઁ લાલકાકા તથા બેહરામ દોડી આવે છે. બેહરામ તુરત અદીબાને ટેકા આપી ઉઠાડે છે. ડાઁ લાલકાકા પેરીનની સ્થાએ ધાય છે. ધનાંકાકી જવા કરે છે ; ખુરશેદજી તેમને અટકાવે છે. અસ્પંદ અને કુમી ગભરાતથી ટીક્યા કરે છે. ગંભીર મ્યુઝીક.

ટાઈલો !

ડાપ.

અંક ૧ લો તમામ.

અંક ૨ જો.

—:—

પ્રવેશ.

—:—

જાહેર બગીચાનો એક ભાગ.

[લોકો આમતેમ ફરતાં દાસે છે. મ્યુઝીક વાગે છે.
અદીબા પેરીન સાથે ફરતા ફરતા દાખલ થાય છે અને
બંને એક બાજુએ ઉભાં રહે છે.]

પેરીન—લેઓ પપા, હવે ખુશી થયા? આય આપરે ગાર્ડનમાં
આવી પુગાં.

અદીબા—હા દાકરી; પણ મારો જીવ તો બધા મારી દુકાનમાં
છે, આપરો શોપ બાય બનજી હજી નાદાન છે, ને ધરોકોને કોણ જાણે
કેવો આવકાર આપતો હોશે; એ ચાર આના ગળવામાં મુકે તે તો સમજ્યા,
પણ ધરાક નારાજ થવાં જોઈએ નહીં.

પેરીન—પણ તાહરે, પપા, એવા ઉચ્ચર જીવે ફરવા આવવાનું
કામજ શુ ઉતું?

અદીબા—કામ? કામ તો જેનું નામ ખોટાને ખરા દોસ્ત પીઝની
લેવાનું કામ; કયા દોસ્તો દોસ્તીનું ડોલ ધાલતા તો તે જાણી લેવાનું કામ;
નવા દોસ્તો કોઈ બરપા થયાજ કે નહીં, તે પારખી લેવાનું કામ; સમજી?
જરા ધીરજ ધરશે તો હમણાં બધો રંગ જોશે.

પેરીન—અરે, પપા, પપા, પેલા તમારા ઓલ્ડ ફ્રેન્ડ જીજ્ઞાસ
જેમીસન પછવારેથી કોઈ સાથ વાત કરતા આવેજ.

જેમીસન—(પસાર થતાં અદીબાને અથડી તૌરમાં) આઈ સે,
મીસ્ટર, બાગ તમારા બાવાનો છે કે? જરા ખીસીને જગા આપતે તો
લાયકી નહીં જણાતે? અમે લોકો વાતમાં ઉતા પણ તમે તો નહીં ઉતાની!

અદીઆ—(નમ્રતાથી) ઓ મીં જેમીસન, હું અદીઆ છેઉ. તમે મને ઓલખ્યો નહીં કે ?

જેમીસન—(વચ્ચતા તૌરથી) હા જાણ્યું—તમે અદીઆ છેઓ તે જેવાને મને આંખ છે, સમજ્યાની ? હમણા તો હું જરા આય શેક સાથે વ્યાજ વટાવની અગતની વાતમાં રોકાયલો છેઉ ; ખીજી વખતે જેઇ લઇશું.

[રૂપાળમાં ચાલતા થાય છે]

અદીઆ—(દુઃખથી) નોંધી લે દીકરી : કસોટીમાં નાપાસ.

હવે જરા આપરે આગલ વધ્યે.

[સાંમેથી એક ખોળ ગૃહસ્થ આવે છે.]

ખોળ ગૃહસ્થ—(લાયકી અને લાગણીથી) અલ્લો,—કાણુ ! અરદેશર શેક ? કેમ છેઓ ? તમારી આંખોને કંઈ ફાયદો થયો કે ? ધણુ વખતે આપણો બેટો થયો. આપ મને જેઇ શકો છો ? શું ?—નહીં ! તોઆહ, તોઆહ ! ખોદા ખેર કરે, ચિંતા નહીં—ધીરજ રાખો, સૌ સાડું થશે. મેં તો સાંભલ્યું કે આવા આવાખી આપ કંઈ ઉદ્યોગ કરો છો ?

અદીઆ—જી હા, મેં ખેતવાડીમાં ચાહે, ખાંડ ને પરચુટન પ્રોવીજનની દુકાન કહાડીજી.

ખોળ ગૃહસ્થ—શાઆશ ! ત્યારે જ'દાને તમારું ધરાક માની લેઓ. આવતી કાલે કાંગરાવેલી ચાહે રતલ ૧૦), મેડ ખાંડ મણુ ૧) ને સાકરયા ખાંડ મણુ ૨) મોકલી દેજે. આવતો જતો છોકરો માલમસાલો લાવશે. કાશી દળતા હો તો તે પણુ બે ચાર પાંડિઝ મોકલી આપજો. ખીલ મોકલી આપવે ચૂકવી આપીશ.

અદીઆ—થંક્યુ, થંક્યુ, દોસ્ત મહમદ શેક, થંક્યુ ; તમારી કેવી ભલઈ છે.

ખોળ ગૃહસ્થ—અરદેશર શેક, એ તો આપ ભલા તો જગ ભલા, તમારી ભલાઈ કંઈ કમતી હતી ?

[શેકહેન્ડ કરી જાય છે.]

અદીઆ—નોંધી લે, દીકરી, નોંધી લે : કસોટીમાં ખીલકુલ પાસ.

“ જુદીન જુદીન શેનું કરો,
જુદીનને શાખાશ !
હમકોમીથી જુદીન ભલો,
કરે ન દીનનો નાશ.

[જરા આગલ વધે છે. મી૦ રસ્તમદરામ અને મી૦ દોલી મેહરજી અપસ અપસમાં વાત કરતા આવી લાગે છે.]

રસ્તમદરામ—અરે મેહરજી, આય તો પેલો અદી અપંગ છે.

દોલી મેહરજી—હા ; પણ, રસ્તમદરામ, પેલી ખુબસુરત પેરીનખી એની સાથે છે.

રસ્તમદરામ—અરે રહેવા દે તારી પેરીનને ! હું ચોરોજ કુંવારો છેઉં ? મેલું વરગશે તો શીટશે નહીં. એમ તો એની આંખ કીતી તાહરે હું કામેકાળે અલખત એની પાસે જતો'તો પણ હવે જવા દેની બા—વખત કેવો છે—કંઈ રૂમરી જુમરી મુકાવે તો ?

[ચાલતા થાય છે.]

અદીઆ—(દુઃખથી) સાંભલ્યું દીકરી ! કસોટીમાં નાપાસ, અફસોસ ! કેવી જાહેરમાં કદરદાન પણ ખાતેનમાં બેકદર, આય દુન્યા છે ! ને કેવા દેખઈતી મોમદીલ, પણ ખાતેનમાં સંગદીલ, આપણા સાથીઓ છે.

[મ્યુઝીક વાગે છે જેની સાથે ટ્રેલીક સહેલાણીઓ ગાય છે.]

English Air.

[મી૦ અને મીસીસ નવલશા નીકલશન સામેથી આવે છે.]

નવલશા—(પોતાની મીસીસને) અરે હવે તો ઇલાજ રહ્યો નથી. એક બે મીનીટ વાત કરવીજ પરશે. છેક નજદીક આવી પુગાંઠ પેલી એની ચક્રાર પોરીની ચશમ આપરી તરફ છે. (અદીઆને જાણે મોટો ઉપકાર

કરતો હોય તેવી અદાથી) કેમ અદી, કેમ છે? ઓળખ્યો નહીં કે? હું નવલશા નીકલસન છેઉં. મેં તો સાલસ્યું કે તેં તો દુકાન કહારીજી (એપરવાઈથી હસીને) અહેલેહેલે-એડી બાપ નકામો કંઈ લાખના બાર હજાર કરશે! (પેરીન તરફ જોઈ) આય કોણુ! તારી daughter કે? એનો શીખવા લણવાનો વખત છે તે શીખવા લણવા દે; એમ તારી સાથે પૂછું બાંધીને ફેરવ્યા કરશે તો એનો દહારો કેમ ઉધરશે? (હઠાથી) પણ ખરા જો-માફ કરજો-મારાથી હસ્યા વગર રહેવાતું નહીં. તેં શાની દુકાન કહારીજી?

અદીબા—આહે, ખાંડ, ને પ્રોવીજનની મીઠી નીકલસન. (કાર્ડ આપતાં) આય મારો બીઝનેસ કાર્ડ છે.

[નવલશા તે વાંચ્યા વગર કંટે પેટે ફાડીને બોંય પર નાંખે છે.]

નવલશા—કેવી આહે? ઇન્ડીયન 'ડી' કે?

અદીબા—હાજી.

નવલશા—ઓ! (મતલબી અદાથી) ઇન્ડીયન 'ડી' તો ઘણી ગરમ રહેજી. અમને બીલકુલ સહતી નથી. Sorry, હું તુંને Patronise કરી શકતો નથી, જો કે અમારી દરેક દીલસોજી તારી તરફ છે. સાહેબજી, God bless you.

[જાય છે.]

અદીબા—નોંધી લે, દીકરી, કસોડી નાં ૪. Lip Symphy. દીકરી, તું ધારતી હોશે કે માઈ જગર હમણાં નાસીપાસીથી વીંધઈ જતુ હોશે; પણ નહીં, તેમ નથી; હું તો ખુશી છેઉં કે આય ભુટ્ટી જગતની, ને તેની ટોંગી માયાની માયાકુલ પીછાન મેં આજે કાઢીજી. પણ ચાલો આગલ વખો.

[એક ઓલ્ડ ફેશન્ડ ઉમરે પુગેલા પારસી ગૃહસ્થ સામે જાય છે.]

પારસી શ્રુતસ્થ—(લાગણીથી) ઓહો, અદીઆ, તું અહીંયા ? તુંને જોઇને દોલોમનથી ખુશી છેલ્લું, આય તારી બુચી કે ? મેં તો દીકરા ચાર પાંચ દહારાપરજ તારા પર ગુજરેલી આકૃત વિશે જાણ્યું—ને નાપાક નજલો જો મારો પગ ધરી બેઠો નહીં હોતો તો મારી આલાં સાથે હું જરૂર તુંને મલવા આવતો. આફરીન છે તારી હીમતને ! મેં સાંભળ્યુંજ કે તેં તારા ખર્ચમાં ઘટતી કાપકુપ કીધીજ, ગરીબ જરથોસ્તીઓની ચેલીપર રહેવા ગીયોજ, ને વરી સાથે સાથે ધંધો કરેજ. (દીલાસાથી) પરચો દહારો સૌનો રહેતો નથી દીકરા; તેં ઘણો ડહાપણુભર્યો માર્ગ અખત્યાર કીધોજ. આવતી કાલે હું તારી દુકાન પર આવશ : તુંને કંઈ કામકાજ પરે તો બેલાશક ફરમાવજે—ઓસકાતો ના. (પેરીનને) બુચીમાય, બાવાજીને એમજ હીમન આપતાં રહેજો, હંકે ! ખોદા તેમાંજ તમારું સાઈ કરશે. સાહેબજી, સાહેબજી, સુખી રહેો.

અદીઆ—નોંધી લે, દીકરી : હમદીનો પણુ હજુ છેક ઓતરી ગીયા નથી, ચાલ દીકરી, હવે જતો.

પેરીન—હા ચાલો પપા.

[જન્ય છે. મ્યુઝીક વાગે છે. લોકો વીખરાય છે.]

પ્રવેશ

—:૦:—

‘ ડગલાસ હાઉસ. ’

—:૦:—

દીવાનખાનુ.

[જનહાંગીર ગાતો દાખલ થાય છે : ગાયન દરમ્યાન દીનખાં આવીને સીવવા બેસે છે.]

ગાયન.

જનહાંગીર—મમા, પેલાં બે ઉજળાં કાંહ કહરાયાંજ ?

દીનબાઈ—કાણુ ? આપરા પહરોણા ? અસ્પંદને કુમી ? કેથે ધુણુવા ગીયાંજ તો ખરાં. આય આવતાં હોશે. જ્યારેબી બહારગામથી મુંખઈ આવે ત્યારે અહીંજ માથે પરેજ !

[દીનશાહ હાથમાં એક કાગલ સહીત ધસી આવે છે અને કાગલ દીનબાઈના દીલપર ફેંકે છે.]

દીનશાહ—લેઓ, આઈ સાહેબ, આય આંખ ઉધારીને વાંચો ! હું કહેતો'તો તેમજ આખર થયું ! (દીનબાઈને અચકાતાં જોઈ) નહીં વાંચતાં ? લાંબાની તાહરે—હું વાંચું.

[વાંચવાનું શરૂ કરવા જાય છે તેટલાં અસ્પંદ ને કુમી દાખલ થાય છે અને મામલો ચેતી જઈ, ખેમાલુમ બાબુએ ઉભાં રહી, સાંભળે છે.]

મારી ગરીબ પણુ સદગુણી કૌઝ પેરીન, ધણુ દીવસ જ્યાં તુંને લખાયું નથી તે માફ કરજે, પણુ અસ્પંદ ને કુમીએ અત્રે પહારી માડીજ તેતો તું જાણેજ. એ ધનધન ધારીઓનું પૂછું પપા અમને છોડવા દેતાજ નથી. આપરે ! એ લોકનો ટણુકો ને ઇટરાટ ! કંઈ એ લોકની આયાનો મરડાટ ! ને એ પારસીને મ્હોંડે કંઈ લલાસ છે ! તારા પપાતો જાણે એ લોકના કયા લવના દુસ્મન હોય તેમ વાત કરેજ ! મમા બીચારાં શું કરે ? મમા પપાનું ધ્યાન કેળવઈને કંઈ થયલી બેરીસ્ટર સાહેબની છોકરીને વહુ કરવામાં ને તેના પૈસામાં છે ! જાણે પોતે હાથે પગે હોયની ! કાણુ જાણે કયે દહાડે એ પીડાઓ પટશે ! હું ધારું છું, વ્હાલી કૌઝ, કે તું મને વીસરી ગઈ નહીં હોશે. તમારા લોકને વાસ્તે મને ધણું લાગેજ, પણુ હું શું કરું ? મારાથી કંઈ બની શકતું નથી.

તમે સઘળાં મારી, મમાની ને પીલાંની ધણી ધણી હેતભરી દુવા વાંચજો.

લીન તારો વ્હાલો કમીન,

જહાંગીર.

જહાંગીર—વાંચી રહ્યા ? હવે જીવ હેઠો પરચો ? તમને એ ઉધારવાનો ને વાંચવાનો શું હક ઉતો ?

દીનશાહ—(અણુકાર્થી) ઉંધારવાનો ને વાંચવાનો શું હક ઉતો ? જહાંસુધી તું મારા ઘેરમાં રહે તાંહસુધી તાહરાં કાગલો ઉંધારવાનો ને વાંચવાનો મને દરેક હક છે. પણ હું એમ પૂછું, લાલાજી, કે મારી પરવાનગી વગર એ લખવાને તમને શું હક ઉતો ? એ એ બદામનાંઓપર તું આવા ચશમચોર કાગલ લખે, તે કાગલ મારા હાથમાં આવે ને હું તે નહીં ઉંધાઈ ? કેવી નરમ ઘી જેવી વાત ! તે દહારે મેં તારો વિચાર આપરા અસ્પંદની હીલ્લા વાસ્તે પૂછ્યો તાહરે તું કહેવા લાગો કે એ તો કોલસા મડમ છે ને સફરજોટ થવા સરળતલી છે.

[અસ્પંદ હાથ અકાળી ધસવા ગય છે, કુમી તેને અટકાવે છે.]

તારી સ્વીટહાર્ટ પેરીનને તો મેં જોયલી છે પણ હું નહીં ધારતો કે એ હીલ્લા જેવી એક યુનીવર્સીટી ગર્લના છુટ પોલીશ કરવાનેબી લાયક હોય !

કુમી—(સ્વગત) ઑફકોર્સ નહીં. મુઠરે એ મારી હીલ્લાની સાથે હરીફની કરતી !

દીનશાહ—By God ! એ અનેજ કેમ ? પૈસા વગર પોલીશ ને બ્યુટી આવેજ કેમ ? પૈસા વગર મેનસફોર્મ થાયજ કેમ ? પૈસા વગર માનચાંદ મલેજ કેમ ? પૈસા વગર ઇન્ડીપેન્ડન્સ જળવાયજ કેમ ? પૈસા વગર.....

જહાંગીર—પૈસા વગર જ્હેસ્તના દરવાજા ખોલ્લા થાયજ કેમ ? ગંઢ કાલેજ તમે મને કહેતાંતા, સાહેબ, કે, જહાંગીર, ગમે તે કરજે પણ કોઈનું પ્રાઈવેટ લેટર વાંચતો ના. ફક્ત ૨૪ કલાક ને તમારા બોલવાપર પાણી ! તે ફરવનાર તમો પોતે !

દીનશાહ—તે વખતે મને ખબર નહીં હતી કે ઘેરનો ગોધાજ આંખ ફારશે !

અસ્પંદ—(ગહેર થઈ) By Jove ! દીનશાહ અમે બધું સાંભળ્યું. આય માનીટે અમે તારૂં ઘેર છોરી જઈએજ, તાહરાજ ઘેરમાં અમે

મેહમાન, ને આવું અપમાન ! એ અમે કેમ સાંખીએ દીનશાહ ! તે તું પોતે કેમ સાંખેછ ? એ દુકતો શું ખાંડ ખાએછ ?

દીનશાહ—ખડું છે અસ્પદંદ, ખડું છે. એ અપમાનનો બદલો તુંને મલવોજ નેઈએ. હમણાંજ એ અદીવાલાંઓપર, એની પાસે, મારી મરજ માફક, એક કાગલ લખાવુંછ ને એને એ કાવત્રાખોરોની સીડી બહારતો એકદમ અટકાવુંછ.

જહાંગીર—ને જો તેમ કરવાની હું ના પાડું તો ?

દીનશાહ—તો ? તો તુંને આય ઘેર સદાનું છારવું પડશે.

જહાંગીર—તાહરે હું અબ ઘડી ખુશીથી તેમ કરુંછ. [જાય છે.]

દીનખાન—(કલવાઈને) ઓ નહીં—કદી નહીં. આય પારકાઓને વારતે હું પેટના દીકરાને બહાર જવા દેવશ નહીં. દીનશાહ તમે તો દીવાના થયાછ ! તમારું માથું ખીસી ગીયુંછ ! જહાનમમાં ગીયાં તમારાં પદરોણા ! બરીયાં એ આવતાં ને જતાં. (પૂકારીને) જહાંગીર, જહાંગીર, અહીં આવ, જરા હું કેલુંછ તે સાંભળ.

[ઝોરડામાંથી ધસતી બહાર જાય છે. તેણીની પછવાડે દીનશાહ અને તેની પછવાડે અસ્પદંદ અને કુમી જાય છે.]

પ્રવેશ.

—:૦:—

અદીખાનું મકાન.

[પેરીન દુખી જગરે ગાતી નજરે પડે છે.]

ગાયન.

[જહાંગીર પ્રવેશ કરે છે.]

પેરીન—કાણુ !—જહાંગીર ?

જહાંગીર—હા, મારી પેરીન : હું તારો જહાંગીર. તારા મધુર મુખડેથી બહાર પડતું જહાંગીર નામ મારા જીવનમાં ખુશાલીના ટોકા મારેજી પણ “મારો જહાંગીર” કરી તું ખોલતો તો મારા કાનને તે વધુ શાદમાન કરતો, પેરીન, —તવારીખના શાહ જહાંગીર મીસાલ આપરા પારસી જહાંગીરો જહાન તો કદીખી જીતનાર નથી પણ મારી માફક તેઓ તારા જેવી દીક્ષીત નારપર જીત મેલવતા રહે તો હું ખચ્ચીત તેઓને નસીબદાર ગણું. પેરીન, જેમ તારી પાસે તેમ મારી પાસે, એકમેકને નવાજવાને કંઈજ નથી. તારી સાચી પ્રિત તેજ તારા તરફથી “રીત,” ને મારા અંતરનું હેત તેજ મારા તરફની બેટ. આહા, —અધાં પારસી જોડાં આય બંધારણ પર પાક યકીનથી બંધાતે. પણ મારી પેરીન હમણા આવી બેચેન ને દીક્ષીત કેમ રહેજ તે જાણવાને શું તેના જહાંગીરને હક નથી ? પેરીનનું દુખ તે શું જહાંગીરનું દુખ, ને પેરીનનું સુખ તે શું જહાંગીરનું સુખ નથી ? આય કંઈ પહેલીજ વખતે જહાંગીરે પોતાની પેરીનને અફસોસ કરતી જોઈ નથી.

પેરીન—આહા, —જહાંગીર, ખરું છે કે હું અફસોસ કરુંજ તેના ઘણાક સમયો તમને રોશન છે ને કેટલાક વધુ રોશન થશે ત્યારે મારા કરતાં તમે વધુ અફસોસ કરશો, લેઓ—વાંચો આય—

[જહાંગીર વાંચે છે.]

ગલાસ હાઉસ,

મુ'બઈ, તા. ....

મી. અરદેશર ફરામજી ગાંધી જોગ—

તમારા ઘેરમાં ચાલતા નાસાગોસાથી હું વાકેફ થયોછ. મારાં દ્રાકરાંઆએ મારો હુકમ તોડ્યોજ, ને તે નાફરમાનીમાં તમારો ખુલ્લો હાથ દીસેજ, પણ તમે સુઝમાં રોગન ખુલ્લો ! હું સાફ જોઈંજ કે મારાં દીકરા દીકરીને પટાવી પુસલાવી તમે તેઓને તમારા જમાઈ ને વહુ કરવા માંગોજ.

કાંહ ગાંગા શાહ ને કાંહ ગંગા તેલી ! જે દીવસે એમ બનશે તે દીવસે હું જહાંગીર ને પીલાવું મુવે મ્હોડું જોવશ નહીં. સાફ છે કે ખોલ્યજીએ

તમારી એક આંખો લઈ લીધીછ. નહીં તો કાણુ જાણે હજુ તમે મારી પીઠપર કેવી સવારી કરતે ! આય કાગલ તમારી સીપલી પોરીને વંચાવજો.

ડી. ડી. ડગલાસ.

[જહાંગીર ગુસ્સાથી કાગલ મચડી નાંખી ફેંકી દે છે :
પેરીન તે ઉઠાવી લઈ પોતાના ખીસામાં મેલે છે.]

જહાંગીર—આહા,—હું મારા આપના અક્ષર જો બચપણથી જોતો આવ્યો નહીં હોતે, તેની સ્ટાઇલ જો હું પીછાણતો નહીં હોતે, તેની સહી જો હું ઓળખતો નહીં હોતે, તો હું એમજ માનતે, પેરીન, આય કાગળને લખનાર આય તારા જહાંગીરને જન્મ આપનાર હોયજ નહી. આહા,—કાણે ધાર્યુંતું કે એક દહાડો એવો ખી આવશે કે ત્યારે, પેરીન, તારા જહાંગીરનો પિતા ઉંચી કેળવણીને કલંક લગાડનાર કુધરેલોની સંક્રમાં ખીરાજશે. આહા,—પેરીન, મારા પિતાના આય કાગલ પછી જો મારી સાથના તારા સંબંધને અંત તું લાવે તો હું તાબુબ થવશ નહીં—તારા પપા જો તેમ કરે તો હું તેઓને બદનામ કરશ નહીં. પેરીન, તું જાણે છે કે જેમ મેં તારાપર લખેલો કાગલ મારા આપના હાથમાં સપડાયો, તેમ તારા બેઠરામે મારી બહેન પીલાંપર લખેલો કાગલ પણ એજ મારા સંગદીલ પિતાના હાથમાં જવા પામ્યો.

પેરીન—ને તેમ છતાં હું અજબ થાઉં છ કે પીલાને તમારા આવાએ.....

જહાંગીર—એલ, પેરીન, અચકાના : તેમ છતાં તું અજબ થાયછ કે પિતાના નામને એજ લગાડનાર આય આપે પોતાની સકોમલ પુત્રીને પોતાના ઘેરમાંથી પાણીચું આપ્યું નહીં,—ખંડની ? પણ તેમાં સોશીસીટર સાહેબની ગણતરી કંઈ જુદીજ હતી. પુત્રોને કહારતાં તેઓ પોતાની પત્નીને સદાની ખોહી બેસતે. “સગબ ?” સગબ, પીલાંની જુદાઈ મારાં બહાલાં મમા કદીખી સહન કરી શકતે નહીં. પણ પેરીન, આય તો તારી ઉદાસીનો ફક્ત એક સફે ખુલ્યો. ખીજા એવા તે શું શીહા સફા છે કે જે (પેરીનને સંબોધી) મારાં આય બહાલાં જીવરને આવું નાસખર બનાવેછ ? પેરીન અચકા ના.

પેરીન—

અચત.

(રડતાં એક કાગલ આગલ ધરી) વાંચ, જહાંગીર, એલાસક વાંચ, ને વાંચીને જો તારી ગરીબ પેરીનને ચાહવા વાસ્તે તું લજવાય, પસ્તાય ને જોરી નય તો, જહાંગીર, હું તુંને હપકો આપશ નહીં. તારા બાવાના કાગલે મારા પપાને દીલથી એટલી બનાવ્યાછ, તેમ આય કાગલ તુંને તન બદનથી કમકમાવશે.

[જહાંગીર જાહેર વાંચે છે.]

મીસ પેરીન અરદેશર ફરામજી ગાંધી જોગ—

ચોક્કસ કારણોને લીધે આ લખી તમને નોટીસ આપવામાં આવે છે કે આવતી તા. ૧ લી જાન્યુઆરીથી આ સ્કુલના કારોબારીઓને તમારી નોકરીની વધુવાર જરૂર રહેશે નહીં. આ મંડળની નોકરીમાંથી તે તારીખે, તેટલા વાસ્તે, તમોએ પોતાને ફારેગ થયલાં માની લેવાં.

લી. સેવકા,

જહાંગીર—(કાગલ તરફ ટીકતાં) “ચોક્કસ કારણો?” “નોકરીમાંથી ફારેગ?” પેરીન,—આય સ્કાઉન્ડ્રોલો કહેવા શું માંગેછ? હું એ લોકની ફેંટ પકડશ; એ લોક કારણ નથી આપતા તો હું તે આપવાની એ રાસ્કલોને ફરજ પાડશ. પેરીન, તું કંઈ જાણતી હોશીની?

પેરીન—હા, જહાંગીર, હું તે કારણ જાણુંછ. તે કારણનું નામ ગીબત છે. એ ગીબતનાં ગંધીલાં ગાળાંની ગંધે આય કાગલના અક્કલહીણ સહી કરનારાઓના નાકમાં પેવશ થઈને તેઓને મગજથી બેમગજ બનાવ્યાછ. જહાંગીર,—કોઈ નતામા કાગલોએ આય કારોબારીઓના મનમાં મારીને મારા હુકુંબની સાફ આપડને બીન સાફ બનાવીછ. વરી એવું કહેવામાં આવેછ કે, આય સ્કુલના એક સખીવજીદ મદદગાર, ને એક બીનહાસલે કામ કરનાર કેળવાયલા સલાહકારે, તેઓ તરફથી મલતી પૈસાની મદદ ને કાયદાની સલાહ બંધ કરવાની—એ મારી નોકરી ચાલુ રાખવામાં આવે તો—કારોબારીઓને ધમકા આપીછ.

જહાંગીર—“પૈસાની મદદ” ? “કાયદાની સલાહ” ? (પોતાનું મસ્તક મસલી) પેરીન, પેરીન, જે તું સમજતી નથી તે હું સમજું છું : જે, તેં પારખ્યું નથી તે હું પારખું છું. એ મદદગાર ને સલાહકારને હું આપના મીસાલ ખુદશાં હવે જોઉં છું. એક તારો સગો ને એક મારો સગો : એક ગાંધી ને બીજો ડગલાસ ! ખુરશેદજી કાવસજી ગાંધી તેજ પેલા નામના ઉઠાવનાર સખીવજી ગૃહસ્થ,—જેઓ પોતાના કહેવાતા સકમધના, પણ બાતેનમાં હાયદાયના, પૈસાનો ચોક્કસ ભાગ પોતાના અંતકરણને આરામ આપવા માટે કુરબાન કરેછે.

ડી. ડી. ડગલાસ સોલીસીટર—જેને, મારી પેરીન, તારા સસરા તરીકે લેખવાને તું હવે નામોશીથી નાસત્યર બની હોશે, જેના બેટા સાથે અદરાવાથી તું હવે બક્ષા થતી હોશે, તેજ, હા ! તેજ, પેલો હીંચકારો કાયદાનો સલાહકાર ! પેરીન, તારા એહરા પરથી હું જોઉં છું કે તું બોલેછ તેના કરતાં વધુ જાણેછ ; તું બોલવાની તલબ કરેછ પણ મારા ખાતર ખામોશ રહેછ. ગીબતના ખાના ખરાબ ખવીસને આજે કોણ નથી પીછાનતું ? વિજળી કરતાં વધુ ઝડપે મુસાફરી કરવાની તેની રીત કોણ નથી જાણતું ? પેરીન હું ખચ્ચીત દીવંગીર છેડું કે મેં તારા ઘેરમાં આશરો લીધો. તું બોલતી નથી પણ હું માનું છું કે તારા કુટુંબની નેહસ્ત નીંદાનું મુળ આય તારો કમીનો પોતે છે.

પેરીન—જહાંગીર, જહાંગીર, તમે કેટલા ચત્તરાક છેઓ. હા. હું કબુલ કરું છું કે હીંચકારી જીભલીએ જેમ તુંને, તેમ મને, જેમ પીલાંને તેમ બેહરામને, ને સાથે લાગ્યાં તારાં નેક વ્હાલાં મમાને, ને મારા નિર્દોષ પપાનો પોતાના નજીસ લખજોમાં લપેટવાને કંઈપણ બકાત રાખ્યું નથી. વરી અધુરાંમાં પુકું કોણ જાણે જું થયું છું કે આજે કેટલા કેટલા દહારા થયા બેહરામની મને સમજ પરતી નથી. બીચારા પપા સાથે ને મારી સાથે એ રોજ બચકાં બાંધેછ. ને તેનું કારણ આપતો નથી. હું તો ધાતીતી કે ડાકટર થયા પછી એ અમારો જમણો હાથ થઈ પરશે પણ રંગ ઢંગ તો કંઈ બીજાજ દેખાયછ ! મને લાગેછ કે એ કદાપી અમને દોરી જશે. રખે કોઈ એને ઉસ્કેરતું હોય ! રખે કોઈ એને ખરાબ સલાહ આપતું હોય ! રખે કોઈ એની મારફતે પોતાનું વેર વાળવાની તજવીજ કરતું હોય ! તેમ થશે, જહાંગીર, તો અમારું શું થશે ? (રડે છે.)

જહાંગીર—પેરીન હિમંત રાખ-ડર ના. ગમે તે થાઓ પણુ આય તારો કમીનો તારા સુખને દુખમાં તારો ને તારા કુટુંબનો સાચો સાથી છે. જે કંઈ બન્યું છે તેથી ખીજો કોઈ કમઅદેશ હોતો તો તારૂં ઘેર ગીબતથી બચાવવા તુરત છોરી જતે, તારા સતાવનારાઓની બાજીનું એ એક પેચવણુ ખાદું છે પણુ તે બાજીમાં આપરે તેઓને ફાવવા દઈશું નહીં. સીવાય કે તારા પપા એથી હલટા વિચાર ધરાવતા હોય.

પેરીન—જહાંગીર—મારા પપાના ને તમારા વિચાર ખીલકુલ મલતા છે. તમે આય ઘેર છોરી જવા માગતે પણુ મારા પપા તમને વારતે. પણુ જહાંગીર, બેહરામની બેદીલીનો બેદ શું હોશે? નારી ચેતનશક્તિ તે ચેતવાને શું અશક્ત છે, જહાંગીર?

જહાંગીર—ખીલકુલ નહીં; પેરીન. પેલાજ સખીવજીદ શેઠ ને પેલાજ ખીનહાંસલે સલાહ આપનાર કાયદાશાસ્ત્રીની કસરેવજીનો તારો બેહરામ ભાગ થઈ પડેલો હોતો નેઈએ.

પેરીન—ખરૂં, ખરૂં. જહાંગીર, હું કેવી બેવકુફ! આહ,—હવે બધું દીવાની જોત જેવું ખુલ્લું મને લાગેછ. પેલો અહેરેમન અસ્પંદ ને તારા આય.....

જહાંગીર—બોલ, અચકાતા : પૈસાના આય મારા પુંજરી પપા તારા પપા પર પોતાની જલ્લ ખીલાવવામાં ફાવ્યા નહીં, ત્યારે તારા બેહરામને તેમાં સપડાવવા નીકળ્યાછ, ને નાદાન બેહરામ તેઓનો શીકાર થઈ પડે એ બનવાજોગ છે. ચાલ ડીયર, અંદર જઈને તારા પપા સાથ મસલહત કરીએ.

પ્રવેશ.

—:૦:—

પેન્ટોમાઇમ.

બગીચાડપી ખુલ્લી જગા : સીન ઉંડાણમાં : મ્યુઝીક ચાલુ.
દીનશાહ, કુમી ને અસ્પંદ એક બાબુથી પ્રવેશ કરે છે
ખુરશેદજી બીજી બાબુથી પ્રવેશ કરે છે. ત્રગડી ઇસારતથી
ખુરશેદજીને સવાલ કરે છે કે જેની તેઓ રાહ જુએ છે
તે ક્યારે આવશે? ખુરશેદજી ધડીયાળ કાઠી ઇસારતથી
જવાબ વાળે છે કે જે મીનીટમાં આવશે. ત્રગડી વળતો
જવાબ કરે છે કે “હાક થયું,” અને પોતાની ખુશાલી
ગાંધેર કરે છે. તેટલાં ત્રીજી મેરથી ટ્રેવલિંગ સટમાં સજ
થયેલો બેહરામ હાથમાં કીટ યંગ અને ઓવરકોટ સહીત
આવી ચંદે છે; તેની પછવાડે એક મરાઠી છોકરો એક
નાની ત્રંક અને ઝડીંગ લઈ ચાલે છે. ખુરશેદજી સીવાય
સઘળાં બેહરામને શેક હેન્ડ કરે છે. તેઓ ખુરશેદજીને
સવાલ કરે છે કે બેહરામ પાછો ક્યારે આવશે? ખુરશેદજીને
બેહરામ ત્રણ આંગણાં ઉંચકી ઉત્તર દે છે કે “ત્રણ
વર્ષ પછી,” ખુરશેદજી હાથના ચાળા કરી બેહરામને
એવો સવાલ કરે છે કે અદીયાને બેટયો કે? કુમી સાડીની
સોડ ઉંચકી આલીંગનરૂપે પૂછે છે કે પેરીનને બેટયો
કે? બેહરામ નકારમાં ડોકયું ધુણાવે છે.

સ્લો મ્યુઝીક. ડાન્સ મ્યુઝીકમાં બદલાય છે.

સઘળાં તાલ લઈ નાચે છે, અને પાસેની ટેબલ
આગલ જાય છે, અને કેક ખાય છે અને બેહરામને
સફળ સફર ઇચ્છતાં વાઈન નોશ કરે છે. કુમી બેહરામ
આગલ આવે છે અને પાસેની ‘ટ્રે’ ઉપાડી તેના હાથમાં
એક એનવેલપ મુકી તેને ટુલનો હાર પહેરાવે છે અને
ઓવરજુ લે છે. અત્રે સઘળાં તાલી ફોડે છે. ખુરશેદજી

ત્યાર કેડે ગજવામાંથી એક કાગલ કાઢી તે બેહરામને વાંચવા આપે છે. બેહરામ તે વાંચે છે. ખુરશેદજી તેને ઇસારતથી પૂછે છે કે તે તેને પસંદ પડ્યું કે? બેહરામ જવાબ વાળે છે કે “હા, ઘણું ઠીક છે.” ખુરશેદજી કાગલ તરફ આંગલી કરી પૂછે છે કે તે તે મુજબ ચાલશે કે? બેહરામ સોગંદરૂપે ગળાંપર અને છાતીપર હાથ મેલી માથું ઘુણાવે છે કે “હા.” એક નોકર ખડીઓ કલમ લાવે છે, અને બેહરામ કલમ ઉપાડી તે કાગલ પર સહી કરે છે. ખુરશેદજી અસ્પંદ અને દીનશાહને ઇસારત કરે છે. તેઓ તે ઉપર શાખ મેલે છે. સઘળાં બેહરામને સફળ સફર હિંજે છે. નોકરને માથે ત્રંક અને બેડીંગ ચઢાવવામાં આવે છે, બેહરામ તેઓ તરફ પીઠ કરી ચાલુ મુકે છે! તેટલાં કુમી તાળગ કાઢી તેનું ધ્યાન ખેંચે છે કે અમારા સામે નંદને વિદાય થાઓ. બેહરામ તેઓ તરફ મ્હોં કરે છે, અને પાછલા પગે વિદાય થાય છે, જ્યારે સઘળાંઓ પોતાના રમાલ ઉરાડે છે.]

ટાબલો !

ફાંપ.

અંક ૨ જો તમામ.

વરસ ૨ નો અંતર.

—:૦:—

અંક ૩ જો.

—:૦:—

પ્રવેશ

—:૦:—

અસ્પંદીચારના મકાનનો સીટીંગ રૂમ.

[કુમી ને કંકા સેતરંજ રમતાં દીસે છે. એક સ્ટુલપર બેસી કા સોડાની બાટલીઓ ને પ્લેટમાં બીસ્કીટ નજરે પડે છે. કંકાના મોંમાં ચીરટ છે, તે બાળુ મેલી બેસી ગયાવે છે: પછી ખડખડ હસી ઇંગ્લીયેરમાં અલેટાઇ પડે છે.]

કેકી—આઈ સે કુમી, પેલા ખટલુ ગાંધીની કાની “તારા સમ” બાઈને કેહુંછ કે: આય દુન્યાનું ચકકરમંડળ કંઈ અજબ ગેપ મંડળ છે! By God!—જો હું Godને અપમાન નહીં કરતો હોઉં તો—હું સવાલ કરુંછ કે તેને આય huge humbugdom, આય મહાભારત ઠઠાબાજ નગરી, પેલા કરવાનો હકજી શું ઉતો? Now hang it! બે કલાક થયા આપરે રમ્યેછ ને આય બધા મારા પગળી સીકરઈ આયા. નહીં તું જીતતી, કે નહીં હું જીતતો; નરો જાણે હાર-જીતનો નાટક! (ઉભો થાય છે અને નાચે છે: કુમી બેસી કા સોડા સીપ કર્યો કરે છે) By God! કુમી આય દુન્યાજી શું સેતરંજની એક મોટી જેવી બાજી નથી? ups and downs, ups and downs—કોઈની ચહરતી કોઈની પરતી! પેલો મુનશી ગાઈ ગીયોછ તે ખરંજ છે કે:—(લલકારે છે.)

“કયા અજબ ખેલ હય દુન્યા,
જીમે ચાલ હમેશાં રંજડી હય;
સચ પૂછો તો દુન્યાદારી—
યક બાજી શેતરંજડી હય.”

(હસે છે) અહાહાહા, કુમી ડીયર, તારા ને મારા બાબમાં તો રંજને! સવાલજ કાંદ છે? મારી પાસે.....અરે, આપરી પાસે.....અરે, તારી પાસે ગંજ કાંદ કમતી છે કે રંજના બુતને આપરું મન રંજદા કરવા દઈએ? જો ઝરદાર સો માલદાર: જો માલદાર સો ઝારદાર (હસે છે.)

ગાયન.

હયુએટ.

[ગાયન ચાલે છે તેટલાં અસ્પંદ અર્ધાં જાકટ હાલતમાં હાલહવાલ અવતારે દેખાવ દે છે. તેના ચંદરાપર ખુસ્તી ઉઘાસી દાસે છે. કેકા ને કુમીનો રંગ મચ્છેલો જોતાં તે પોતાના પગો cross કરી દેવાલને અંદલીને તેઓથી છુપ્યાં પણ તમારાબીનોની નજરે પડતો ઉભો રહે છે.]

અસ્પંદ—(સ્વગત) વાહ! આય તો નહીં નાટકનો નાટક!! મીસીસ અસ્પંદીયાર ગાંધી અંન્ડ મીઝ કેકા કાવારાણા at play!! શું કાવારાણાને કાવાદાવા સાથે સંબંધ હશે?

કેકી—આઈ સે કુમી, હવે તો ખુદાને ખાતર આય નાસાગોસાની રમતનું સેવટ લાવ. એ તારા ગોસ્પંદને.....અરે, અસ્પંદને, હવે ગમે તે કરી અસતમ પસતમ સમગંવી ઓગરીબાદ મોકલી આપ. એ તો હવે સીધા ને સીધા ખાનાખરાબીની ખાદીમાં ધસ્યો જાયછ! એમ તો આય તારો સેવકબી એવા ખુણા ખાંચરાંઓથી અંજાણુ તો છેજ નહીં; પણ ન્યારે હું ને બીજા મારા જેવા ઉસ્તાદો, એવાં ખાંચરાંઓમાં, સંભાળથી પગ મુકીએછ,—વખત જોઈને આગલ વધીએછ, ને સમો તપાસીને પાછલ ફરીએછ,—ત્યારે આય અસ્પંદ જેવા ઉલ્લુઓ બાર બે ચોકતી રાહપર ચાલોમ ઝાંકાવ્યા જાયછ! આહા,—કુમી કદચ વખત એવોબી આવે કે ન્યારે.....(ખુરશી કુમીની ખુરશી નજદીક લઈ જાય છે; કુમી પોતાની ખીસાડી નાંખે છે.)

અસ્પંદ—(સ્વગત) ન્યારે, કેકા કુમીનો ને કુમી કેકીની થાય!! (આગલ ધસતા જાય છે; પણ પાછો પાછળ હડે છે) નહીં!—અસ્પંદ, હજુ થોબ.

કુમ્મી—નહીં કેકી ; વખત કંઈ નાહો ગીયો નથી. મેં તમને ઘણી વખતે કેહ્યું કે તમે મને જાહેરમાં “કુમ્મી કુમ્મી” કરીને ના બોલાવો. ખરું છે કે હું અસ્પદ સાથે પણુની તે અગાઉ આપરા વચ્ચે દોસ્તીને મજબુત ગાંઠ ઉતો, પછી તું.....અરે, તમે.....

કેકી—અરે, હવે એ “ખીન્ન પુરૂષ એક વચનનેજ” વળગી રહેતી ! એજ મારા કાનને મીઠું મધ જેવું, શેંગા ગંદરી જેવું sweet લાગેછ !

કુમ્મી—(હસીને) પછી તમે ગોરી ચામરીપર લલચમને ખાલી ખીસાંવાલી હમચી સાથે હમદીલી કીધી.....

કેકી—ને અસ્પદ તુંને, તારા ખીસાના ભારથી અંજઈ, તેરી ગીલ્લી મેરા દાવ રમીને, મારા લાથમાંથી પસરાવી ગીયો.

અસ્પદ—(સ્વગત) ને તે દહારથી પોતાની કમખખતીનો પાયો નાંખ્યો !

કેકી—(હસીને) આ હા હા હા, કુમ્મી, હું ઘણીખી બાજુ રમી બાજુ, તેના બેઢભરમ મારા નખમાં છે ; પણુ (અદા કરી) તુંને મારી માનીતીના સોગંદ ખાધને કેહું કે, લગનની બાજુ,—કે જેને લોકો બખતા બાજુ કહેછ તે બાજુને બેદ હું પામી શક્યોજ નથી ! ગોરાં સાથે કાઈ ; કદરદાન સાથે એકદર ; અકકલવંત સાથે અભણ ; કોમળ સાથે કથોર ; જવાન સાથે છુદો ; છુદી સાથે જવાન ; સાલેસ સાથે સયતાન ; એવા—હા ! એવા એ બખતાબાજના દંગ છે !

ગાયન.

કુમ્મી—ચાલો ડીયર કેકી, હવે તમે સીધારો. મારી હીલ્લાં ખી હવે આવતી હોશે ને આપણને સાથે જોશે તો ડીક દીસશે નહીં.....

કેકી—(હસીને) ને તારો ફાંકરો આવશે.....

અસ્પદ—(સ્વગત પોતાના લેખાસ તરફ નજર ફેંકી) અફસોસ ! હવે તે ફાંકરો નહીં, પણુ, ફકીર છે !

કેકી—.....તો તેને શીફરું થશે ! (હસે છે) અહાહાહાહા.

અસ્પદ—(જાહેર થઈ એક બે પળ તેઓને ટીકતો ઉભો રહે છે : તેની કેફ ઉડી ગયલી દીસે છે) કેકી કસરેવજ ! તારી સલામતી જો ચહાતો

હોય તો એકદમ બહાર જા, નહીં તો હું જે કરશ તેને વાસ્તે હું જોખમદાર નહીં રહેવશ. નાબુદ થા, નાપાક! નાબુદ થા! (કુમી કેકીને જતો રહેવા ઇસારત કરે છે; કેકી પાછલ પગલાં ભરે છે; અસ્પદ કુમી તરફ ફરી:—) નાપેકાર! મારી નજર આગલથી તારું કાલું કર! તું શું એમ સમજેછ કે હું આયજ પગે આવીં દાખલ થયોછ? નહી, જે ભેદભરમનો પરડો અત્યારસુધી મારી નજર આગલ પરેલો ઉતો તે ખુદાની મહેરથી ા કલાકપર ખુદલો થયોછ. તેં મને લુટ્યોછ. હું કમબખ્ત સરત ને જુગારમાં ખુદવાર થયોછ, ને હકદારોના હક હુગાડી મેં મારા પૈસા ટકા તારા નામપર ચઢરાવી, હું પોતે લુટારો પીંડારો બન્યોછ!—પણ એા કરીમે કારસાજ! તારી લાકડીને નથી અવાજ! કુમી, પ્રત્રંચી ફરેળી ઓરત! તેં મારા માલેક તરીકેના હક લુટ્યાછ, માઈં ધન લુટ્યુંછ, માઈં ધાન લુટ્યુંછ, મારી હોરમત લુટીછ, ને હવે મારા ખાવીંદ તરીકેના હક લુટવા તૈયાર થઈછ તો હું ખુશીથી,—હા! નેહાયત ખુશીથી, તે તુંને સ્વાધીન કરૂંછ. તારાં ને કેકીના છુત્તંદ નસીબ કે હું કાયદાનો લીમાયતી હોયા ઉપરાંત સુલેહનો અમલદાર છેઉં, તેટલાજ વાસ્તે તમો જે ઉપર ધસી જઈ—સુલેહનો ભંગ કરી કાયદાની ચુંગાલમાં ખુદ બ ખુદ સપડાયા નથી. સાહેબજી! બાઈ સાહેબ, સદા માટે સાહેબજી! હું જાઉંછ, પણ મરશ નહીં; મરશ નહીં—તો, બાઈ સાહેબ, તમારાં બીજવર લખ્તમાં જે સેવકને invite કરશો તો સેવક ખુશીથી આવશે. આહા,—પણ, જે હું મરશ નહીં તો એ બીજવર લખ્ત થશેજ કેમ? આહ, કાયદો! કાયદો! એ કાયદાના ધડનારાઓને હું ધારૂં કે સેહતાને ઘેરયા હોશે! તું ને હું—હું ને તું—ગમે એટલાંબી એ કાયદાની ચુંગાલમાંથી છુટવા માંગશું, પણ તે આપણને છુટો કરશેજ કેમ? (પુકારે છે) બાય-બાય-મસાલ-રામા, રામા.

[નોકરો ધસી આવે છે, કુમી પાછલ પગલાં ભરે છે.]

ઉઠાવ! એ પીણાકુ ઉઠાવ! બાઈ સાહેબને અપ્ના દોસ્તકા સાથ એ બોત પીયા હય. પીકર છાકટ બના હય,—ને અયસા છાકટ ઓરતકા સાથ જ્યાદા બખત અમ રહેનેકુ મંગતા નહીં; ઇસ્કુ સમાલો,—હમ જતા હય.

[કુમી અને નોકરો ડાઘાલા જોયા કરે છે. અસ્પદ ટોપી લઈ તૈરમાં ચાલતો થાય છે.]

પ્રવેશ

—:૦:—

પુરશેદજીનો શૃંગારેલો બેડરૂમ.

[કુટ લાઇટ બંધ, ઓરડામાં એક ઝુંકતો દીવો, પુરશેદજી અર્ધા ઉંઘતા, અર્ધા જાગૃત, એક બે પલ ચુપ તો એક બે પલ બડબડતા પડેલા છે. ઘડીયાલ ટીક ટીક કરે છે. પાસે ટીપોઇપર કાલન વોટર, દવાની શીશી, પાણીનું ગ્લાસ, વગેરે ; એક પુરશી પર તુવાલ.]

પુરશેદજી—(ઉંઘમાં) આહા ! હું કાંઈ છેઉં ? ખેંસતમાં કે દોળખમાં એ-આય કોણુ !-મારો લઇ ફરામ ગાંધી ? અરે, નહીં-એ તો અપંગ અદી છે...અરે નહીં,-એ તો મારો ખેંસતનશીન દીકરો ડોસુ છે (કારવાલી માત્ર એક મીનીટ ચુપ પડે છે : બીજી પગે જાતીએ હાથ દબ) ઓ !-ઓ ઓ ઓ !-ફરામ ! ફરામ ! આય મારી જાતીમાં તેં શું ભોક્ષી દીધું ! ધનઇ ધનઇ-ધનઇ કાંઈ ગેઇ ? મારો પેસુ કાંઈ છે ? મારો ડોસુ કાંઈ ગીયો ? અરે ખોદા પાંચ પાંચ છોકરાં ને તેમાનું એક બી હૈયાત નહીં ? અને તોખી, હા, તોખી લોક કહેજ કે મારા જેવા લુટારાઓ ચોટ્ટે ખુશાલ ફરેજ. (જાતીએ હાથ દબ ઉભા થાય છે અને અર્ધા ઉંઘાડી અર્ધા મીચેલી આંખોએ ફરે છે) અરે, મારી ઉંઘ ! મારી ઉંઘ ! અરે મારા મનની શાંતી ! અરે, મારાં તનની તાજગી ! અરે મારાં દીલની ખુશાલી ! તમે અધાં મને તજીને કાંઈ ગીયાં ? ઉંઘ ! મીઠી ઉંઘ ! તું બી મને તજી ગેઇ ? (અદા કરી) આવ ! આવ ! તું મારે એટલા પૈસા તુંને આપું. શું કહેજ ?.....અદીની લુટેલી બધી માલમતા એને પાછી આપું ?..... હા, કચુલ છે, કચુલ છે. દીલોજનથી મંજુર છે. તેમ કીધા વગર મારો છુટક નથી. તેમ કીધા વગર આય જીવડો તેના કાલજુદમાંથી જુદો પરનાર નથી. તેમ કીધા વગર હું કદીખી શાંતીથી મરશ નહીં. મારું હવે કોણુ રહ્યુંજ ? ના કોઇ વારસ કે ના કોઈ જાનનશીન.

“કીસ કામકા એ ધર હય.

કે જસ ધરકો દર નહીં ;

તીરાના હય ઓ મુલક

કે જસમે ખસર નહીં ;

(હવા તરફ આંગળી ટાંકી) ના કામી હય ઓ દવા
કે જીસમે અસર નહીં ;
અયસાહી ઓ પીદર હય
કે જીસકુ પીસર નહીં.”

(એક મીનીટ ચૂપ :- ચોંકીને) કોણ ? મુ...મુ... અદી ? નહીં :
“ મુજ ” નહીં-હવે તો એને મુજ કેહયા અગઉ મારી મુજ જ્યાન કપઈ
ગયલી જોવા હું રાજ થવશ. શું ?...અદીને મારો વારસ કરનાજ ખોદાયજીએ
એક પછી એક મારાં પાંચ છોકરાંને ખોદાવી લીધાં ? મારી ધનઈ પાસે તો
તેના બાપીકા પૈસા હોવાથી તેણે મારી કોઈ દહારો ખરી કદર કે કાલજ
કરી નથી. (ચોંકીને) આય કોણ ? (કમકમીને) પેલો નાપાક દીનશાહ !
પેલો નાપેકાર અસ્પંદ ! આહા, -“ કર ને જો ” શું અહીયાંજ નથી ?
મારા હાથનાં કીધાં મને હૈંડે વાગી ચુકાંજ ! અસ્પંદના બાબમાં તેના નગારાં
ગાજ ચુકાંજ ! ને હવે દીનશાહના બાબમાં તે સેહેજે વાગશે ! (ચોખીને)
મારું વીલ વંચારો-(કટ્ટાથી) તાકરે એ બે જણનાં કોઠાં બોપીને હું મારાં
દોજખમાંથી બી હસશ. (ખીદાર થઈ લેમ્બ જરાં મોટું કરે છે) આહ- !
આહ- ! આય શું ! એ હું સ્વપનેાં જોતો'તો ? મારું બીજાણું કાંઈ ગીયું ?
હું શું ઉંઘમાંજ ચાલતો'તો. અરરરર, આય તો વરી નવી મહોકાણુ ! શું
અધાજ પૈસાવાલાઓ આવા બેકરાર હોશે ? બીજાંની વાત તો કોણ જાણે,
પણુ મારા સમ, હું તો બા છેઉં. (અદા કરી) અરે પણુ, ઓ મારાં
અંતકરણુ ! હવે તું ધણા ઉજાળા ના માર ; મેહરબાની કરીને જરા ઠર
પરીને બેસ, ને મને બી જરા કરારે બેસવા દે. (હવામાં ટાલી આપતાં)
લે-હું તુંને પ્રોમીસ આપુંજ કે હું મરીઆ અગઉ એ અદી પાસ માફ
માગશ. (પવનની કસરમાં) જો એ ખરશેજી બા : તમારા સમ, એમ તમે
કરીઆ કરશો કેની તો ખોદાયજીને તાંહ પ્હોંચ્યા અગઉ સીધાને સીધા
કાલાબે પ્હોંચી જશો ! અરે મારી બેકરારી ! બેકરારી !! ઓ- ! ઓ ઓ !
મારી જાતીમાં કંઈ ભરઈ આયું- ! ઓ કોઈ આવો ! ઓ ધનઈ !-ઓ
લાલકાકા- !

[ગાંઠરડી વળે છે. ૩૦ લાલકાકા અને ધનાકાકી અને
એક બે નોકરો ધસી આવે છે. ૩૦ ખુરશેજીની નાડી
હાથમાં લે છે.]

ડાક્ટર—બોલો : ખુરશેદજી, બોલો : તમે શું કહેવા માંગો છો ?

[ખુરશેદજી પોતાની જાન તરફ હાથ દેખાડી ઇસારત કરે છે કે તેઓથી બોલાવું નથી ને પછી ઇસારતથી કાગલ પેન્સીલ માગે છે. ૩૦ પાસે પડેલી સ્લેટ અને પેન હાજર કરે છે. ખુરશેદજીને ટેકા આપી ટક્યા પર અહેલાવે છે અને મહા મુશ્કેલીથી તેઓ કાંઈ લખે છે. ધનાકાકી બતી આગલ તે ઉકેલવાની કોશીશ કરે છે ; ૩૦ તે તેઓના હાથમાંથી છીનવી લઈ ઉકેલીને વાંચે છે :-

ડાક્ટર—“ બોલાવો, -અરે, કોઈ તુરત બોલાવો-દીકરા અ-દી-ને ”

(વિચારીને) આપ દીકરા અદી કોણ ? બોલો, એ તો આપરા અદીબા હોશે.

ધના કાકી—અરે તેને કાંઈ સેંકો તાણો છો ? એ તો આપરા દીનશાહ કે અરપંદ હોશે.

[ખુરશેદજી મુશ્કેલીથી હાથ હલાવી તે ના પાડે છે, અને પોતાની બે આંગલી આંખ પર મેલી ઇસારા કરે છે કે તેઓ અપંગ અદીબાને માગે છે.]

ડાક્ટર—ધના કાકી—હવે કંઈ બી શક રહ્યો નથી કે એઓ અદીબાને બોલાવે. રામા, -દોડ જલદી, તાબડોતોબ અરદેશર શેઠને મોટરમાં લઈ આવ.

[એ પળ ચુપકીદી. તે દરમ્યાન ધનાકાકી ને ૩૦ કાંઈ ગુસગુસ કરે છે. અદીબા ને પેરીન તે બાદ દાખલ થાય છે. તેઓને જોઈ ખુરશેદજી હગાર સાવધ બને છે. ૩૦ તેઓને કંઈ પાપ છે, જેથી તેઓ લથડતી જાણે બોલે છે.]

ખુરશેદજી—અદી-દ....દ....દ દીકરા અદી. બ...બ....પેટી પેરીન...મ...મ... મેં જેવું કીધું છે તેવું હું પામ્યો છું. તમે લોક મ... મ...મને મા—ક કરો છો કે ?

અદીઆ } —(રહતાં) કાકાજી, કાકાજી, એક નહીં ને હબાર વખત
પરીન

ખુરશીદજી—ઓ—ઓ—! હું મ—ર—હ. કેવો સતોષ !—ઓ
પરવર તારી પનાહ ! અદી, માફ—માફ.

[ગંભીર મ્યુઝીક.]

ટાપ્લો !

પ્રવેશ.

ડગલાસ હાઉસનો એક નાનો ઓરડો.

[દીનઆઈ અને દીનશાહ ગરમાગરમ તકરારમાં રોકાયેલાં
દીસે છે.]

દીનઆઈ—દીનશાહ, એ આજે તમે ખીચારા અસ્પંદને એમ બોય-
કાટ કાંચ કાપો ? બોયે એના આવવાની ખબર આપીને તમે તો ઓરડામાં
ભરઈ ગયા ! બરીયું તમારે લીધે મનેબી જુહું બોલવું પરયું.

દીનશાહ—દીના, દીના, તું સો વરસની ધરડી ખોખી થશે તો ખી
એવીજ રહી જવાની. (તુચ્છકારથી) હવે એ અસ્પંદ પાસ બરયું'છ શું
કે આપરે એને વળગી રહીએ ? એ સ્ટુપીડ પોતેજ પોતાના પગમાં કુહાડી
મારી તો તેની સળ એને ખમવીજ જોઈએ. એના કરતાં તો પેલા રાસ્કલ
અદીવાલાંઓની હાલત હું હઝારબાર બહેતર ગણું. એ અસ્પંદને તો હું
કેંદહારનો અહીંથી ખરતો કરતે, પણ—પણ—you see કાણ જાણે કાલે
શું ખી થાય ! ખરશેદજીઆનું વીલ હજી વંચાયું નથી : તેમાં એને અલખત,
આપરા જેટલું નહીં તો કંઈ થોડું ઘણું ઝાંસાયું તો હોશેજ. કુમી સાથે
એને ધસાયું'છ, એટલે થોડું ઘણું એ આપરીપર વેરશે, તો આપરે તાંહ
એ આવતો જતો રહેશે. પણ તેટલાં તો, દીના, એનું position એને
જરા જરા આપરે સમજવા દેવું જોઈએ.

દીનબાઈ—દીનશાહ, દીનશાહ,—આવી રીતે જ્યારે તમે બોલો છ ત્યારે બાળે વખત હતું ભુલી જઈશ કે તમે મારા વર છેઓ. ઉંટની શીંગડાની કહેતી પ્રમાણે બોદાયજીએ તમને દોલતથી નથી નવાળ્યા તો ફીકજ છે. ખરશેદજી કાકાના પૈસાપર તમે કુદોજ પણ રખેને પેલાં મણીતાં કાલાંદનાં જેવી તમારી હાલત થાય ! અસ્પંદને પાયમાલ કરી એ કુમી પેલા કેદી સાથે જાહેરમાં નાચેજ, છતાં એ કારે મ્હોડેથી કાલે અહીં આવી તાહરે તમે એની પરથી ઓઢઈ પંથરઈ જતા'તા !

દીનશાહ—દીના, દીના, તમે મૈરાં તે મૈરાં. તમારા લોકમાં જે અમારા જેટલું ડહાપણ હોતે તો જોઈતેજ શું ! why not ? why not ? કાંય નહીં આપરે કુમીને નમીએ ? પૈસાનો power તું જાણતી નથી, દીના. એજ પૈસા જે અસ્પંદના હાથમાં કાલે પાછા આવે, તો, કુમીને છોરીને અસ્પંદની સાઇડ લેતાં આપણને વાર શું ?

દીનબાઈ—(ટકોરમાં) ને એજ પૈસા જે અસ્પંદના હાથમાંથી અદીબાના હાથમાં પરમ દહારે આવે, તો અસ્પંદને છોરીને અદીબાની તરફનાં ચતાં આપણને ખોટી શું ? ખરું કેની—દીનશાહજી શેઠ ? પણ તમને કંઈ ખબર છે કે,—કહેજે વીલ વાંચતી વખતે હાજર રહેવાનું ખાસ નોટું ખરશેદજીના વકીલો તરફથી અદીબાને મલ્યુંજ...કેમ ? ચમકોજ કાંય, દીનશાહ ? તમારી મદદનો જીવ ફરી આયોજ કે શું ?

દીનશાહ—નોનસન્સ, દીના—તું તો મારી ફેકરી કરેજ ! ખરશેદજીએ એવી હેમકઈ કરી જાવજ નહીં. એતો એના વકીલોની કંઈ ભૂલ થઈ હોશે.

દીનબાઈ—ભૂલ શાની ? તમે જાણોજ, દીનશાહ, પાંચરણાપર ધનાકાકી બોલતાંતાં તે ? કહેજે અદીને જોયા વગર ગહેસ્તીનેા જીવ ગીચોજ નહીં ; ને મારતી મોટરે અદીબા મોતના બીજાણા આગલ આયા.

દીનશાહ—અરે, એ તો મરતાં મરતાં બીચારાનું બેજું ચરવા ગેયલું તે, મારું કે અસ્પંદનું નામ લખવાને બદલે, એ આંધરાનું નામ દોડી માર્યું હોશે—

દીનબાઈ—અરે શીટરે દીનશાહ ! ૫૦ લાલકાકાએ તે રલેટપરના અક્ષર એમના એમ રાખેલા છે. બધા અક્ષરો તો વાંકાટીકા છે પણ અદીબા બોલ બોરબોર જેવા અક્ષરે ખુલ્લો લખેલો છે.

દીનશાહ—હોશો ! હવે દુર કાંઈ ગીયું'છ; જે વખત જાયછ તેમાં બધું જણાશે તેટલાં.....

દીનબાઈ—(ટકોરમાં) હા, હા, બરાબર છે. તેટલાં ચાલો, આપરે ધનાકાકીપર ધરાંપરાં કરોએ, કારણ, એવણુ તો હજુ ધનના ઢગલાપર ખેડેલાં છે.

[બન્ને જાય છે.]

પ્રવેશ.

—:૦:—

ધનાકાકીના ચોરડાનો આગલો ભાગ.

[ધનાકાકી અને દીનબાઈ કાલા લેખાસમાં નજરે પડે છે.]

ધનાકાકી—(નફકરાઈથી) દીની, પેલી કુમીના માતીનું કંઈ સાંભળ્યું કે ? સપલશાહની સુનઈ ગેઈ કાલે આવી'તી, તે કહેતી'તી કે, એ હરવાયાએ તો કુવો પુરીઓ !

દીનબાઈ—(અણકાથી) નહીં; નહીં, કાકીજી ! માલેગામવાલાની મહેરી કાલે મને કહેતી'તી કે અરખંદીઆરે તો પોતાના ભેજમાં પીરટોલ મારીને આપઘાત કીધો ! (ગંભીરાઈથી) કાકીજી,—એને હજુ સુધી તો આપઘાત કીધો નથી, પણ આજકાલ કરે તો તેથી હું અજબ ચત્રશ નહીં. હાથની ધરતીઓ એવી મલે નહીં તો સુન્ના જેવા માટીડાઓ કોરીના થઈ જાય નહીં ! (સવાલ કરતાં) પણ કાકીજી, તમે એ બીચારાને પાંચ પૈસા નહીં પૂછો ?

ધનાકાકી—(નેણુ ફેરવી) વાય, વાય, દીની ! તું કંઈ થેલી થઈ'છ, એમ હું બધાને પૂછતી એમું તો માફ પોતાનું શું થાય ? પેલાંને પૂછો,

ઓલાને પુછે—ને પછી વાખાપરે તાહરે શકો મારીને સુત્રા ! (સામે જોઈ)
ઓ—આય કોણુ ? અસ્પંદની કુમી ? આવ, માય, આવ—તાહરા આવદાં
લાંબા છે.

દીનબાઈ—(કુમીના દાખલ થયા અગાઉ) કાફીજી, હું તો પાસેના
ઝોરડામાં જઈશ; મને તો એનું કાફું મ્હોનું જોવા ગમતું નથી !

[કાલા લેખાસમાં કુમી દાખલ થાય છે; ધનાકાકી
તેણીને ચાંપીને કાટી કરે છે; દીનબાઈ અકળીથી ચાલી
જાય છે.]

ધનાકાકી—(પૂકારીને) ભાણ્યા—ભાણ્યા, એક બે તણ ખુરશી લાવતો
બા; બરી અંદર તો બધી ગરમી પરેજી (કુમીને) ગોઠવઈને બેસની દીકરા;
તકાવો મંગાવું? પેલો કેમ છે? કંઈ જણાયજ કે ?

[બન્નેની જાણ વગર, અસ્પંદ હાલહવાલ ઈંગ્રેજ
પહેરવેશમાં, હેરાન પરેશાન દાખલ થાય છે, અને બન્નેને
વાત કરતાં જોઈ બાજુએ ઉભો રહે છે]

કુમી—બધા જાણે મારી ! ને રોગ જાણે તમારી ! એ મુવાનું નામ
બારો ! મેં તો એના નામપર પુરો મુકીઓજી ! મુવાએ જેવું કીધુંજ તેવુંજ
પામશે.

[અસ્પંદ એકદમ જાહેર થાય છે. બન્ને જણા તેને
જોઈ ચમકે છે.]

અસ્પંદ—ખરું છે, ખરું છે—ઓ રાયતાનજાદી ! મેં કીધુંજ
તેવુંજ હું પામશ, ને જેવાં કારાં કરતુક તેં કીધાંજ તેવોજ દોઝખી હાલ
તાહરો થશે ! (કહેરથી ધનાકાકીને) ધનાકાકી,—તમારો સુધલો કાંઈ બીયોજ ?
જે ઓરતનો છાયોખી તમારોપર પડવો જોઈએ નહીં તેજ લ્યાનતી
અવાસની, કરતુકી ઓરતને, તમે તમારી પાસે બેસાડીજ !—આહા ! કેવો
બેઠગો, કેવો ધાતકી, કેવો નાતરસ જમાનો ! કેવો નાતરસ પારસી લગનનો

કાપદો ! સારું થયું કે હું ગરીબ થયો, નહીંતર એ દગાખોર દુન્યાને તેના ખરા આકારમાં હું કદીથી પીછાનતો નહીં.

[દીનબાઈ દાખલ થાય છે અને અસ્પંદને માયાકુલ આવકાર આપે છે.]

દીનબાઈ—એસો, એસો, અસ્પંદાચાર એસો (અસ્પંદ ખુરશી પર ગાઠવાય છે.) લાંબા, ટોપી મને આપો હું બાબુ મુકું. કેમ છેઓ ? જરા સોઝ આઈસ લેશો ? ગરમી થણી પડેછ. (પકારીને) બાબુ—બાબુ, એક ઠંડો સોઝ લાવ. (અસ્પંદ નકારથી) નહીં નહીં—મારા સમ—“ ના ”ના કેહો.

કુમી—(ધનાકાકી તરફ ફરી) રકાસ નંચો કે ? હું આવી તાહરે તો અંદર ચાલી ગઈ ! ને હવે અહીં ધરાંપરાં કેવાં થાયછ ! મુઝાં, એમ બી ને એમબી નાતરે કાંય નહીં જતાં—

અસ્પંદ—જેમ તેં તાહરા કેકી સાથે ઘોળે દિસે નાતરું કીધું તેમજ કેની ? આહા, એ કરતુકી કેકી હમણાં જો મારી સામે હોય તો.....તો... (હવામાં મુકકી ગુમાવી ખુરશીમાંથી ઉભો થાય છે ; દીનબાઈ તેનો હાથ ઝાકી એસાડી દે છે) ધનાકાકી, મને જો ખબર હોતે કે આય જેરી સાંપને તમે તમારાં પાસાંમાં સમોવોછ તો હું અહીયાં આવતેજ નહીં.

ધનાકાકી—(સમો તપાસી લઈ) નહીંરે બાવા, અસ્પંદ, એ તો જેવા તું તેવી એ, તમે એઉ કંઈ પારકાં છેઓ ! એ આવી તેને શું હું કહારી મેહું !

[દીનશાહ અત્રે કાલા પારસી સુટમાં પાઘડી સાથે દાખલ થાય છે, અને અસ્પંદની કંઈપણ નોટીસ લીધા વગર કુમીને જોરથી શેકહેન કરે છે.]

દીનશાહ—અલ્લો કુમી—કેમ છેઓ ? ક્યારે આયાં ! મને તો કંઈ ખબર બી નહીં, હું તો મારા રૂમમાં ઉતો ; જરા બાબુ પાસે કહેવારયે કેની ?

કુમી—ચંક્યુ દીનશાહ ; હું તો બાબુ કે તમારા વાઈફે મારા આવવાની ખબર તમને કીધી હોશે.

ધનાકાકી—બાવા દીનશાહ, —આપરા અસ્પંદાચારબી આવેલા છે.

દીનશાહ—(નાકનું ટીચકું ચઢાવી, આઈગ્લાસ નાકપર ફેરવી) કોણ—? મી અસ્પંદીયાર? ઓ આઈ સી. (અસ્પંદ શેકહેન્ડ કરવા હાથ લાંબો કરે છે; દીનશાહ “અખારા” કરે છે) તમે અહીં? બહા આદમી હવે આય ડ્રેસ તમને શોભે? એવો સીનેાર બાસ્ટાઉ જેવો કોટ પાટલુન પહેરવાને બદલે આપરો સાદો—માદોને સાહેબ-ગદો પારસી લેખાસ સગ્ને તો હીક.

અસ્પંદ—ચંકયુ, ‘સીનેયાર’ દીનશાહજી; તમારી આય નાદર સલાહ વાસ્તે હું ઉપકાર માનુજી; અને તમારી કીમતી આંખોપરના સોનેરી આઈગ્લાસને જે અપમાન થયુંજ તે વાસ્તે તેઓની માફી ચાહુંજ.

(દીનઆઈ તરફ ફરી) બહેન દીનઆઈ ખરશેદજી કાકાનાં વીલમાંથી જેમ મારા નામપર, તેમ તમારા આય ધણીજીના નામપર, છેકો મુકવામાં આયોજ તેથી હું ધણો ખુશી છઉં. કારણ, જે ખરશેદજી કાકા એઓને જે કંઈ સારું જેવું આપી ગયા હોતે તો એઓ આય ધર્તીપર પગ ફેરવીને ચાલતે ખી નહીં.

દીનઆઈ—(દીનશાહને) દીનશાહ, દીનશાહ, એ ખીઆરાનું દીલ શું કામ દુખવોજ? (અસ્પંદને) અસ્પંદીયાર, તમારા મનમાં કંઈ ઓછું લાવતા ના, એઓ તો બધા દહારાના એવા દાદાખરયા છે.

દીનશાહ—(અસ્પંદને) પણ આઈ સે. મી. અસ્પંદીયાર, તમારી ઍરીસ્ટરની સનદનું શું થયું? મેં તો સાંભળ્યું કે હીજ લોડશીપે તેખી છીનવી લીધી? More's the pity!

અસ્પંદ—તમારી ભૂલ છે, જેન્ટલમેન દીનશાહજી; મારી સનદ હીજ લોડશીપે છીનવી લીધી નથી, કારણ સોલીસીટર દીનશાહ ગ્લાસ તેવી ધાતકી સલાહ હીજ લોડશીપને આપવા સારા નસીબે તાંહ લાગર ઉતા નહીં.

દીનશાહ—ઓ આઈ સી. એ સનદને હવે તું ઉકારીને પીવાનો છે શું? (એકાએક યાદ આવી હોય તેમ) પણ—“આઈ જેવ”!—એમ ખી ને એમ ખી ખુરશેદજીયાના વારસ, પેલા અદી અપંગને, તું અપીલ કાંચ નહીં કરતો? એ તો હવે શેઠ્યામાં ખપેજ!! ને વરી, તાહરો અતલ્લખને ખેશી પરચો, એટલે જરૂર બા જરૂર તાહરી દાદ લેશે!

અસ્પંદ — (અનુનથી) મીઠા દીનશાહ—જ્યારે તમારા જેવા સોલીસીટરો મ્હોડેથી પ્રોફેસ કરી પાછલથી પીક ફેરવેછ, ત્યારે અપંગ અદીખા જેવા સાદામાદા સાહેબજાઓ, ખીન માગવે અને ખીન બોલવે, મારા જેવાઓની દાદ લેજ. મેં અદીખાને અપીલ કીધી નથી—તેને દરવાજે હું ચઢ્યો નથી—તેની ગરીબીમાં તાહરી સુઝે દોરવઈ, મેં તેને હીણ્યો, તેને તણ્યો, છતાં શું ધારેછ દીનશાહ? તેજ સાદા—માદા અદીખાએ તેવોજ એક સાદો ને સુતરો કાગલ મારા ઉપર લખી, મારી આય હાલતમાં પોતા તરફની બનતી મદદ આપવાની ઉદાર માગણી કરી, મને પોતાને ઘેર ઇનવાઈટ કોવિાછ. (લાગણીથી) “દાદે દરીયાવમાં ખુશરો ખાવીંદ ખુદા !” આય દુન્યાઈ દરીયાવમાં જ્યારે મારી કીસ્તી આમથી તેમ ડોલા ખાતીંતી, ને તાહરા જેવા બેવકા દોસ્તો મારી મદદે પહોંચવા ડગમગતાંતા, ત્યારે આય દાનાવ દુસ્મને તેજ કીસ્તીને સદાની દરીયા—દક્ષિન થતી અટકાવી. આહા! દીનશાહ, ગરીબી આપણને શું નથી શીખવતી! તવંગરીએ હું આંધળો હતો,—ગરીબીએ હું દેખતો થયોછ. તવંગરીએ હું ઉછાછલો ને દુરાચારી હતો,—ગરીબીએ હું શાંત ને સદગુણી બન્યોછ. દીનશાહ, દીનશાહ,—હું ઇચ્છુછ કે હું પહેલેથીજ એવો ગરીબ રહ્યો હોતે. તારા પોતા ખાતર હું ઇચ્છુછ કે તું ખી મારા જેવો ગરીબ થાય, ને ગરીબીના કોમતીમાં કોમતી પાડો શીખે.

દીનશાહ — (બેપરવાઈથી) પણ હવે એ ફેંકાફેંકી રહેવા દે; અમારી કેમ ખાતરી થાય કે અદીએ તુંને ઇનવાઈટ કોવિાછ?

[અસ્પંદ ખીસાંમાંથી એક કાગલ ખેંચી કહાડે છે.
દીનશાહ તે લેવાની વેતરણ કરે છે.]

અસ્પંદ — નહીં! દીનશાહ—તારા હાથ એને અડકવાનેખી લાયક નથી! (દીનઆઈ તરફ ફરી) મ્હેન દીનઆઈ,—મેહરબાની કરી આય દુંકી સતરો તમારા ધણીને વાંચી સંભળાવશો?

[દીનશાહ ઝંખવાનો પડે છે. દીનઆઈ વાંચે છે.]

મારા બહાલા અસ્પંદીયાર,

મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે આ દગાબાજ દુન્યાએ જેમ વિના વાંકે એક વખતે મારે, તેમ હાલ તમારે, ભોગ લીધા છે. પરવરદેગારે હાલને સમયે એ પૈસાની મારા કેપર નવાજીશ કીધીજ તેટલા વાસ્તે તમારી મુશકાલીમાં મારાથી બનતું કરવાને હું તૈયાર છું. તમને બે કંઈ વાંધા નહીં હોય તો આવતા રવિવારે ૪) વાગતાને શુભારે મારે ત્યાં પધારજો. હું અને મારાં બહાલાંઓ તમને મલવાને ઘણા ઘણા ખુશી થઈશું. જરૂર આવશે. શરમાશે ના, ઘેર તમારુંજ છે. સાહેબજી.

લી૦ તમારો હંમેશનો,

અરદેશર ખુરશેદજી કાવશજી ગાંધી.

[થોડીક પળ ચુપકીદી]

ધનાકાકી—તાહરે શું અસ્પંદ, એ અદીની ઓસરીએ તું ચહરશે કે ?

અસ્પંદ—કાંય નહીં, ધનાકાકી ? મારી ભુલ જોઈ હું સુધરું તેમાં ખોટું શું છે ? (જનુનથી) ધનાકાકી,—એજ બાબતમાં આદમગત સદા ભુલ કરતી આવીજ ; તે ખોતે ખોતાને પીછાનતી નથી, તેમજ તેના ખરા દોસ્ત કોણ છે ને ખોટા કોણ છે, તેની સમજ તે ધરાવતી નથી. કાકીજી,—જેઓને આપણે ખરા દોસ્ત ગણીએજ, ને જેઓ આપરી અડોઅડ બેઠેલા હોયજ, તેઓજ આપરા સાત દુશ્મનની ગરજ સારેજ ! ને જેઓ આપરા રાહબર થવાનું યોગ ધાલેજ, તેઓજ રસ્તે ચાલતાં આપણને ભુટેજ !

કુમ્મી—તો !—તો !!

અસ્પંદ—ચુપ ! બેઅદબ !! તારી નજીસ જીભલી એકદમ બંધ કર ! નહીં તો અબ ધડી કંઈ નવું જીનું થશે. (ધનાકાકી તરફ ફરી) કાકીજી, આય બાબતમાં મારો તેમજ તમારો અનુભવ સરખોજ છે. ફરક ફક્ત એટલોજ છે, કે બ્યારે હું મારી બાજી હારીને પુરેપુરો પસ્તાયોજ, ત્યારે તમારો પશેમાન થવાનો વખત હતો આયો નથી, ખોદા તમને તે દહારો દેખરાવેખી નહીં.

ધનાકાકી—ઓ વાય, અસ્પંદ, તું તો બીજો નરો કોરટમાં બાલેસ્ટરપણું કરવા ઉભો !

અરુપંદ—(ઝનુનથી) કાકીજી,—દેખતી આંખે હું આંધળો હોતો, પણ અપંગ અદીખાએ મને દેખતો કીધોજી. (સમજાવતથી) કાકીજી, કાકીજી,—અદીખા મારા તેમજ તમારા સાચ્યા ને સુધ્યા દોસ્ત છે; મુજ કમતરીનની સલાહ છે કે “નાદાન દોસ્ત કરતાં દાનાવ દુશ્મન ભલો” તે કહેતીને તમે સદા યાદ કરી તે ઉપર અમલ કરજો. (જતાં જતાં) ચાલો, સાહેબજી; બહેન દીનબાઈ, ગુડબાય; હવે હું જઈઉં; અત્રે મારી હાજરી વધુવાર આપી તમને કંટાલો આપવા ચાહતો નથી.

[ધનાકાકી તથા દીનબાઈને શેકહેન્ડ કરી સરભોગ જાય છે.]

દીનશાહ—(કોઠથી) દીના—! તુંને શરમ નહીં આવતી? એને તો પોતાનો હાથ લગાવ્યો પણ તેં તે લીધોજ કેમ? ગરીબ થવા જતાં એ રાસ્કલ કેવો પ્રાઉડ છે! જતાં જતાં કુમીની તો નહીં, પણ મારી બી નોટીસ લીધી નહીં!

દીનબાઈ—(ટીકાથી) દીનશાહ, એમાં શું નવઈ? એ તો જેવી આપ તેવી માપ! જેવાં લાઈના મોસાલાં તેવાં બહેનનાં ગીત!

ધનાકાકી—(વાત ઠંડી પાડતાં) ચાલો હવે માંડી વારો. આપરે બધાં અંદર જઈએ, હું તો બધી અહીંયાં પવને વીજનઈ ગેઈ; કાલની કાની લખલખું ભરઈ આવશે તો કાંઈ જવશ.

[સંધ્યાનાં જાય છે.

પ્રવેશ.

અદીબાનું મકાન.

આરાસ્તા દીવાનખાનુ.

[અદીબા, ૩૦ લાલકાકા, પેરીન ને બેહરામ નજરે પડે છે.]

અદીબા—(લાલકાકાને) ડાકટર,—કાણુ જાણે શું છે કે આજે મને પેલા બગીચાના બનાવતી યાદ થયાજ કરેજી ! હું ને પેરીન ગાર્ડનમાં ફરવા ગીયાંતાં તોંદ નવા ને જુના દોસ્તો વચ્ચે ચાલેલી રસાકસી તમને યાદ છેની ?

પેરીન—પપા આય રામલો કાઈનો કાડી લાયોજી.

બેહરામ—એતો અસ્પંદીયાર છે.

અદીબા—આવવા દે,—આવવા દે, રામલા.

[અસ્પંદીયાર લાલહવાલ ઈંચેજી પહેરવેશમાં ચિંતાતુર દાખલ થાય છે.]

આવો દોસ્ત અસ્પંદીયાર, આવો—કેમ છેઓ ? તમને જોઈ હું બેહદ ખુશી થયોજી, (બેહરામ ને પેરીનને) દીકરા બેહરામ, દીકરી પેરીન,—તમે લોકો કાંઈ એનાથી અજાણા છેઓ ? (અસ્પંદને) દોસ્ત અસ્પંદીયાર, આગલી—પાછલી ભૂલી જઈ આપરે બેઉ જણા એકમેક સાથે દોસ્તીના ગાંઠથી બંધાશું. કેમ તમને કંઈ વાંધો તો નથીની ? જેમ તમે મને, તેમ હું તમને, ઉપયોગી થઈ પડશું : મારા પૈસા—ને તમારી સલાહ. લાવો, here is to our success ! જોદા આપરી દોસ્તી ચાલુ રાખો ને આપરા દુશ્મનોનાં મ્હોડાં કાલાં કરો.

[અસ્પંદ અદીબાના બન્ને હાથો પોતાના હાથમાં લઈ તે ઉપર પોતાનું માથું ઝુકાવે છે.]

અસ્પંદ—થંક યુ, થંક યુ, અદીયા. તમે કેવા લલા છેઓ. હું તો મારાં ચાલતાં ચલણમાં દેવાનો ઉતો. મારી તકસીર વાસ્તે ખુલ્લાં દીલથી તમારી મારી ચાહુંછ.

અદીયા—નહીં, નહીં, અસ્પંદીયાર, એવી વાત કરતાજ ના. ગઈશુઝરીનું રાજ આપરે અહીં ચાલવા દઈશું નહીં. તમે ફીકફાક થાઓ ને ધંધ લાગો તાંદસુધી આય મકાન તમારુંજ છે. મેં તમારે વાસ્તે ઓરંગ તૈયાર રખાવ્યોછ, ને કારભારી કુંવરજી તમારા ધેરવાલાનું ખીલ ચુકેતે કરી તમારો સામન હમણાં અહીં લઈ આવશે.

કારભારી—(દાખલ થઈ) અસ્પંદીયાર શેહ, અંદર પધારો. ચાહે ખાણી તૈયાર છે.

[અસ્પંદ અંદર ગય છે, રામલો એક કાર્ડ લાવી બેહરામના હાથમાં મુકે છે.]

બેહરામ—પપા, જીજીલઈ જેમીસન આયાછ.

પેરીન—(તાબુલ થતાં) જીજીલઈ જેમીસન ! તે દહારે આપણને બાગમાં નો-કોકાં કીધેલાં તેઓજ કે, પપા ?

અદીયા—હા, દીકરી તેજ !

જેમીસન—(ખુશામતથી) સાહેબજી, સાહેબજી, અરદેસર શેહ-ઉમરદરાઝી-ખુશ તો ખરા ? માફ કરજો હું, આજે આતવાર જેવે દહારે સહવારના પહોરમાં તમને ડીસટર્બ કીધા.

અદીયા—(કંડેપણે) કંઈ નહીં, મીઠ જેમીસન, કંઈ નહીં. હું ધાઈંછ કે તમે વ્યાજ વટાવની ધણી રોકાણના માણસ એટલે કંઈ બી ધણા અગતના કામ વગર આયા નહીં હોશો, પણ તમે જાણોછની, બા, હું તો હવે અધિગો થયોછ, ને ઇનશ્યુરંસ ઓફીસમાં નથી.

જેમીસન—પણ, પણ, હું કંઈ તે કારણસર આગો નથી, અરદેશર શેહ. હું તો આપને મુઆરકબાદી આપવા આયોજ.

અદીબા--મુઆરકબાદી! શાને વાસ્તે?

જેમીસન--(પુશામતથી હસીને) અહેલેહેલે, અદીબા,--મારા અરદેશર શેઠ-હું તો હંમેશા કહેતોજ આચોજ કે તમે ધણા શરમાલ છેઓ. તમને ખોદાયજીએ આટલી મોટી દોલતની નવાજેશ કીધી, ને દોસ્ત જેવા દોસ્ત તરીકે શું મારી ફરજ નથી કે હું તમને મુઆરકબાદી આપું?

અદીબા--દોલત! અરે જાગોરેજ દોલત શું ચીઝ છે? તે તો આજે છે, કાલે નથી. ગરીબમાં રહીને પણ એક આદમી ફરજને બાગવી શકે. એક દોલતમંદનો ફરજને તો બહારનો પોકળા, લોકોને દેખાડવાનો હોય, ન્યારે એક ગરીબનો ફરજને તો અંદરનો સંગીન, અંતકરણને ચખાડવાનો હોય. (ટકારમાં) તે દહારે આપરે પેલા બગીચામાં મધ્યા તાહરે તમે ખીચારાએ કંઈ થોડી ભલઈ દેખારીંતી? તમારા દોસ્ત સાથે કેટલા વાતમાં રોકાયલા તો ખી કાલજી કરી બે બોલ બોલ્યા.

[રામલો ખીજો કાડ લાવે છે.]

પેરીન--પપા, મીં રતન રસ્તમફરામ આચાજ.

રસ્તમફરામ--(દાખલ થતાં) અલ્લો!! અદીબા, *how do you do?* અરે, પણ-એ સવાલનું કામજ શું છે? હા બા, આપરે તો તડ ને ફડ બોલનારા માણસ! ગરીબી તે ગરીબીજ-તે ગમે એવી પાક હોશે તો ખી હીણાવાનીજ: તવંગરી તે તવંગરીજ-તે ગમે એટલી પાપી હોશે તો ખી પુન્નવાનીજ! (લાલકાકા તરફ નજર પડતાં) અલ્લો, ડાકટર-તમે અંદીયાં છેઓ કે? કેમ, સેવકનું કહેવું ચોખ્ખું ખીલોર જેવું છેતી? (અદીબા તરફ ફરી) અદી, માઈ ફ્રેન્ડ, માઈ કરજે હં-તે દહારે બાગમાં હું તાહરી આગલથી પસાર થયો તાહરે.....તાહરે.....આપરા ફ્રેન્ડ દોલીમેહરજીએ મને કહ્યુ કે “એ તો આપરો અદી છે”, પણ મેં કહ્યું કે (દાંગી જોસથી) impossible! અદી કદી આંધરો થાયજ નહીં.

અદીબા--એટલે? મીં રસ્તમફરામ તમે શું એમ કહેવા માગતાંતા કે મારી આંખો ખોદાયજીએ પોલાઈતી બનાવીંતી?

इस्तमइराम—(वात उड़ावी दसमुआपछे) अरे नहीं रे, मइंजे
अे वात मारा ध्यानमां तो डिनरी पछु मनमां नहीं हरी ! तुं मानशे, अही,
तारी इरवायवी दावतना समाचार में न्युसमां वांय्या ताहरे हुं अेटलो ખુશી
थयो—अेटलो ખુશી थयो કે....

અદીબા—પરવરદેગારે મને આંધરો બનાવ્યો?

इस्तमइराम—अरे तोआह ! तोआह !.....के परवरदेंगारे तुंने
दोवतथी सरइराज कीयो. अहेहेहेहे. चैसो होय तो दोरदमाम, ખાલી ખીસે
ખોદાનું નામ ! અહેહેહેહે. ચૈસો હોયતો ઇનજત તમામ, ખાલી ખીસે
ઇનજત દરામ !

અદીબા—એ અદખી માફ છે, ખીરાદર इस्तमइराम, પછુ હું જે
આય મારી બધી દોલત તુંને સપુરદ કરું તો.....તો.....જે ચુસ્સે ના
થતો હું.....તું મને તાહરી આંખો સોંપી દે ખરો કે ? હું તો બા આય
પળે એ અદલાઅદલી કરવા તૈયાર છેઉં.

જેમીસન—અદાલાહા, અદીબા, you are a born humorist !
(હસે છે) ખરૂંની મીં इस्तम इराम ? ચાલો, અદીબા, હું રજા લેઉં. સાહેબ
મેહરબાન. આપરે લાયક કામકાજ હોય તો બેલાસક ફરમાવજે (નય છે.)

इस्तमइराम—ચાલ અદો, હવે સેવક બી રખસદ ચાહેજ, કાલે
હું મારી મોટર મોકલશ, છોકરાંઓને લઇને જરૂર આપરે તાંલ આવજે. શું ?
આવશે કેની ?

અદીબા—થંકયુ થંકયુ—હમણા તો નહીં બનશે. ધીરે રહીને જેઇશું.
દોસ્ત લાલકાકા, દીકરા બેદરામ, આપરા અસ્પંદીયારને એઓનો ઓરડો
દેખાડો ; એઓ ખીયારા અગ્નણા છે એટલે જરા ઓસ્કાશે.

ડાક્ટર—(અસ્પંદનેા લાથ ગોદમાં લઇ) Come along friend
અસ્પંદીયાર,—ઓસ્કાવાનું કંઈ કામ નથી, થેર તમારુંજ છે.

[તેઓ નય છે. દીનબાઇ દાખલ થાય છે. દીનશાહ
જરા દેખાવ દઇ પાખા અંદર હસી નય છે.]

દીનબાઈ—કેમ છેઓ અદીબા ? એ તો હું દીનબાઈ છેઉં.

પેરીન—દીનબાઈ, દીનશાહજી બહાર કાંય ઉભાજ ?

અદીબા—બહાર ઉભાજ ? (પુકારીને) આવો, આવો,—મીં દીનશાહ અંદર આવો.

[દીનશાહ દાખલ થાય છે.]

દીનબાઈ—અરે ઁઓ તો અહીં આવતા'તાજ નહીં. કહેજે મારો તો પગ ભારી થયોજ.

અદીબા—ચિતા નહીં, દીનબાઈ, ચિતા નહીં, (દીનશાહને) દીનશાહજી શેઠ, આય અમારી નવી ઓસરી એવી સજકતી છે કે ગમે એવા ભારી પગને બી રહેજમાં હલકો બનાવી દેજ ! તખ્ત તો ઠીક છેની ?

દીનશાહ—હા-નહીં.....નહીં-હા.....-અદીબા-આઈ મીન મીં અરદેશર- -

અદીબા—કંઈ નહીં, કંઈ નહીં—“અદીબા ”જ ઠીક છે.

દીનશાહ—મકું જે વંધર તો ઠીક છે, પણ મને કંઈ સોહવાતું નહીં : મકુંજે માફ કરજો, તે દહારે કંઈ અપમાન થયું હોય તો—

અદીબા—મેં તો ધાયું'તું'તું, મીં દીનશાહ કે તમારા જહાંગીરે મારા ઘેરમાં ઉતારો લીધેલો હોવાથી તમે તો ખુબ ખદા થયા હોશો. એ બચ્ચું જતવંત છે. કાંકેલ છે. તેથી મેં એને માન ઘેરમાં ઉતારો આપવાની ફરજ વિચારી. આખર કરે પણ બાપ દીકરા એક તો થવાના, પણ મારી ખાતરી છે કે તેમ જ્યારે થશે ત્યારે બી જતવંત જહાંગીર અમોને ભૂલી જશે નહીં—

દીનબાઈ—ને તેમ અમે એને કરવા દઈશું. બી નહીં. તેથી ઉલટું, અદીબા, હું ઇચ્છુંજ કે જહાંગીર ને તમે લોક એક બીજના વધુ ધાડ સમાગમમાં આવો.

[અસ્પંદ અંને બેહરામ દાખલ થાય છે. અસ્પંદ સાદા સ્વચ્છ પોશાકમાં છે, તેનો બેહરો શાંતીભર્યો લાગે છે.]

બેહરામ—Here is a chair for you, અસ્પંદીયાર.

અદીઆ—પણ દીનશાહ તેમ કરવા રાજ છે કે? કંઈ નહીં—બોલો, બોલો—અસ્પંદ તો હવે આપરા ફમીલી મેમ્બર છે; એઓથી કોઈમી ચીજ હું અન્નણી રાખવા ઇચ્છતો નથી.

દીનશાહ—(નમ્રતાથી) આપરા લોકમાં માન્યતા છે કે જેટલા ધણા શીખેલા તેટલા ધણા ચસકેલા ! મારી Law Books એ મારું બેન્ડ જરૂરરક ચસકાવી મુક્યુંતું, પણ, એમ તો best of Men in England કાંઈ ચસકેલા નથી હોતા? જહાંગીરને મારા ઘે.માંથી મેં બરતરફ કીધો તાહરથી મને એન પરતુંતું નહીં; ખરું કેહુંતો તમે એને આશરો આપ્યો તેથી હું રાજી થયો ને હવે એ age માં આવેલો છે એટલે પોતાની મરજી પ્રમાણે ચાલવાને એ મુખત્યાર છે.

ડાક્ટર—અલ્લો—તાહરે તો હવે આપરો ફીનારો તન્ન કોરડો થઈ ગીયો, અદીઆ. (દીનશાહને બાબુ લઈ જતાં) આવો,—મીં દીનશાહ—આપરે બાબુમાં જરા વાત કરીએ.

[જહાંગીરને પેરીન બીજી મેરથી દાખલ થાય છે.
દીનશાહને ડાક્ટર તે બાદ આગલ આવે છે.]

લેઓ, અદીઆ, bargain થઈ ચુકું, જે કામ તમો કરવાને ગુચવાતે તે આય તમારા સેવકે બળવ્યુંછ. દીનશાહ કહેછ.....મીં દીનશાહ કહેછ.....પારખોની! નહીં, તમે નહીં પારખશો—હુંજ કેહું—મીં દીનશાહ ડગલાસ સોલીસીટર કહે છે કે જે તમારા બેહરામની શાહદી તમે એઓની પીઠાં સાથે કરો તો એઓના જહાંગીરની સાજવારી તમારી પેરીન સાથે કરવાને એઓ તૈયાર છે.

અદીઆ—હા, દોસ્ત લાલકાકા, એ વાત મને દીલોગ્નનથી કબુલ છે, પણ તે એક સરતે, ને તે સરત એ છે કે મારીજ માફક, આગલી પાછલી ભૂલી જઈ, મારા ભવિષ્યના વહેવાઈ.....દીનશાહે ખુલ્લાં દીલથી આય મારા ભણેલા દોસ્ત અસ્પંદ સાથે, પોતાની આગલી ચાલ માટે મારી ચાહી, તેની સાથે અસલ માફક મિત્રાચારીથી જોડાવું.

[દીનશાહ દગમગે છે; દીનઆઈ તેઓને જોદા મારે છે.]

દાનશાહ—(અસ્પંદ પાસે જઈ) અ.....અ.....અસ્પંદ, જે બન્યું છે તે વાસ્તે હું ઘણો દલગીર છઉં.

[તેને કોટી કરે છે : પછી જહાંગીર તરફ ફરી તેને પણ કોટી કરે છે.

અદીબા—આહા, કેવી ખુશનસીબી ! આવતે શનીવારે આય મકાનમાં ઘણાક દોસ્તોના આગ્રહને આધીન થઈ મેં ગાયનનો એક જલસો કરાવવા ઠરાવ્યું છે, પણ અજબ જેવું તો એ છે કે તેની એક નાની જેવી ત્રાયલ આજે અમો અહીં લેનાર હતાં, તેટલાંજ તમો સર્વને બર વખતે પરવર-દેગારે અહીં મોકલી આપ્યાં.

એક નોકર—સાહેબ, પેલાં બધાં આવી લાગાંજ. ઘણા ઉતાવલે ઘસડાઈ આયાજ.

અદીબા—પેલાં બધાં ? કોણ ? ગાનારો ? બોલાવ, બોલાવ, હમણાજ બોલાવ. સાહેબો, હવે તમારાથી જમ શકાશે નહીં ; હવે તો એમ બી ને એમ બી જમીનેજ સીધારજો.

[ખુશાલી. નોકરો વાદન ફેરવે છે. ડાન્સ મ્યુઝીક.]

ગાયન.

કાપ.

